

**ΕΠΙΔΗΜΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ
ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΘΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΦΡΟΥΡΑ**

Του

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΥΜΙΩΤΗ

Μεταπτυχιακό στις Εφαρμογές Ψυχολογίας και Συμβουλευτικής στην Κοινότητα

Θεολογική Σχολή της Εκκλησίας της Κύπρου

Λευκωσία, Κύπρος

2022

Υποβληθείσα στη Θεολογική Σχολή της Εκκλησίας της Κύπρου

σε μερική εκπλήρωση

των απαιτήσεων για την απόκτηση

του Μεταπτυχιακού Τίτλου

MASTER OF ARTS

**ΕΠΙΔΗΜΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ
ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΘΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΦΡΟΥΡΑ**

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπων/ουσες Καθηγητής/τριες

Όλγα Σολομώντος-Κουντούρη

Κωνσταντίνος Τσαγκαρίδης

Ιουλία Τελεβάντου

Επιτροπή Αξιολόγησης

Όλγα Σολομώντος-Κουντούρη

Κωνσταντίνος Τσαγκαρίδης

Μαρία Πετρίδου

Ακαδημαϊκός Υπεύθυνος

Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών

Όλγα Σολομώντος-Κουντούρη

Ημερομηνία Έγκρισης: 1 Ιουνίου 2022

Υπεύθυνη Δήλωση περί μη Λογοκλοπής

Εγώ, ο Δημήτριος Δυμιώτης, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής και τις ποινές που αυτή δύναται να επιφέρει, με βάση τον Κανονισμό της Θεολογικής Σχολής της Εκκλησίας της Κύπρου, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Επιδημιολογία και ψυχοκοινωνικό προφίλ του εκφοβισμού και της θυματοποίησης στην Εθνική Φρουρά» αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας. Επίσης δηλώνω υπεύθυνα πως όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει έχουν δηλωθεί με τον ενδεδειγμένο τρόπο στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές της διπλωματικής μου εργασίας. Σημεία που βασίζονται σε ιδέες, κείμενο ή / και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο ΔΗΛΩΝ

Δημήτριος Δυμιώτης

Αφιέρωση

Αφιερώνεται στην οικογένειά μου, τους άοκνους και ανιδιοτελείς συνοδοιπόρους στη ζωή μου.

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας τη μεταπτυχιακή μου εργασία νιώθω την ανάγκη να εκφράσω ευχαριστίες σε όλους εκείνους που βοήθησαν με τον δικό τους τρόπο στην επιτυχία αυτή.

Καταρχάς να ευχαριστήσω τον Υπουργό Άμυνας κο Χαράλαμπο Πετρίδη, τον Αρχηγό της Εθνικής Φρουράς Αντιστράτηγο Δημόκριτο Ζερβάκη καθώς και τον σύνδεσμο της ΕΦ Άνχη (ΠΖ) Δημήτριο Νεοκλέους, για την παραχώρηση άδειας, έγκριση και συντονισμό διεξαγωγής της έρευνας. Επίσης να ευχαριστήσω τους στρατοπεδάρχες και το προσωπικό υποστήριξης των στρατοπέδων. Επιπλέον, ευχαριστίες εκφράζονται στους συμμετέχοντες στην έρευνα οπλίτες της 2020 ΕΣΣΟ.

Να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, Δρ Όλγα Σολομώντος-Κουντούρη για την καθοδήγηση, την ενθάρρυνση, την υπομονή, την επίμονη και τη συνεχή βοήθεια καθόλη τη διάρκεια της συγγραφής. Επίσης, να εκφράσω τις ευχαριστίες μου, στους συνεπιβλέποντες καθηγητές Δρ Κώστα Τσαγκαρίδη και Δρ Ιουλία Τελεβάντου για την πολύτιμη βοήθειά τους στη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την συμπαράσταση, την αμέριστη στήριξη, την υπομονή και την εμπιστοσύνη που μου παρείχε όλο αυτό το διάστημα.

Περίληψη

Ο εκφοβισμός ως μία υποκατηγορία της επιθετικότητας αποτελεί ένα πολυαιτιακό φαινόμενο με πολλές μορφές και που εκδηλώνεται σε όλα τα κοινωνικά πλαίσια. Οι Ένοπλες Δυνάμεις δεν θα μπορούσαν να αποτελούν εξαίρεση αυτού του ομαδικού φαινομένου όπου συνδυάζει τη συνέχεια του σχολικού πλαισίου με τις απαιτήσεις του εργασιακού περιβάλλοντος. Το Κυπριακό σύστημα υποχρεωτικής στρατιωτικής υπηρεσίας στην Εθνική Φρουρά αποτελεί μία ξεχωριστή ιδιαιτερότητα και δίνει μια ιδανική ευκαιρία να διερευνηθεί ο εκφοβισμός. Η έρευνα διερευνά την επιδημιολογία και το ψυχοκοινωνικό προφίλ του εκφοβισμού και της θυματοποίησης στην ΕΦ καθώς και τη συσχέτιση του με την επιθετικότητα, τα αρνητικά συναισθήματα, τη βία και τις παραβατικές συμπεριφορές. Το δείγμα αποτελείτο από 510 οπλίτες θητείας από 13 στρατόπεδα, με μέσο όρο ηλικία 18.96 (TA= 0.6) και τα στοιχεία συλλέχθηκαν μέσω ανώνυμου ερωτηματολογίου. Τα αποτελέσματα κατέδειξαν ότι υπάρχει εκφοβισμός στην ΕΦ, το φαινόμενο του οποίου αναπτύσσεται στον ελεύθερο χρόνο και σε χώρους όπου δεν υπάρχει επιτήρηση, ενώ η ενημέρωση και η παρέμβαση των αρμοδίων είναι πολύ χαμηλή. Ως προγνωστικοί παράγοντες κινδύνου βρέθηκαν να είναι η επιθετικότητα και οι παραβατικές συμπεριφορές. Οι επιπτώσεις του εκφοβισμού σε συνδυασμό με τις απαιτήσεις της στρατιωτικής θητείας επιβαρύνουν την ψυχοκοινωνική κατάσταση των οπλιτών επηρεάζοντας τη μαχητική ικανότητα και επιχειρησιακή ετοιμότητα των τμημάτων. Συνεπώς η αντιμετώπιση του φαινομένου απαιτεί τα παρεμβατικά προγράμματα να στοχεύουν στους παράγοντες του στρατιωτικού περιβάλλοντος που επηρεάζουν την εμφάνισή του.

Λέξεις κλειδιά: εκφοβισμός, θυματοποίηση, επιθετικότητα, παραβατικότητα, άγχος, Εθνική Φρουρά

Abstract

Bullying as a subcategory of aggression is a multifaceted phenomenon found in many forms and manifests itself in all social contexts. The Armed Forces could not be an exception to this group phenomenon where it combines the continuity of the school context with the requirements of the work environment. The Cypriot system of compulsory military service in the National Guard is a special institution and gives an ideal opportunity to study the bullying phenomenon. The study investigates the epidemiology and psychosocial profile of bullying and victimization in NG as well as its association with aggression, negative emotions, violence and delinquent behaviors. The survey sample consisted of 510 soldiers performing their military service from 13 camps with an average age of 18.96 (SD= 0.6) and the data were collected through an anonymous questionnaire. The results revealed the presence of bullying in NG, which appears in leisure time, especially in places where there is limited supervision, information and intervention of those responsible. Aggression and delinquent behaviors were found to be risk factors. The effects of bullying in combination with the requirements of military service burden the psycho-social status of the soldiers, affecting the combat capability and operational readiness of the units. Tackling the phenomenon therefore requires intervention programs to target the factors of the military environment that creates its appearance.

Keywords: bullying, victimization, aggression, delinquency, anxiety, National Guard

Πίνακας Περιεχομένων

Υπεύθυνη Δήλωση περί μη Λογοκλοπής.....	ii
Αφιέρωση.....	iii
Ευχαριστίες.....	iv
Περίληψη.....	v
Abstract.....	vii
Πίνακας Περιεχομένων.....	ix
Κατάλογος Πινάκων.....	xii
Κατάλογος Διαγραμμάτων.....	xiii
Εισαγωγή.....	xv
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ.....	1
1.1 Επιθετικότητα.....	1
1.2 Αντιδραστική – Ενεργή Επιθετικότητα (Επίτευξη σκοπού – σχέσεων).....	4
1.3 Εκφοβισμός στον Σχολικό Χώρο.....	5
1.3.1 Σωματικός εκφοβισμός.....	6
1.3.2 Λεκτικός εκφοβισμός.....	7
1.3.3 Σχεσιακός εκφοβισμός.....	8
1.3.4 Διαδικτυακός εκφοβισμός.....	9
1.3.5 Ρατσισμός.....	11
1.4 Θυματοποίηση και επιπτώσεις στην ψυχική υγεία.....	13
1.5 Ψυχολογικές επιπτώσεις των συμμετεχόντων στον εκφοβισμό.....	14
1.6 Παραβατικότητα και η σχέση της με τον εκφοβισμό.....	16
1.7 Εκφοβισμός στον εργασιακό χώρο και στις Ένοπλες Δυνάμεις.....	18
1.7.1 Καψόνι (Hazing) vs Εκφοβισμός.....	21
1.7.2 Περιπτώσεις εκφοβισμού στις Ένοπλες Δυνάμεις.....	22
1.8 Αναγκαιότητα και σπουδαιότητα της έρευνας.....	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ, ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ.....	32
2.2 Ερευνητικά Ερωτήματα και Υποθέσεις.....	32

2.2.1	Ερευνητικά Ερωτήματα Περιγραφικής Ανάλυσης.....	32
2.2.2	Ερευνητικά Ερωτήματα Συσχετικής Ανάλυσης.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ		34
3.1	Δείγμα / Συμμετέχοντες.....	34
3.2	Ερευνητικά εργαλεία	34
3.2.1	Ερωτηματολόγιο Αρνητικών Συναισθημάτων DASS42	35
3.2.2	Ερωτηματολόγιο Εκφοβισμού/Θυματοποίησης.....	36
3.2.3	Ερωτηματολόγιο Καταγραφής Βίας σε Διαφορετικά Πλαίσια	36
3.2.4	Ερωτηματολόγιο Επιθετικότητας.....	37
3.2.5	Ερωτηματολόγιο Παραβατικών Συμπεριφορών.....	38
3.2.6	Δημογραφικές Πληροφορίες	38
3.3	Διαδικασία έρευνας.....	39
3.4	Ανάλυση δεδομένων.....	40
3.4.1	Περιγραφική Ανάλυση	40
3.4.2	Συμπερασματική Ανάλυση.....	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....		42
4.1	Ελλείπουσες Τιμές (Missing Values)	42
4.2	Αξιοπιστία Εργαλείων και Εσωτερική Συνέπεια Απαντήσεων.....	43
4.2.1	Αξιοπιστία Κλίμακας Κατάθλιξης, Άγχους και Έντασης (DASS42).....	43
4.2.2	Αξιοπιστία Κλίμακας Επιθετικότητας.....	45
4.2.3	Αξιοπιστία Ερωτηματολογίου Εκφοβισμού / Θυματοποίησης.....	47
4.2.4	Αξιοπιστία στο Ερωτηματολόγιο Ειδών Βίας στα Πλαίσια της Οικογένειας, του Σχολείου και της Θητείας.....	47
4.3	Περιγραφικά Αποτελέσματα	47
4.3.1	Δημογραφικά.....	47
4.3.2	Κλίμακα Εκφοβισμού/Θυματοποίησης: Περιγραφική Στατιστική.....	48
4.3.3	Κλίμακα Αρνητικών Συναισθημάτων: Περιγραφική Στατιστική.....	49
4.3.4	Κλίμακα Επιθετικότητας: Περιγραφική Στατιστική.....	49
4.3.5	Κλίμακα Παραβατικής Συμπεριφοράς: Περιγραφική Στατιστική.....	50
4.3.6	Περιστατικά Βίας: Περιγραφική Στατιστική.....	52

4.3.7	Επιδημιολογία Περιστατικών Βίας: Περιγραφική Στατιστική.....	53
4.4	Αποτελέσματα Συσχετιστικών Αναλύσεων	54
4.4.1	Συσχετίσεις Εκφοβισμού/Θυματοποίησης και Επιθετικότητας με Κλίμακα Αρνητικών Συναισθημάτων	54
4.4.2	Συσχετίσεις Εκφοβισμού/Θυματοποίησης με Παραβατικές Συμπεριφορές	55
4.4.3	Συσχετίσεις Παραβατικών Συμπεριφορών με Αρνητικά Συναισθήματα, Επιθετικότητα και Εκφοβισμό/Θυματοποίηση	56
4.5	Αποτελέσματα Ανάλυσης Διακύμανσης Επαναλαμβανόμενων Μετρήσεων	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΖΗΤΗΣΗ		58
5.1	Επιδημιολογία Εκφοβισμού/Θυματοποίησης	58
5.2	Επιδημιολογία Κατάθλιψης – Άγχους – Έντασης (Στρες).....	60
5.3	Επιδημιολογία Μορφών Βίας	61
5.4	Επιδημιολογία της παραβατικής συμπεριφοράς, τα είδη και η συχνότητα της	63
5.5	Χώροι και χρόνοι εμφάνισης περιστατικών βίας	64
5.6	Ενημέρωση – Επέμβαση περιστατικών βίας στον στρατό.....	64
5.7	Συσχετίσεις των βασικών παραγόντων της έρευνας	65
5.8	Αδυναμίες – Περιορισμοί Έρευνας.....	66
5.9	Μελλοντικές Έρευνες	67
5.10	Εφαρμογές – Συστάσεις	67
5.11	Συμπεράσματα	69
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		72
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ		88
	Παράρτημα Α – Ερωτηματολόγιο	90
	Παράρτημα Β – Αίτηση Διεξαγωγή Έρευνας.....	96
	Παράρτημα Γ – Έγκριση Διεξαγωγής Έρευνας.....	99

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 4.1: Αξιοπιστία ερωτηματολογίου κατάθλιψης, άγχους και έντασης	42
Πίνακας 4.2: Αξιοπιστία Κλίμακας Επιθετικότητας	44
Πίνακας 4.3: Αξιοπιστία Ερωτηματολογίου Εκφοβισμού / Θυματοποίησης	46
Πίνακας 4.4: Αξιοπιστία για Είδη Βίας	46
Πίνακας 4.5: Ποσοστά Εκφοβισμού/Θυματοποίησης στην ΕΦ	47
Πίνακας 4.6: Μέσος Όρος και Διακύμανση Αρνητικών Συναισθημάτων στην ΕΦ	48
Πίνακας 4.7: Ποσοστά και σοβαρότητα Αρνητικών Συναισθημάτων στην ΕΦ	48
Πίνακας 4.8: Μέσος Όρος και Διακύμανση Ειδών Επιθετικότητας στην ΕΦ	49
Πίνακας 4.9: Ποσοστά Παραβατικών Συμπεριφορών ως Δράστης και ως Συνεργό	49
Πίνακας 4.10: Πίνακας Μέσος Όρος και Διακύμανσης των Παραβατικών Συμπεριφορών	50
Πίνακας 4.11: Πίνακας αριθμού εμπλοκής σε Παραβατικές Συμπεριφορές	50
Πίνακας 4.12: Μέσος Όρος και Διακύμανση Συχνότητας εμπλοκής σε Παραβατικές Συμπεριφορές	51
Πίνακας 4.13: Ποσοστά βίας στα διάφορα πλαίσια	51
Πίνακας 4.14: Χώροι εμφάνισης περιστατικών βίας	52
Πίνακας 4.15: Χρόνος εμφάνισης περιστατικών βίας	52
Πίνακας 4.16: Ποσοστά για την ενημέρωση και επέμβαση στα περιστατικά βίας	53
Πίνακας 4.17: Πίνακας συσχετίσεων Εκφοβισμού/Θυματοποίησης και Επιθετικότητας με Αρνητικά Συναισθήματα	54
Πίνακας 4.18: Συσχετίσεις μεταξύ Εκφοβισμού/Θυματοποίησης και Παραβατικών Συμπεριφορών	55
Πίνακας 4.19: Συσχετίσεις μεταξύ Παραβατικών Συμπεριφορών με Αρνητικά Συναισθήματα, Επιθετικότητα και Εκφοβισμό/Θυματοποίηση	55
Πίνακας 4.20: Σύγκριση Μέσου Όρου στα Διαφορετικά Είδη Επιθετικότητας	56
Πίνακας 4.21 Αποτελέσματα Ανάλυσης Διακύμανσης Επαναλαμβανόμενων Μετρήσεων	56

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 4.1: Επιβεβαιωτική Ανάλυση Παραγόντων της Κλίμακας Κατάθλιξης, Άγχους και Έντασης	43
Διάγραμμα 4.2: Επιβεβαιωτική Ανάλυση Παραγόντων Αντιδραστικής Επιθετικότητας, Επιθετικότητας για Επίτευξη Σκοπού και Επιθετικότητας για Επίτευξη Σχέσεων	45

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο εκφοβισμός (bullying) στον στρατό, αν και ήταν κοινό μυστικό, συντάραξε την κοινωνία στο Ηνωμένο Βασίλειο στα μέσα της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές της δεκαετίας του 2000 μετά από μια σειρά αυτοκτονιών στρατιωτών στο Princess Royal Barracks στη περιοχή του Surrey, ως αποτέλεσμα συστηματικού εκφοβισμού (bullying) από παλαιότερους στρατιώτες και από βαθμοφόρους. Την ίδια περίοδο περίπου Ρώσοι αξιωματικοί ζήτησαν βοήθεια από τους Βρετανούς συναδέλφους για αντιμετώπιση των 2000 αυτοκτονιών τον χρόνο στον Ρωσικό στρατό (Wither, 2004).

Οι επιπτώσεις του εκφοβισμού είναι μεγάλες, με τα θύματα τις περισσότερες φορές να υποφέρουν από κατάθλιψη και άγχος και τάσεις αυτοκτονίας ενώ οι θύτες παρουσιάζουν αυξημένη επιθετικότητα και παραβατική συμπεριφορά. Πέραν των παραπάνω, τα θύματα εκφοβισμού έχουν αυξημένες πιθανότητες να μείνουν χωρίς δουλειά. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται η περίπτωση ενός επαγγελματία στρατιώτη που υπηρέτησε για 7½ χρόνια στο Royal Regiment of Wales, ο οποίος δεχόταν εκφοβισμό, παρόλο που φεύγοντας από τον στρατό και αποζημιώθηκε, έμεινε όμως άνεργος (Randall, 2003). Ένα άλλο σημαντικό ενδεχόμενο για τα θύματα του εκφοβισμού, είναι να μετατρέπονται σε θύτες κάνοντας αυτά που υπέστηκαν, αλλά και πολύ περισσότερα. Όπως το παράδειγμα με τον Δεκανέα Jenson ο οποίος καταδικάστηκε σε 2 χρόνια φυλάκιση και απόταξη από τον Βρετανικό στρατό διότι κτύπησε νεοσύλλεκτο (Kirke, 2007).

Οι Ένοπλες Δυνάμεις αποτελούν ένα ιδιαίτερο εργασιακό περιβάλλον με ισχυρές δομές, αυστηρές διαδικασίες, πειθαρχία και υψηλές απαιτήσεις. Η διερεύνηση και η πάταξη φαινομένων εκφοβισμού για τις ένοπλες δυνάμεις αρκετών χωρών αποτελεί δεδηλωμένη πολιτική που υλοποιείται με νομοθετικές ρυθμίσεις, προγράμματα πρόληψης – παρέμβασης και με έρευνες. Το Κυπριακό σύστημα υποχρεωτικής στρατιωτικής υπηρεσίας και η θητεία των αρρένων μαθητών στην Εθνική Φρουρά αμέσως μετά το τέλος του λυκείου αποτελεί μία ξεχωριστή ιδιαιτερότητα και δίνει μια ιδανική ευκαιρία να διερευνηθεί η συνέχιση και η μορφή του εκφοβισμού αμέσως μετά το σχολικό πλαίσιο. Έτσι και με δεδομένη την ανυπαρξία παρόμοιας έρευνας, η διερεύνηση του εκφοβισμού στην ΕΦ αποκτά ξεχωριστή πρόκληση και μεγάλο ενδιαφέρον. Το απαιτητικό περιβάλλον της στρατιωτικής θητείας και

τα χαρακτηριστικά και οι συμπεριφορές του στρατιωτικού προσωπικού αλληλοεπιδρούν και ευνοούν την ανάπτυξη του φαινομένου.

Η διερεύνηση του φαινομένου του εκφοβισμού και της θυματοποίησης στην ΕΦ αποκτά ξεχωριστή σημασία καθώς από τη μια συμπληρώνει το κενό της ανυπαρξίας παρόμοιας έρευνας και από την άλλη παρουσιάζει με επιστημονικό τρόπο την έκταση του φαινομένου. Πιο αναλυτικά η έρευνα εξετάζει την επιδημιολογία του εκφοβισμού, της θυματοποίησης, των αρνητικών συναισθημάτων, των μορφών βίας και των παραβατικών συμπεριφορών. Διερευνάται ο χώρος και ο χρόνος όπου εμφανίζονται συχνότερα περιστατικά βίας/εκφοβισμού, καθώς επίσης και η ενημέρωση και παρέμβαση για αυτά τα περιστατικά. Τέλος διερευνώνται οι συσχετίσεις ου εκφοβισμού/θυματοποίησης με τις διάφορες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς, με τις διαφορές μορφές αρνητικών συναισθημάτων και με τις παραβατικές συμπεριφορές. Η συλλογή των στοιχείων έγινε με επιτόπου επισκέψεις μέσω ανώνυμου ερωτηματολογίου αυτοαναφοράς.

Στο πρώτο κεφάλαιο πραγματοποιείται βιβλιογραφική επισκόπηση της επιθετικότητας, του εκφοβισμού/θυματοποίησης, της παραβατικότητας, των επιπτώσεων του εκφοβισμού και του εκφοβισμό στο εργασιακό περιβάλλον. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρονται ο σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα, ενώ στο τρίτο αναλύονται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα και τέλος στο πέμπτο σχολιάζονται τα αποτελέσματα σε σχέση και με τη βιβλιογραφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1.1 Επιθετικότητα

Η επιθετικότητα ως λέξη χρησιμοποιείται καθημερινά προκειμένου να χαρακτηρίσουμε κάποια συμπεριφορά των άλλων και ίσως ακόμη και τη δική μας ως τέτοια. Χαρακτηρίζουμε κάποιο άτομο ότι έχει επιθετική συμπεριφορά όταν π.χ. φωνάζει, κτυπά ή εμποδίζει τον δρόμο κάποιου άλλου. Συχνά όμως όλοι μας δεν χαρακτηρίζουμε επιθετική συμπεριφορά το σκληρό παιχνίδι σε κάποιο αθλητικό αγώνα ή ακόμα τις ενέργειες των στρατιωτών στη διάρκεια στρατιωτικών επιχειρήσεων (Jhangiani, et al., 2022).

Επιθετικότητα ορίζεται ως η συμπεριφορά που προορίζεται να βλάψει έναν άλλο άτομο που δεν επιθυμεί να πληγωθεί (Baron & Richardson, 2004). Ο Geen (2001) ορίζει την ανθρώπινη επιθετικότητα ως κάθε συμπεριφορά η οποία εκδηλώνεται κατά ενός άλλου ατόμου με άμεση πρόθεση την πρόκληση βλάβης. Επιπλέον, ο δράστης πρέπει να πιστεύει ότι η συμπεριφορά θα επιφέρει βλάβη στο θύμα και ότι το θύμα θα επιδιώξει να αποφύγει τη συμπεριφορά (Geen, 2001). Αυτή η πρόθεση, δηλαδή η συνειδητή βούληση που κινητοποιεί κάποιον να τείνει προς κάποιον σκοπό, υποδηλώνει ότι η επιθετικότητα είναι μια σκόπιμη πράξη που στοχεύει στο να προκαλέσει ζημιά ή πόνο (Aronson, et al., 2005). Από την άλλη οι Anderson και Bushman (2002), αναφέρουν ότι η ανθρώπινη επιθετικότητα είναι οποιαδήποτε συμπεριφορά που στρέφεται προς έναν άλλο άτομο που πραγματοποιείται με την εγγύτητα (άμεση) πρόθεση να προκαλέσει βλάβη. Επιπλέον, ο θύτης πρέπει να πιστεύει ότι η συμπεριφορά θα βλάψει το θύμα, και ότι ο στόχος παρακινείται να αποφύγει τη συμπεριφορά. Η συμπεριφορά αυτή συχνά προκαλείται από ματαίωση και μπορεί να είναι ατομική ή συλλογική (Anderson & Bushman, 2002). Κατά τους Χηνά και Χρυσσαφίδη (2000) αρνητική πράξη ή επιθετική συμπεριφορά θεωρείται όταν κάποιος εμπρόθετα: (α) Συγκρούεται ή προσπαθεί να χτυπήσει ή να τραυματίσει ή να δυσχεράνει κάποιον σωματικά, λεκτικά ή με χειρονομίες. (β) Αποκλείει κάποιον από την ομάδα. (γ) Παρεμποδίζει την ολοκλήρωση των επιθυμιών κάποιου άλλου.

Ο τύπος ή το επίπεδο πρόθεσης που διέπει μια επιθετική συμπεριφορά δημιουργεί τη διάκριση μεταξύ δύο θεμελιωδών τύπων επιθετικότητας, που προκαλούνται από πολύ διαφορετικές ψυχολογικές διαδικασίες, τη συναισθηματική ή παρορμητική και την

οργανωμένη ή γνωστική (Jhangiani, et al., 2022). Η συναισθηματική ή παρορμητική επιθετικότητα αναφέρεται σε επιθετικότητα που συμβαίνει μόνο με μια μικρή ποσότητα σκέψης ή πρόθεσης και καθορίζεται κυρίως από παρορμητικά συναισθήματα. Από την άλλη πλευρά η οργανωμένη ή γνωστική επιθετικότητα, είναι επιθετικότητα που είναι σκόπιμη και προγραμματισμένη (Jhangiani, et al., 2022). Η συναισθηματική επιθετικότητα είναι το αποτέλεσμα των ακραίων αρνητικών συναισθημάτων που βιώνουμε τη στιγμή που επιτιθόμαστε και δεν προορίζεται πραγματικά να δημιουργήσει θετικά αποτελέσματα (Jhangiani, et al., 2022). Η οργανωμένη επιθετικότητα στοχεύει να βλάψει κάποιον για να κερδίσει κάτι - για παράδειγμα, προσοχή, χρηματική ανταμοιβή ή πολιτική δύναμη (Jhangiani, et al., 2022). Μερικές φορές είναι δύσκολο να γίνει διάκριση μεταξύ οργανωμένης και συναισθηματικής επιθετικότητας, πλην όμως θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι κάθε επιθετικότητα είναι τουλάχιστον εν μέρει καθοριστική επειδή εξυπηρετεί κάποια ανάγκη για τον δράστη (Jhangiani, et al., 2022). Επομένως, είναι ίσως καλύτερο να θεωρήσουμε τη συναισθηματική και οργανωμένη επιθετικότητα όχι ως ξεχωριστές κατηγορίες, αλλά μάλλον ως τελικά σημεία μίας συνεχούς συμπεριφοράς (Bushman & Anderson, 2001).

Η επιθετικότητα παίρνει πολλές μορφές, που κυμαίνονται από κοινωνική και λεκτική επιθετικότητα έως σωματική επιθετικότητα και πιο σοβαρά είδη βίας (Karriker-Jaffe, et al., 2008). Η σωματική επιθετικότητα περιλαμβάνει συμπεριφορές που απειλούν ή προκαλούν σωματική βλάβη, όπως απειλές για σωματική βλάβη, σωματικές διαμάχες και βίαια εγκλήματα όπως ληστεία, βιασμός και ανθρωποκτονία (Loeber & Hay, 1997). Αντίθετα, η κοινωνική επιθετικότητα περιλαμβάνει διάφορες μορφές μη φυσικής επιθετικότητας, όπως η έμμεση και η σχεσιακή επιθετικότητα, στις οποίες οι συμπεριφορές επικεντρώνονται στην καταστροφή των κοινωνικών σχέσεων, χρησιμοποιώντας διάφορα μέσα, αντί να προκαλούν ή να απειλούν σωματική βλάβη (Archer & Coyne, 2005· Crick & Grotpeter, 1995). Οι κοινωνικά επιθετικές συμπεριφορές περιλαμβάνουν το κουτσομπολιό (Xie, et al., 2002), τον αποκλεισμό ή την αποξένωση κάποιου κοινωνικά (Xie, et al., 2002) και την προσπάθεια ή την απειλή να βλάψουν την κοινωνική θέση κάποιου μέσα σε μια ομάδα (Crick & Grotpeter, 1995). Κατά τους Dweck και Leggett (1988) η έμμεση επιθετικότητα περιλαμβάνει τρεις βασικές μορφές: (α) Αποκλεισμό των άλλων από κοινωνικές δραστηριότητες. (β) Δυσφήμισης των θυμάτων με τη διάδοση κουτσομπολιών ή τη γελιοποίηση τους μπροστά σε άλλους. (γ) Απόσυρση της προσοχής και της φιλίας (Dweck & Leggett, 1988).

Πέραν αυτών, οι κοινωνικοί ψυχολόγοι κατά τον Jhangiani και συνεργάτες (2022) συμφωνούν ότι η επιθετικότητα μπορεί να είναι λεκτική και σωματική. Επομένως, οι

προσβολές σε έναν φίλο είναι σίγουρα, σύμφωνα με τον ορισμό, επιθετικές, όπως ακριβώς το χτύπημα κάποιου. Η σωματική επιθετικότητα είναι επιθετικότητα που περιλαμβάνει τη σωματική βλάβη άλλων ανθρώπων - για παράδειγμα χτύπημα, κλωτσιές, μαχαιρώματα ή πυροβολισμούς (Jhangiani, et al., 2022). Η μη φυσική επιθετικότητα είναι επιθετικότητα που δεν συνεπάγεται σωματική βλάβη και ή περιλαμβάνει λεκτική επιθετικότητα (φωνές, κραυγές, απειλές, προσβολές), ή σχεσιακή, ή κοινωνική επιθετικότητα, η οποία ορίζεται ότι βλάπτει σκόπιμα τις κοινωνικές σχέσεις ενός άλλου ατόμου. Για παράδειγμα με κουτσομπολιό για ένα άλλο άτομο, αποκλείοντας άλλους από τη φιλία ή δίνοντας σε άλλους τη «σιωπηλή μεταχείριση» (Crick & Grotpeter, 1995). Η μη λεκτική επιθετικότητα εμφανίζεται επίσης με τη μορφή σεξουαλικών, φυλετικών και ομοφοβικών αστείων και επιθέτων, τα οποία έχουν σχεδιαστεί για να προκαλούν βλάβη στα άτομα. Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη μη φυσική επιθετικότητα καθότι είναι πιο διακριτική και δεν φαίνεται στους άλλους η άμεση επίθεση. Μερικά παραδείγματα μη φυσικής επιθετικότητας που έχουν παρατηρηθεί τόσο σε παιδιά, όσο και σε ενήλικες είναι: κουτσομπολιό, διάδοση φημών, κριτική άλλων ανθρώπων πίσω από την πλάτη τους, εκφοβισμός, αποκλεισμός από τη ομάδα, στρέφοντας τον ένα εναντίον του άλλου, απόρριψη των απόψεων των άλλων, «κλέβοντας» έναν φίλο, απειλή για ρήξη με τον σύντροφο, εάν ο σύντροφος δεν συμμορφωθεί και φλερτ με άλλο άτομο για να ζηλέψει ένας σύντροφος (Archer & Coyne, 2005).

Η επιθετικότητα παρατηρείται συχνότερα κατά την περίοδο της εφηβείας. Γενικά, οι επιθετικές συμπεριφορές εξελίσσονται από λιγότερο σοβαρές σε περισσότερο σοβαρές κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης του εφήβου (Loeber & Hay, 1997· Tolan, et al., 2000). Η έρευνα για τη νεολαία του Πίτσμπουργκ έδειξε ότι οι τάσεις στην επιθετικότητα μεταξύ των αγοριών κορυφώθηκαν μεταξύ 15 και 16 ετών και στη συνέχεια άρχισαν να μειώνονται (Loeber & Hay, 1997). Άλλες έρευνες προτείνουν ότι η κοινωνική επιθετικότητα μπορεί να αυξηθεί μεταξύ των ηλικιών 8 και 14 ετών (Connors, 2004). Ή ότι μπορεί να κορυφωθεί στα τέλη της παιδικής ηλικίας ή στην προεφηβική ηλικία (Archer & Coyne, 2005), η οποία είναι προγενέστερη από τη συνήθη ηλικία κορύφωσης της εμπλοκής με σωματική επιθετικότητα. Αυτό συνεπάγεται πως μετά το τέλος της εφηβείας δεν μπορεί να δικαιολογηθεί η εμφάνιση τέτοιου είδους συμπεριφορών (Pellegrini & Bartini, 2000). Τέλος, έρευνες δείχνουν ότι η άμεση επιθετικότητα χρησιμοποιείται πιο συχνά από τα αγόρια, ενώ η έμμεση επιθετικότητα χρησιμοποιείται πιο συχνά από τα κορίτσια (Bjorkqvist, et al., 1992· Crick & Grotpeter, 1995· Lagerspetz & Bjorkqvist, 1994· Rys & Bear, 1997).

1.2 Αντιδραστική – Ενεργή Επιθετικότητα (Επίτευξη σκοπού – σχέσεων)

Οι Roland και Idsøe (2001) ανέπτυξαν ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς για τη μέτρηση της ενεργής και της αντιδραστικής επιθετικότητας. Η ενεργή επιθετικότητα διακρίθηκε επίσης σύμφωνα με τους στόχους που ήθελαν να επιτύχουν οι θύτες με επιθετικά μέσα: είτε για επίτευξη σκοπού (εξουσία-δύναμη), είτε για επίτευξη σχέσεων (δέσμευση). Ενώ ο κύριος στόχος της ενεργής επιθετικότητας που σχετίζεται με την εξουσία είναι να κυριαρχήσει και να ταπεινώσει το θύμα, ο κύριος στόχος της ενεργής επιθετικότητας που σχετίζεται με τη σχέση είναι να δημιουργήσει καλές σχέσεις των θυτών μεταξύ τους. Στην έρευνα μελετήθηκαν 1,801 μαθητές της πέμπτης τάξης και 2,083 μαθητές της όγδοης τάξης σε σχολεία της Νορβηγίας. Οι δύο υποτύποι της ενεργής επιθετικότητας, η επίτευξη σκοπού και η επίτευξη σχέσεων, βρέθηκαν να σχετίζονται αλλά ως ξεχωριστά κατασκευάσματα. Οι Card και Little (2006) βρήκαν επίσης ότι η αντιδραστική και ενεργή επιθετικότητα είναι διακριτές αλλά σχετικές κατασκευές. Επιπλέον, η αντιδραστική επιθετικότητα σχετίζεται πιο έντονα με τους περισσότερους δείκτες ψυχοκοινωνικής προσαρμογής (προβλήματα εσωτερίκευσης, συναισθηματική απορρύθμιση και συμπτώματα τύπου ΔΕΠΥ, παραβατικές συμπεριφορές, προκοινωνική συμπεριφορά, κοινωνιομετρική κατάσταση και εξαπάτηση συνομήλικων) από ό,τι η ενεργή επιθετικότητα (Card & Little, 2006). Χρησιμοποιώντας μοντελοποίηση δομικών εξισώσεων, οι Roland και Idsøe (2001) βρήκαν ότι μεταξύ των μαθητών της όγδοης τάξης, οι θύτες συσχετίστηκαν σε μεγάλο βαθμό και με τους δύο τύπους ενεργής επιθετικότητας, αλλά όχι με την αντιδραστική επιθετικότητα. Μεταξύ των μαθητών της πέμπτης τάξης, τόσο η αντιδραστική επιθετικότητα όσο και η ενεργή επιθετικότητα συσχετίστηκαν με τους θύτες. Αυτό το τελευταίο εύρημα είναι σύμφωνο με τις Salmivalli και Nieminen (2002), οι οποίες βρήκαν επίσης υψηλά επίπεδα ενεργής και αντιδραστικής επιθετικότητας σε θύματα εκφοβισμού και θύτες της ίδιας ηλικιακής ομάδας (10 έως 12 ετών). Οι Roland και Idsøe (2001) ανέφεραν επίσης διαφορές μεταξύ των δύο φύλων που υποδεικνύουν υψηλότερες συσχετίσεις μεταξύ των θυτών και της ενεργής επιθετικότητας που σχετίζεται με τη σχέση στα κορίτσια σε σύγκριση με τα αγόρια στην πέμπτη και στην όγδοη τάξη. Μεταξύ των μαθητών της όγδοης τάξης, η ενεργή επιθετικότητα που σχετίζεται με την επίτευξη σκοπού βρέθηκε να είναι πιο σημαντική για τα αγόρια παρά για τα κορίτσια. Από διάφορες έρευνες διαπιστώνονται επίσης διαφορές μεταξύ των φύλων: Τα αγόρια έχουν τρεις έως τέσσερις φορές περισσότερες πιθανότητες να εκφοβίσουν τους συνομηλίκους τους σε σύγκριση με τα κορίτσια και ελαφρώς περισσότερα αγόρια από τα κορίτσια πέφτουν θύματα εκφοβισμού (Fandrem, et al., 2009). Σε έρευνα που συγκρίνει τα επίπεδα θυτών, θυματοποίησης και επιθετικότητας σε γηγενείς Νορβηγούς και μετανάστες εφήβους που ζουν στη Νορβηγία έδειξε πώς ο εκφοβισμός

σχετίζεται με την ενεργή και αντιδραστική επιθετικότητα. Σε σύγκριση με τους γηγενείς Νορβηγούς, οι έφηβοι μετανάστες διαπιστώθηκε ότι διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να εκφοβίσουν άλλους. Τα δομικά μοντέλα αποκάλυψαν σημαντικά ισχυρότερες σχέσεις μεταξύ της ενεργής επιθετικότητας που σχετίζεται με την επίτευξη σχέσεων και των θυτών, σε αγόρια μετανάστες σε σύγκριση με τις άλλες ομάδες. Αυτό υποδηλώνει ότι οι μετανάστες μαθητές εκφοβίζουν γιατί έχουν την ανάγκη να συσχετιστούν με δυνατούς θύτες γηγενής και να ενταχθούν στις ομάδες τους (Fandrem, et al., 2009).

1.3 Εκφοβισμός στον Σχολικό Χώρο

Ο εκφοβισμός (bullying) ή θυματοποίηση (victimization), σύμφωνα με τον Olweus (1993), είναι η κατάσταση στην οποία ένας μαθητής εκτίθεται επανειλημμένα και για αρκετό χρονικό διάστημα σε αρνητικές πράξεις που προέρχονται από έναν ή περισσότερους άλλους μαθητές, που εκδηλώνονται ως μορφές βίαιης ή επιθετικής συμπεριφοράς. Αποτελεί μια σκόπιμη και συνειδητή επιθυμία να βλάψει κάποιος τον συνάνθρωπό του και να τον υποβάλει σε κατάσταση πίεσης (Tattum & Tattum, 2017). Είναι η επανειλημμένη καταπίεση ενός λιγότερου δυνατού ατόμου, σωματικά ή ψυχικά, από έναν πιο δυνατό (Farrington, 1993). Παρατηρείται όταν: α) η επιθετική συμπεριφορά είναι σκόπιμη, β) η συμπεριφορά είναι επαναλαμβανόμενη και γ) υπάρχει ανισορροπία δύναμης μεταξύ θύματος και θύτη (Olweus, 1991). Πιο απλά, θεωρείται η συνειδητά επαναλαμβανόμενη βίαιη συμπεριφορά, κάποιου «μεγάλου» ή/και «δυνατού» μαθητή ή κάποιας ομάδας μαθητών προς ένα «μικρότερο» ή/και «αδύναμο» (νοητικά, με αναπηρίες, με ιδιαιτερότητες, διαφορετικής καταγωγής, χρώματος, θρησκείας κτλ.), ο οποίος δεν είναι σε θέση να προστατεύσει τον εαυτό του, με σκοπό να τον βλάψει. Αυτή η βίαιη συμπεριφορά εκδηλώνεται σωματικά (χτυπήματα, σπρωξίματα, κλωτσιές, φτύσιμο κτλ.), λεκτικά (απειλές, προσβολές, φωνές, κραυγές), διαδικτυακά (μηνύματα, φωτογραφίες, ηχογραφήσεις, κινηματογραφήσεις κτλ.), σεξουαλικά (υπονοούμενα, χειρονομίες, πειράγματα/αγγίγματα, κτλ.), με κοινωνικό αποκλεισμό (κουτσομπολιά, φήμες κτλ.) και με ρατσισμό (καταγωγή κτλ.) (Τσιάντης, 2011).

Ο εκφοβισμός αποτελεί μία υπό-κατηγορία της επιθετικότητας. Για να χαρακτηρίσουμε μία επιθετική συμπεριφορά ως εκφοβισμό, θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει: α) σκόπιμη πρόκληση βλάβης, β) επανάληψη και γ) ανισορροπία δυνάμεων (Olweus, 1991). Στον εκφοβισμό εμπλέκονται τουλάχιστον δύο άτομα, ο θύτης και το θύμα. Επιπλέον, αριθμός ατόμων δύναται να εμπλακεί, έμμεσα, ως παρατηρητές, όπως μαθητές που ήταν αυτόπτες μάρτυρες του γεγονότος, αλλά έμειναν αμέτοχοι (Harris & Petrie, 2002). Συχνά λοιπόν, αναφέρεται ως ένα ομαδικό φαινόμενο που καθορίζεται από τις κοινωνικές σχέσεις

που υπάρχουν μεταξύ των συνομηλίκων και όχι μόνο από τα χαρακτηριστικά των θυτών και των θυμάτων (Sutton & Smith, 1999).

Γενικά, ο εκφοβισμός περιλαμβάνει άμεσες και έμμεσες μορφές επιθετικότητας (Espelage & Swearer, 2003). Η σωματική και λεκτική επιθετικότητα είναι άμεσες μορφές εκφοβισμού, που αποτελούνται από μια απροκάλυπτη έκφραση δύναμης (Shetgiri, 2013). Ο σωματικός εκφοβισμός περιλαμβάνει κάθε τύπο σωματικής επίθεσης, όπως χτύπημα, σπρώξιμο, κλωτσιά, πνιγμό και βίαια λήψη κάτι από το θύμα (Ferguson, et al., 2007· Lamb, et al., 2009). Ο λεκτικός εκφοβισμός περιλαμβάνει λεκτική παρενόχληση ή εκφοβισμό με τη μορφή καταγγελίας, απειλής, χλευασμού, κακόβουλα πειράγματα και ψυχολογικό εκφοβισμό χρησιμοποιώντας λέξεις για να βλάψουν τα θύματα (Ferguson, et al., 2007· Lamb, et al., 2009). Η κλοπή, ο βανδαλισμός και το να κάνεις γκριμάτσες ή άσεμνες χειρονομίες, είναι επίσης τρόποι με τους οποίους τα παιδιά εκφοβίζονται (Ferguson, et al., 2007· Smokowski & Kopasz, 2005). Ο λεκτικός και σχεσιακός εκφοβισμός μπορεί να είναι πιο δύσκολο να εντοπιστεί από τον σωματικό εκφοβισμό (Smokowski & Kopasz, 2005). Ο έμμεσος εκφοβισμός αποτελείται κυρίως από σχεσιακή επιθετικότητα, η οποία περιλαμβάνει τον κοινωνικό αποκλεισμό των θυμάτων μέσω της χειραγώγησης των κοινωνικών σχέσεων από τους θύτες ή τον τραυματισμό της φήμης των θυμάτων (Lamb, et al., 2009· Smokowski & Kopasz, 2005). Το κουτσομπολιό, η συκοφαντία, η δολιοφθορά και το να πείθουν τους συνομηλίκους να αποκλείσουν τα θύματα είναι μορφές σχεσιακού εκφοβισμού (Lamb, et al., 2009). Ο εκφοβισμός εμφανίζεται συχνότερα σε περιοχές με μικρή επίβλεψη από ενήλικα, όπως παιδικές χαρές και σχολικοί διαδρόμοι (Wang, et al., 2020· Waseem & Nickerson, 2021). Μια άλλη έμμεση μορφή εκφοβισμού είναι ο διαδικτυακός εκφοβισμός που γίνεται με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων ή μέσω του διαδικτύου (Strohmeier et al., 2012). Ο διαδικτυακός εκφοβισμός ορίζεται ως η βλάβη που προκαλείται μέσω της απειλής, της παρενόχλησης, του χλευασμού ή/και του εκφοβισμού ενός συνομηλίκου χρησιμοποιώντας ένα ηλεκτρονικό μέσο, όπως υπολογιστές, κινητά τηλέφωνα και άλλες ηλεκτρονικές συσκευές. (Kiriakidis & Kavoura, 2010). Οι δύο γενικές αυτές κατηγορίες εκφοβισμού περιλαμβάνουν πολλά και διάφορα είδη εκφοβισμού. Παρακάτω, αναλύονται τα είδη του εκφοβισμού ανάλογα με τον τρόπο και τα μέσα που εκδηλώνονται σε μια προσπάθεια καλύτερης κατανόησης του φαινομένου.

1.3.1 Σωματικός εκφοβισμός

Ο σωματικός ή άμεσος εκφοβισμός αποτελεί την πιο εμφανή μορφή εκφοβισμού αφού προκαλεί σωματικά κτυπήματα, όπως κοψίματα και μώλωπες (Sullivan, et al., 2003). Ο σωματικός εκφοβισμός συνεπάγεται τη φυσική επιθετικότητα και εκδηλώνεται συνήθως

με δύο μορφές: η βία κατά πρόσωπο και η βία κατά της περιουσίας, η οποία να επηρεάζει το πρόσωπο π.χ., βανδαλισμοί (Χηνάς & Χρυσοφίδης, 2000). Ο σκοπός του εκφοβισμού αυτού είναι να πληγεί το θύμα σωματικά και ψυχικά μέσω της δημιουργίας εκφοβιστικού κλίματος. Η πρώτη μορφή περιλαμβάνει πράξεις φυσικής επιθετικότητας από τον θύτη προς το θύμα, όπως χτυπήματα, τράβηγμα μαλλιών σπρωξίματα, κλωτσιές, φτύσιμο, αγενείς / προσβλητικές χειρονομίες κ.ά. Η δεύτερη μορφή περιλαμβάνει πράξεις καταστροφής των περιουσιακών στοιχείων ενός ατόμου, όπως σχίσιμο βιβλίων, καταστροφή εξοπλισμού, ρήξη αντικειμένων, σχίσιμο ρούχων κ.ά. καθώς και κλοπή αντικειμένων αξίας ή μη, όπως κλοπή χρημάτων, κλοπή προσωπικών αντικειμένων κ.ά. (Ross, 1998).

Ο φυσικός εκφοβισμός είναι συχνότερος στα αγόρια από ότι στα κορίτσια, λόγω της αυξημένης μυϊκής δύναμης. Συμβαίνει συχνότερα σε παιδιά παρά σε εφήβους. Επιπροσθέτως είναι πολύ συχνός στα παιδιά μικρότερης ηλικίας, λόγω της μη επαρκούς κοινωνικοποίησης και κατανόησης των κοινωνικών νόμων (Whitney & Smith, 1993). Αποτελεί τυπική ανδρική συμπεριφορά (Crick, et al., 2006· Καλαντζή-Αζίζι & Ζαφειροπούλου, 2009).

1.3.2 Λεκτικός εκφοβισμός

Ο λεκτικός εκφοβισμός εκδηλώνεται με τη χρήση λεκτικών προσβολών και πειραγμάτων με σκοπό την απόκτηση εξουσίας έναντι άλλων (Smokowski & Kopasz, 2005). Στόχος του θύτη κατά την άσκηση λεκτικού εκφοβισμού είναι να υποβαθμίσει το θύμα με απώτερο σκοπό ο ίδιος να φαίνεται πιο δυνατός και κυρίαρχος, χρησιμοποιώντας διάφορους τρόπους και τεχνικές. Οι πιο συνηθισμένοι είναι οι εξής: (α) Εκφοβισμός μέσω απειλών, (β) διάδοση ψευδών φημών, (γ) γελοιοποίηση με τη χρήση προσωνυμίων (παρατσούκλια), σαρκασμού, κοροϊδιών και συκοφαντιών, (δ) ταπείνωση μέσω ρατσιστικών ή και σεξιστικών σχολίων και (ε) πειράγματα για την οικογενειακή ή οικονομική κατάσταση του θύματος (Louwes, 2009).

Ο λεκτικός εκφοβισμός αποτελεί τη συνηθέστερη μορφή σχολικού εκφοβισμού (Παπαστυλιανού, 2000). Όταν ένα άτομο αρχίζει να κακομεταχειρίζεται λεκτικά ένα άλλο, η ένταση και η συχνότητα της κακοποίησης τείνουν να αυξάνονται με την πάροδο του χρόνου (Evans, 2010). Παρόλο που η λεκτική κακοποίηση δεν αφήνει φυσικά ίχνη όπως μώλωπες, μπορεί να είναι εξίσου επιβλαβής με τη σωματική κακοποίηση και μπορεί να επηρεάσει αρνητικά την υγεία του θύματος (Bosch, 2004). Λόγω των τεχνικών που χρησιμοποιούνται μπορεί να προκαλέσουν ευκολότερα ψυχικό πόνο και να περάσουν απαρατήρητες από τον περίγυρο (Vardigan, 1999). Τα θύματα λεκτικής κακοποίησης μπορεί να υποφέρουν από συναισθηματικό πόνο και ψυχική δυσφορία, η οποία με την

πάροδο του χρόνου θα μπορούσε να οδηγήσει το θύμα σε ασθένειες που σχετίζονται με το άγχος (Johnson, et al., 2001).

Οι λεκτικές κακοποιήσεις τείνουν να αφήνουν μεγαλύτερες αρνητικές επιπτώσεις στα νεότερα θύματα, όπως στα παιδιά και στους έφηβους. Τα άτομα που κακοποιήθηκαν λεκτικά ως παιδιά τείνουν να έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση στην ενήλικη ζωή (Yun, et al., 2019). Τα θύματα της λεκτικής κακοποίησης από τους γονείς ή της λεκτικής κακοποίησης που σχετίζεται με τους συνομηλίκους τείνουν να έχουν υψηλότερο κίνδυνο εμφάνισης κλινικής κατάθλιψης, άγχους, ζητημάτων διαχείρισης θυμού, εθιστικής χρήσης ναρκωτικών και τείνουν ακόμη και να είναι πιο αυτοκτονικά (Yun, et al., 2019). Επιπλέον, οι ερευνητές ανακάλυψαν ότι τα θύματα λεκτικής κακοποίησης έχουν τρεις φορές περισσότερες πιθανότητες να αναπτύξουν διαταραχές προσωπικότητας, ειδικά μεταξύ των παιδιών (Johnson, et al., 2001). Οι γονείς που κακοποιούν λεκτικά τα παιδιά τους, μπορεί να τους προκαλέσουν διαταραχές προσωπικότητας κατά την εφηβεία και τη νεαρή ενήλικη ζωή (Johnson, et al., 2001). Ενώ τέλος σε πιο ακραίες περιπτώσεις ο λεκτικός εκφοβισμός μπορεί να φέρει τον έφηβο σε απόγνωση με αποτέλεσμα να έχει τάσεις αυτοκτονίας (Borowsky, et al., 2013). Ο λεκτικός εκφοβισμός αποτελεί κυρίως γυναικεία συμπεριφορά για τους ίδιους λόγους που η έμμεση επιθετικότητα είναι πιο συχνή στα κορίτσια (Καλαντζή-Αζίζι & Ζαφειροπούλου, 2009).

1.3.3 Σχεσιακός εκφοβισμός

Ο σχεσιακός εκφοβισμός ως μορφή εκφοβισμού είναι ίσως λιγότερο γνωστός. Αποτελεί όμως μία από τις πιο κοινές μορφές εκφοβισμού. Ταυτόχρονα έχει και τα πιο καταστροφικά αποτελέσματα από τις άλλες, πιο γνωστές μορφές εκφοβισμού. Ο σχεσιακός εκφοβισμός είναι μια ξεχωριστή μορφή εκφοβισμού που προκαλεί βλάβη στο θύμα μέσω της συστηματικής χειραγώγησης και καταστροφής των σχέσεων με τους συνομηλίκους και της κοινωνικής του θέσης (Crick & Grotpeter, 1995). Ο σχεσιακός εκφοβισμός βασίζεται σε μια συγκεκριμένη μορφή επιθετικότητας η οποία αναφέρεται με διάφορα ονόματα όπως έμμεση, συγκαλυμμένη, σχεσιακή και κοινωνική επιθετικότητα. Ο θύτης σε αυτή τη μορφή επιθετικότητας έχει πρόθεση να βλάψει το θύμα μέσω του χειρισμού του κοινωνικού του στάτους και των κοινωνικών του σχέσεων (Steinberg, 2001). Εναλλακτικά, ο σχεσιακός εκφοβισμός χρησιμοποιείται συχνά με τους όρους «έμμεσος», «κρυφός» και «κοινωνικός εκφοβισμός». Ενώ υπάρχουν εγγενείς διαφορές ορισμού, η πλειοψηφία των ερευνητών αποδέχεται ότι οι όροι συσχετίζονται σε μεγάλο βαθμό και υπάρχει σημαντική επικάλυψη (Card, et al., 2008). Επιπλέον, ο σχεσιακός εκφοβισμός είναι πιο συχνός μεταξύ των

κοριτσιών και μπορεί να οδηγήσει σε συναισθήματα απόρριψης σε μια κρίσιμη στιγμή της κοινωνικής ανάπτυξης (Smokowski & Kopasz, 2005).

Στον σχεσιακό εκφοβισμό εντάσσονται διάφορες μορφές συμπεριφοράς, οι οποίες έχουν τον χαρακτήρα ψυχολογικής επίθεσης και οι οποίες έχουν κατά καιρούς επιβεβαιωθεί, είτε ξεχωριστά, είτε ομαδικά, από πολλούς ερευνητές. Η δυσφήμιση με ψέματα, η αποκάλυψη μυστικών, οι συκοφαντίες και το κουτσομπολιό (Beane, 2008· Elamé, 2013· Owens, et al., 2000· Rigby, 2007· Smith, et al., 2015). Η ταπείνωση, ο αποκλεισμός, η επιδεικτική αγνόηση, η απομόνωση, η αποξένωση, η σκόπιμη απομάκρυνση φίλων ή συντρόφου (Crothers, et al., 2005· Elamé, 2013· Olweus, 1993). Αρνητικά συνθήματα σε τοίχο ή σημειώματα με προσβλητικό περιεχόμενο που ανταλλάσσονται ή διακινούνται για το θύμα (Beane, 2008· Crothers, et al., 2005). Τέλος συμπεριφορές με τη γλώσσα του σώματος, όπως επίμονο κοίταγμα, απειλητική ματιά, επαναλαμβανόμενη αποστροφή του βλέμματος, το γύρισμα της πλάτης (Catanzaro, 2011· Rigby, 2010· Salkind, 2008), καθώς και απειλητικές χειρονομίες (Beane, 2008). Συνδυασμός συμπεριφορών θα μπορούσε να περιλαμβάνει απειλή για ανάκληση φιλίας, διάδοση φημών, σκόπιμη αγνόηση και αποκλεισμό του θύματος ή χρήση της φιλίας ως εργαλείο ανταλλαγής (Coyne, et al., 2006). Ειδικότερα για τα κορίτσια οι στενές φίλιες, είναι αυτές που οδηγούν τις τακτικές σχεσιακής επιθετικότητας, όπως το κουτσομπολιό, η αποφυγή μελών μιας ομάδας συνομηλίκων («κλίικας»), η σιωπηλή μεταχείριση, η διάδοση φημών και η χρήση φιλίας με άλλους ως όπλο εκδίκησης (Bjorkqvist et al., 1992).

Γενικά, ο σχεσιακός εκφοβισμός βρίσκεται σε πολύ υψηλά ποσοστά εμφάνισης και τις περισσότερες φορές συνοδεύεται και με άλλη μορφή εκφοβισμού. Σύμφωνα με τους Robers και συνεργάτες (2013), το 48% των μαθητών εκτίθεται σε σχεσιακό εκφοβισμό τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα. Ο σχεσιακός εκφοβισμός είναι ο πιο καταστροφικός τύπος εκφοβισμού και είναι περισσότερο επιβλαβής για την υγεία από ότι ο σωματικός και ο λεκτικός. Επιπρόσθετα συνδέεται με χαμηλότερα επίπεδα υγείας στην ποιότητα ζωής των νέων (Health Related Quality of Life). Στη μελέτη των Chester και συνεργατών (2017) φάνηκε ότι τα κορίτσια ήταν περισσότερο πιθανό να βιώσουν σχεσιακό εκφοβισμό, αλλά ο αρνητικός αντίκτυπος στην υγεία τους από τον εκφοβισμό ήταν ίδιος και για τα αγόρια και για τα κορίτσια.

1.3.4 Διαδικτυακός εκφοβισμός

Ο διαδικτυακός εκφοβισμός είναι ο εκφοβισμός που γίνεται μέσω της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων. Ειδικότερα είναι η εσκεμμένη και επανειλημμένη βλάβη που προκαλείται μέσω της χρήσης υπολογιστών, κινητών τηλεφώνων και άλλων ηλεκτρονικών συσκευών (Hinduja &

Patchin, 2015). Βασικά, αναφερόμαστε σε περιστατικά όπου οι έφηβοι χρησιμοποιούν την τεχνολογία για να παρενοχλήσουν, να απειλήσουν, να ταπεινώσουν ή να ταλαιπωρήσουν με άλλο τρόπο τους συνομηλίκους τους (Hinduja & Patchin, 2021). Λόγω της ραγδαίας ανάπτυξης της τεχνολογίας και της εύκολης πρόσβασης σε ηλεκτρονικά μέσα και το διαδίκτυο, ο διαδικτυακός εκφοβισμός έχει καταστεί ένας αυξανόμενα δημοφιλής τρόπος εμπλοκής σε λεκτική και σχεσιακή επιθετικότητα (Hinduja & Patchin, 2014· Palfrey & Gasser, 2011· Schrock & Boyd, 2008).

Με τα διαδικτυακά μέσα επικοινωνίας να αποτελούν αναπόσπαστο και ουσιαστικό μέρος της ζωής των νέων, δεν πρέπει να αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι ορισμένοι θα χρησιμοποιούν συσκευές, εφαρμογές και πλατφόρμες για να είναι κακόβουλοι ή απειλητικοί προς άλλους. Το γεγονός ότι οι έφηβοι συνδέονται συνεχώς με την τεχνολογία σημαίνει ότι είναι επιρρεπείς στη θυματοποίηση και ταυτόχρονα είναι ικανοί να ενεργούν με κακές παρορμήσεις προς τους άλλους, όλο το εικοσιτετράωρο. Με το δεδομένο ότι ορισμένοι ενήλικες άργησαν να ανταποκριθούν στον διαδικτυακό εκφοβισμό, πολλοί πιστεύουν ότι υπάρχουν ελάχιστες έως καθόλου συνέπειες για τις πράξεις τους (Hinduja & Patchin, 2021). Στην έρευνα που πραγματοποίησαν οι Hinduja και Patchin (2019) με δείγμα περίπου 5.000 μαθητών γυμνασίου στις ΗΠΑ, το 36.5% είπε ότι είχε δεχτεί διαδικτυακό εκφοβισμό κατά τη διάρκεια της ζωής του, ενώ το 17.4% δήλωσε ότι είχε δεχτεί διαδικτυακό εκφοβισμό τις προηγούμενες 30 ημέρες. Όσον αφορά τον εκφοβισμό, το 14.8% αποκάλυψε ότι είχε ασκήσει διαδικτυακό εκφοβισμό σε άλλους κατά τη διάρκεια της ζωής του, ενώ το 6.3% παραδέχτηκε ότι το έκανε τις τελευταίες 30 ημέρες (Patchin & Hinduja, 2020). Σε άλλη έρευνα οι Hinduja και Patchin (2020) με δείγμα 1,034 νεαρών έφηβους (ηλικίες 9 έως 12 ετών) διαπιστώθηκε ότι το 14.9% είχε γίνει μάρτυρας διαδικτυακού εκφοβισμού, το 14.5% είχε υποστεί διαδικτυακό εκφοβισμό και το 3.2% παραδέχτηκε ότι εκφοβίζει άλλους. Σε αυτή τη έρευνα, το 94% των νεαρών εφήβων που υπέστησαν διαδικτυακό εκφοβισμό είπαν ότι επηρέασε αρνητικά τη ζωή τους κατά κάποιο τρόπο. Σχεδόν το 70% είπε ότι επηρέασε τα συναισθήματά τους για τον εαυτό τους, περίπου το ένα τρίτο είπε ότι επηρέασε τις φιλίες τους, το 13% είπε ότι επηρέασε τη σωματική τους υγεία και το 6.5% είπε ότι επηρέασε τη σχολική τους εργασία (Patchin & Hinduja, 2020).

Οι Smith και συνεργάτες (2006), για τους σκοπούς της έρευνάς τους χώρισαν τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε 7 κατηγορίες: μέσω γραπτών μηνυμάτων, μέσω εικόνας/βίντεο (από κάμερα κινητού τηλεφώνου), μέσω τηλεφωνικών κλήσεων, μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e mail), μέσω ηλεκτρονικού δωματίου επικοινωνίας (chat room), μέσω στιγμιαίων μηνυμάτων και μέσω ιστοσελίδων.

Αν και στη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα το ηλεκτρονικό μήνυμα αποτελούσε τον πιο κοινό τρόπο εκφοβισμού (Slonje & Smith, 2008). Η δημοσίευση εικόνων ή βίντεο θεωρείται ότι επιφέρει τις περισσότερες αρνητικές επιπτώσεις (Smith et al., 2006). Επιπλέον, επειδή πολλοί νέοι έκαναν παρέα σε δωμάτια συνομιλίας, με αποτέλεσμα εκεί λάμβαναν χώρα οι περισσότερες παρενοχλήσεις. Αυτό όμως έχει άρδην αλλάξει στη σημερινή εποχή. Οι περισσότεροι νέοι σήμερα έλκονται από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Instagram, το Snapchat, το TikTok και το Twitter, τις συνομιλίες φωνής/κειμένου σε δημοφιλή παιχνίδια (Roblox, PUBG, Overwatch, Call of Duty Black Ops, Fortnite, God of War) και τις ιστοσελίδες κοινής χρήσης βίντεο, ζωντανής μετάδοσης και άλλες μορφές κοινωνικής δικτύωσης (όπως YouTube, Discord και Twitch). Ως συνέπεια οι αναφορές διαδικτυακού εκφοβισμού έχουν αυξηθεί. Το βλέπουμε επίσης να συμβαίνει σε περιβάλλοντα επαυξημένης πραγματικότητας (augmented reality AR) και εικονικής πραγματικότητας (virtual reality VR), σε ιστότοπους κοινωνικών παιχνιδιών και σε διάφορες ανώνυμες εφαρμογές (Hinduja & Patchin, 2021).

1.3.5 Ρατσισμός

Μια σοβαρή αιτία του εκφοβισμού πηγάζει από ρατσιστικές στάσεις. Ρατσισμός ορίζεται ως κοινωνική ή πολιτική διακρίσεων, που βασίζεται στο δόγμα της ανωτερότητας μιας φυλής, εθνικής ή κοινωνικής ομάδας και στην καλλιεργημένη αντίληψη των μελών της ότι οφείλουν να περιφρουρήσουν την αμιγή σύσταση, την καθαρότητα της ομάδας τους, καθώς και τον κυριαρχικό τους ρόλο έναντι των υπόλοιπων φυλετικών, εθνικών κοινωνικών κλπ ομάδων, που θεωρούνται από αυτά κατώτερες (Μπαμπινιώτης, 2002). Μιλώντας για ρατσισμό εννοούμε κάθε μορφή διάκρισης: φυλετικής, θρησκευτικής, γλωσσικής, εθνότητας, φύλου, καταγωγής, κοινωνικής θέσης, πολιτικών, κοσμοθεωρητικών ή άλλων πεποιθήσεων και γενικά κάθε διάκριση με βάση φυσικές ή κοινωνικές ιδιότητες ταυτότητας ή θέσεις συνείδησης του ανθρώπου (Κασιμάτης, 2000).

Μπορεί επίσης, να σημαίνει προκατάληψη, διάκριση ή ανταγωνισμό που στρέφεται εναντίον άλλων ανθρώπων επειδή είναι διαφορετικής φυλής ή εθνότητας (Ghani, 2008). Οι σύγχρονες παραλλαγές του ρατσισμού βασίζονται συχνά στις κοινωνικές αντιλήψεις για τις βιολογικές διαφορές μεταξύ των λαών. Αυτές οι απόψεις μπορεί να λάβουν τη μορφή κοινωνικών ενεργειών, πρακτικών ή πεποιθήσεων ή πολιτικών συστημάτων στα οποία διαφορετικές φυλές κατατάσσονται ως εγγενώς ανώτερες ή κατώτερες μεταξύ τους, με βάση υποτιθέμενα κοινά κληρονομήσιμα χαρακτηριστικά, ικανότητες ή ιδιότητες (Ghani, 2008· Newman, 2020). Ένας άλλος ορισμός θεωρεί τον ρατσισμό ως μια συνειδητή ή μη συνειδητή αντίληψη ως προς την κληροδοτημένη ανωτερότητα μιας ράτσας έναντι μιας

άλλης. Η ανώτερη ράτσα έχει το δικαίωμα να ασκήσει δύναμη και να κυριαρχήσει έναντι αυτών που θεωρούνται κατώτερες ράτσες (Schnapper & Taylor, 2017). Τέλος οι Cazenave και Maddern (1999) ορίζουν τον ρατσισμό ως «ένα εξαιρετικά οργανωμένο σύστημα ομαδικών προνομίων που βασίζεται στη «φυλή» που λειτουργεί σε κάθε επίπεδο της κοινωνίας και συγκρατείται από μια εξελιγμένη ιδεολογία της υπεροχής του χρώματος/«φυλής».

Τα στοιχεία που συνθέτουν το φαινόμενο του ρατσισμού είναι τρία: α) κατάταξη των ανθρώπων σε κατηγορίες, β) αξιολόγηση και γ) πρακτικές αποκλεισμού σε συνδυασμό με σχέσεις εξουσίας (Πανταζής, 2016). Οι άνθρωποι εκλαμβάνονται, ταυτοποιούνται ως μέλη μιας «κοινωνικής κατηγορίας» και προσδιορίζονται βάσει ορατών σωματικών χαρακτηριστικών και /ή άορατων «νοητών» διαφορών, όπως για παράδειγμα είναι η «καταγωγή», η «θρησκεία», η «εθνότητα» ή η «κουλτούρα» (Πανταζής, 2016).

Ο ρατσισμός είναι επίσης συστημικός, καθώς υπάρχει στα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που αποτυπώνονται σε πολιτιστικά αντικείμενα, ιδεολογικό λόγο και θεσμικές πραγματικότητες που λειτουργούν μαζί με ατομικές προκαταλήψεις (Salter, et al., 2018). Κατά τη Salter και συνεργάτες (2018) από τη χρήση ενός πολιτιστικού-ψυχολογικού πλαισίου προκύπτουν τρία βασικά θέματα για την ψυχολογία του ρατσισμού: (α) Η δυναμική αναπαραγωγή της ρατσιστικής δράσης μπορεί να βρεθεί ενσωματωμένη στη δομή των καθημερινών κόσμων, δηλαδή ότι μπορεί κανείς να βρει τον ρατσισμό ενσωματωμένο στην καθημερινή μας ζωή. (β) Οι άνθρωποι διαμορφώνουν, παράγουν και διατηρούν φυλετικά πλαίσια μέσω των επιλεγμένων προτιμήσεων, πρακτικών και πράξεων τους, δηλαδή μέσω των προτιμήσεων και των επιλογών μας, διατηρούμε φυλετικά πλαίσια στην καθημερινή μας ζωή. (γ) Οι άνθρωποι κατοικούν σε πολιτιστικούς κόσμους που προσφέρουν ή προωθούν συγκεκριμένους ρατσιστικούς τρόπους επεξεργασίας και θέασης του κόσμου, δηλαδή με τη σειρά τους αυτοί οι κόσμοι μας προωθούν τρόπους για το πως βλέπουμε, το πως είμαστε και το πως ενεργούμε. Ωστόσο, οι βαθύτεροι λόγοι και τα κίνητρα αυτής της συμπεριφοράς πρέπει να αναζητηθούν μέσα μας και πρέπει να προσπαθήσουμε να ξεδιαλύνουμε τις πολύπλευρες παρορμήσεις μας, που προκαλούνται από τη συμπεριφορά προηγούμενων γενεών. Οι σύγχρονες κοινωνίες είναι πολυπολιτισμικές, αλλά στη πραγματικότητα ο ρατσισμός ελλοχεύει στο εσωτερικό όλων των ανθρώπων, και αναμένει μια ειδική αφορμή, μία ειδική συνθήκη (οικονομική ή κοινωνική κλπ.) για να ενεργοποιηθεί και να εκραγεί (Χατζηαγγελάκη, 2004).

Έρευνα από τους Verkuyten και Thijs (2002) στην Ολλανδία, διαπίστωσε ότι ένας από τους λόγους για τον εκφοβισμό είναι ο ρατσισμός. Στην Ιρλανδία, ο εκφοβισμός συνδέεται επίσης στενά με ζητήματα ρατσισμού μεταξύ λευκών με Κινέζους, Νοτιοασιάτες

και Μαύρους Αφρικανούς (Connolly, 2002). Τέλος το πόσο σημαντική είναι η «φυλή» αποδεικνύεται σε έρευνα στην Μαλαισία. Τα ευρήματα έδειξαν ότι το φυλετικό στοιχείο για τον εκφοβισμό ήταν αρκετά σημαντικό, ενώ με βάση τις απαντήσεις που δόθηκαν, οι θύτες ήταν πρόθυμοι να υπερασπιστούν έναν φίλο όταν ταπεινώνονται ή ξυλοκοπούνται από μαθητές άλλων φυλών (Salleh & Zainal, 2014).

1.4 Θυματοποίηση και επιπτώσεις στην ψυχική υγεία

Θυματοποίηση είναι η κατάσταση κατά την οποία το παιδί εκτίθεται συχνά σε επιθετικές συμπεριφορές που προέρχονται από τους συνομήλικους του (Farrington, 1993· Olweus, 1993). Το τι ακριβώς συνιστά η θυματοποίηση εκφράζεται με δύο απόψεις. Η πρώτη αναφέρει ότι είναι ο ρόλος που έχουν αναλάβει τα παιδιά όταν δέχονται τον εκφοβισμό από τους συνομήλικούς τους, ενώ η δεύτερη αναφέρει ότι είναι μια μορφή κακοποίησης κατά την οποία ένα παιδί δέχεται συχνά την επιθετικότητα των συνομηλίκων του (Γαλανάκη & Βογιατζόγλου, 2007). Θυματοποίηση είναι ο σωματικός, ψυχολογικός, πνευματικός τραυματισμός που προκαλείτε σκόπιμα σε ένα άτομο (Olweus, 1993).

Στη θυματοποίηση συμβάλλουν πολλοί παράγοντες κινδύνου, με την απόρριψη να είναι ένας από αυτούς (Bukowski & Sippola, 2001). Επίσης, η απόρριψη από ομοτίμους βρέθηκε να προβλέπει αυξήσεις στη σχεσιακή θυματοποίηση (Godleski, et al., 2015). Τα καταθλιπτικά συμπτώματα των εφήβων (ατομικά) και των συνομηλίκων, μαζί προβλέπουν χαρακτηριστικές αποδόσεις αυτοκατηγορίας, οι οποίες με τη σειρά τους αυξάνουν τον κίνδυνο για αντιλήψεις για επακόλουθη θυματοποίηση από συνομηλίκους. Επιπλέον, οι έφηβοι που θεωρούν τα δεινά τους ως δικό τους λάθος (εσωτερικά) που είναι απίθανο να αλλάξει (σταθερό) και δύσκολο να ελεγχθεί (μη ελεγχόμενο), ήταν πιο πιθανό να θεωρήσουν τους εαυτούς τους ως θύματα από τους συνομηλίκους τους (Schacter & Juvonen, 2017). Ο Schuster (2001) θεωρεί την απόρριψη ως συνέπεια και όχι ως προηγούμενο της παρενόχλησης από συνομηλίκους, καθώς οι θυματοποιημένοι νεαροί είναι αντιπαθείς λόγω της υποταγής τους, κάτι που προκαλεί περαιτέρω κακοποίηση. Ενώ οι έφηβοι που απορρίπτονται είναι αντιπαθείς (αλλά όχι απαραίτητα θύματα) λόγω της επιθετικότητάς τους. Η αρνητική αυτοεικόνα που σχηματίζεται μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και γενικότερα η χαμηλή αυτοεκτίμηση αποτελούν επίσης παράγοντα κινδύνου (Hawker & Boulton, 2000).

Αποτελέσματα μεγάλου αριθμού ερευνών έδειξαν ότι η θυματοποίηση σχετίζεται πιο έντονα με την κατάθλιψη και ελάχιστα έντονα με το άγχος (Hawker & Boulton, 2000). Ειδικότερα η θυματοποίηση, στην παιδική ηλικία από συνομήλικους, είναι παράγοντας κινδύνου για την ανάπτυξη εσωτερικοποιημένων συμπτωμάτων στην πρώιμη εφηβεία, αυξάνοντας τον

κίνδυνο κατάθλιψης και συναισθηματικών προβλημάτων. Παράλληλα η θυματοποίηση επηρεάζει όχι μόνο τη συχνότητα εμφάνισης αλλά και τη διάρκεια των προβλημάτων κατάθλιψης. Αυτό υπογραμμίζει τον ρόλο της θυματοποίησης ως σοβαρού κινδύνου για τη δημόσια υγεία, δεδομένου ότι τα θύματα φαίνεται πιθανό να αναπτύξουν σοβαρή και επίμονη ευπάθεια στην κατάθλιψη (Zwierzynska, et al., 2013).

1.5 Ψυχολογικές επιπτώσεις των συμμετεχόντων στον εκφοβισμό

Τα παιδιά-θύτες που ασκούν εκφοβιστική συμπεριφορά αντιπροσωπεύουν περίπου το 10% των παιδιών σχολικής ηλικίας με συνοδό εμφάνισης επιθετικής συμπεριφοράς, σχολικής αποτυχίας και αισθήματος εγκατάλειψης, απόσυρσης και παραίτησης (Nansel, et al., 2003). Αντίστοιχα τα παιδιά-θύματα του σχολικού εκφοβισμού αποτελούν περίπου το 11% των παιδιών σχολικής ηλικίας και φαίνεται να εμφανίζουν αυξημένο άγχος, χαμηλή αυτοεκτίμηση, απομόνωση, σωματικά συμπτώματα, εκδήλωση αυτοτραυματισμών και αυτοκτονικό ιδεασμό (Rigby, 1998). Οι θύτες-θύματα αντιπροσωπεύουν περίπου το 6% των παιδιών σχολικής ηλικίας και θεωρείται ότι εμφανίζουν ένα ευρύτερο φάσμα δυσκολιών προσαρμογής κοινών με αυτό των θυτών και των θυμάτων (Pellegrini, et al., 1999). Τα παιδιά που εκφοβίζουν μαθαίνουν να χρησιμοποιούν δύναμη και επιθετικότητα για να προκαλέσουν στενοχώρια και να ελέγχουν τους άλλους και μπορεί να καθιερώνουν ένα στυλ αλληλεπίδρασης που θα μεταφερθεί στην εφηβεία στις σχέσεις των ενηλίκων (Pepler, et al., 2008).

Παρά τις διαφορετικές μεθόδους για τη μέτρηση του εκφοβισμού και τους λόγους που οδηγούν κάποιο να συμμετέχει στον εκφοβισμό, οι αρνητικές συνέπειες του εκφοβισμού είναι σαφείς. Η βίωση, ακόμη και των παρατηρητών του εκφοβισμού, μπορεί να οδηγήσει σε σοβαρές βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες αρνητικές επιπτώσεις για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη (Brank, et al., 2012). Ο εκφοβισμός κατά την παιδική ηλικία έχει βρεθεί ότι σχετίζεται με εξωτερικά προβλήματα, όπως επιθετική και αντικοινωνική συμπεριφορά στην ενηλικίωση, ενώ η θυματοποίηση έχει συσχετιστεί με εσωτερικευμένα προβλήματα όπως η κατάθλιψη και το άγχος (Georgiou & Stavrinides, 2008). Σε έρευνα όπου εξετάστηκαν οι σχέσεις του εκφοβισμού και της επιθετικής συμπεριφοράς με ψυχοκοινωνικά προβλήματα μεταξύ των Νορβηγών εφήβων, διαπιστώθηκε μεταξύ άλλων ότι τα συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης κυριαρχούσαν μεταξύ εκείνων που εκφοβίστηκαν (Undheim & Sund, 2010). Οι τραυματικές εμπειρίες της παιδικής ηλικίας, όπως η θυματοποίηση από εκφοβισμό, είναι σημαντικές ψυχοκοινωνικές ανησυχίες που μπορεί να προκαλέσουν επακόλουθες συμπεριφορικές και ψυχικές δυσλειτουργίες με την πάροδο του χρόνου. Σε μελέτη που εξέτασε την πορεία από τη θυματοποίηση του παιδικού

εκφοβισμού έως τον εκφοβισμό νεαρών ενηλίκων και τα συμπτώματα κατάθλιψης και άγχους διαπιστώθηκε ότι η παραδοσιακή θυματοποίηση στην παιδική ηλικία αύξησε τον κίνδυνο εμφάνισης συμπτωμάτων κατάθλιψης και άγχους, ενώ η θυματοποίηση από διαδικτυακό εκφοβισμό στην παιδική ηλικία κλιμάκωσε τον κίνδυνο μόνο συμπτωμάτων άγχους (Lee, 2021).

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω οι εμπλεκόμενοι βιώνουν με διαφορετικό τρόπο και ένταση τα αποτελέσματα του εκφοβισμού. Οι θύτες χαρακτηρίζονται ως αντικοινωνικοί, επιθετικοί και παρορμητικοί. Εμφανίζουν ασυνήθιστα χαμηλό άγχος και ανασφάλεια και στερούνται ενσυναίσθησης (Olweus, 1996). Μελέτες έχουν αποδείξει ότι τα παιδιά-θύτες είναι ανασφαλής, παρορμητικά και έχουν σχετικά χαμηλά επίπεδα άγχους, ενώ τα παιδιά-θύματα διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο κατάθλιψης και άγχους (Olweus, 1993). Ένας χρόνιος θύτης-θύμα δεν θα έχει αυξημένο κίνδυνο προβλημάτων άγχους στην ηλικία των 18 ετών, ενώ ένας ασταθής θύτης-θύμα θα εξακολουθεί να διατρέχει αυξημένο κίνδυνο προβλημάτων άγχους (Lereya, et al., 2015). Οι Georgiou και Stavrinides (2008) έχουν βρει ότι οι θύτες-θύματα είναι πιο καταθλιπτικοί και αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα σωματικά συμπτώματα άγχους από τους υπόλοιπους. Ωστόσο, οι θύτες και οι θύτες-θύματα ανέφεραν τα υψηλότερα επίπεδα κατάθλιψης υποδηλώνοντας ότι οι θύτες μπορεί να είναι πιο παρόμοιοι με τους θύτες-θύματα, τουλάχιστον όσον αφορά την κατάθλιψη. Όσον αφορά το άγχος, οι θύτες-θύματα και τα παθητικά θύματα ήταν παρόμοια, με τις δύο ομάδες να αναφέρουν υψηλότερα επίπεδα άγχους από τους θύτες (Georgiou & Stavrinides, 2008). Σε πρόσφατη έρευνα διατομής στην οποία συμμετείχαν 117 έφηβοι, ο De Oliveira και οι συνεργάτες του (2020) βρήκαν ότι το 48.71% του δείγματος παρουσίασε αυτοκτονικό ιδεασμό. Υπήρχε μια θετική συσχέτιση μεταξύ του θύματος του εκφοβισμού και της κατάθλιψης, του άγχους και των συμπτωμάτων άγχους, και του θύματος και του αυτοκτονικού ιδεασμού (De Oliveira, et al., 2020). Οι θύτες, τα θύματα και οι θύτες-θύματα έχουν σημαντικά υψηλότερο κίνδυνο για ψυχοσωματικά προβλήματα σε σύγκριση με τους μη συμμετέχοντες συνομηλίκους, αποδεικνύοντας τη σχέση μεταξύ εμπλοκής σε εκφοβισμό και ψυχοσωματικών προβλημάτων (Gini & Pozzoli, 2009). Τις διαχρονικές επιπτώσεις του εκφοβισμού επιβεβαιώνει έρευνα με τη συμμετοχή 99 ανδρών σε ένα αγγλικό ίδρυμα νεαρών παραβατών διαπίστωσε ότι τα θύματα του εκφοβισμού ήταν σημαντικά πιο καταθλιπτικά από τους κρατούμενους που δεν εμπλέκονται σε εκφοβισμό και το να είσαι θύτης-θύμα ήταν σημαντικός παράγοντας πρόβλεψης υψηλότερων βαθμολογιών στρες (Grennan, & Woodhams, 2007). Μία άλλη κατηγορία εμπλεκόμενων στον εκφοβισμό είναι οι παρατηρητές, οι οποίοι, μπορούν να βιώσουν συνθυματοποίηση, να βιώσουν την κακοποίηση για το θύμα ή με το θύμα ή την εκ νέου θυματοποίηση, αναπολώντας τις δικές

τους εμπειρίες θυματοποίησης. Μπορούν επίσης να βιώσουν άγχος που προκαλείται από τις αντίθετες επιθυμίες να σταματήσουν τη θυματοποίηση αλλά να αποφύγουν να γίνουν οι ίδιοι στόχος (Brank, et al., 2012).

Τελειώνοντας και αναφερόμενοι στον εκφοβισμό στον χώρο εργασίας και τις επιπτώσεις του στη ψυχική υγεία των εργαζομένων, διαπιστώνουμε τη υψηλή συσχέτιση του με το άγχος στην χειρότερη του μορφή ως διαταραχή (Post-Traumatic Stress Disorder - PTSD). Σε έρευνα με τη συμμετοχή 165 επαγγελματιών φροντίδας σχετικά με την εμπειρία τους από τον εκφοβισμό στον χώρο εργασίας, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι σε μια περίοδο 2 ετών το 40% είχε εκφοβιστεί και το 68% είχε παρατηρήσει εκφοβισμό. Από αυτούς που ήταν θύματα, το 44% αντιμετώπιζε υψηλά επίπεδα συμπτωμάτων μετατραυματικού στρες (PTSD) (Tehrani, 2004).

1.6 Παραβατικότητα και η σχέση της με τον εκφοβισμό

Τόσο η παραβατικότητα όσο και η εγκληματικότητα αποτελούν κατηγορίες της αποκλίνουσας συμπεριφοράς. Η παραβατικότητα είναι η τάση για παραβίαση των νόμων ή των κοινωνικών κανόνων, ενώ η εγκληματικότητα είναι το σύνολο των αξιόποινων πράξεων που αποδοκιμάζονται από τους ποινικούς νόμους. Η νεανική παραβατικότητα είναι ένας ευρύς ορισμός που αποδίδεται στους ανήλικους που παραβαίνουν με τις πράξεις τους τον νόμο. Η νεανική παραβατικότητα χαρακτηρίζεται από πράξεις βίας που μπορεί να στρέφονται προς: - τους άλλους (βία εναντίον προσώπων που περιλαμβάνει εκφοβισμό ως και σοβαρό τραυματισμό ή και θάνατο), - προς τα πράγματα ή την απουσία άλλων (βανδαλισμοί: υβριστικό γκράφιτι, πρόκληση φθορών, καταστροφή ιδιοκτησίας ή του σχολείου κ.ά.) - είτε προς τον εαυτό (αυτοκαταστροφικές πράξεις, όπως χρήση/κατάχρηση ουσιών, μη λήψη μέτρων ασφαλείας) (Γεωργιάδης, κ.ά., 2009).

Σε έρευνα μεταξύ νορβηγών εφήβων προέκυψε μεταξύ άλλων ότι, οι έφηβοι που ήταν επιθετικοί απέναντι σε άλλους έδειξαν υψηλότερα επίπεδα καταθλιπτικής, επιθετικής και παραβατικής συμπεριφοράς από τους μη εμπλεκόμενους εφήβους, ενώ εξωτερικά προβλήματα (παραβατικότητα και επιθετικότητα) κυριαρχούσαν μεταξύ των εφήβων που ήταν επιθετικοί απέναντι στους συνομηλίκους τους (Undheim & Sund, 2010). Ο εκφοβισμός ως φαινόμενο νεανικής παραβατικότητας αποτελεί και ένα ισχυρό προγνωστικό παράγοντα της μεταγενέστερης παραβατικότητας, της βίας, της επιθετικότητας και των σχετικών ανεπιθύμητων εκβάσεων της ζωής (Bender & Lösel, 2011). Ο εκφοβισμός λοιπόν έχει υψηλή συσχέτιση με την παραβατικότητα από τις συσχετίσεις μεταξύ αντικοινωνικών συμπεριφορών και εμπειριών θυματοποίησης με αποτέλεσμα τα θύματα και οι θύτες να ήταν συχνά επίσης θύματα ή/και θύτες βίαιης παραβατικότητας (Perren & Hornung, 2005). Τα

παιδιά ή οι έφηβοι που εκφοβίζουν, οι οποίοι είναι κοινωνικά δραστήριοι και επιθετικοί, ανήκουν συχνά σε επιθετικές ή παραβατικές ομάδες συνομηλίκων (Pellegrini, et al., 1999). Στην εφηβεία, οι θύτες και τα θύματα μπορεί να αρχίσουν να ακολουθούν έναν παραβατικό τρόπο ζωής που αναγνωρίστηκε ως παράγοντας κινδύνου για παραβατικότητα και βίαιη θυματοποίηση (Perren & Hornung, 2005). Ως γνωστό τα αγόρια επιδίδονται πιο συχνά σε επιθετικές και αντικοινωνικές συμπεριφορές, όμως διαπιστώνεται ότι τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια που είναι θύτες ή θύματα εκφοβισμού συσχετίζονται με την παραβατικότητα της μέσης εφηβείας (Barker, et al., 2008). Ευρήματα από έρευνα έδειξαν ότι ο εκφοβισμός στην εφηβεία μπορεί να είναι δείκτης κινδύνου για ένα συνεχές πρότυπο αντικοινωνικής συμπεριφοράς, ιδιαίτερα μεταξύ των νεαρών ανδρών. Οι συσχετίσεις μεταξύ του εκφοβισμού και της επακόλουθης αντικοινωνικής συμπεριφοράς βρέθηκαν να είναι πιο ισχυρές για τους άνδρες από ότι για τις γυναίκες (Renda, et al., 2011).

Ο εκφοβισμός είναι πιθανό να συμβεί ταυτόχρονα με μία πιο σοβαρή επιθετική συμπεριφορά, γεγονός που αποδεικνύει μια ισχυρή και σταθερή σχέση μεταξύ του εκφοβισμού και της εμπλοκής σε βίαιες συμπεριφορές. Ως εκ τούτου ο εκφοβισμός δεν πρέπει να θεωρείται μια κανονιστική πτυχή της ανάπτυξης των νέων, αλλά μάλλον ως δείκτης για πιο σοβαρές βίαιες συμπεριφορές. Επιπλέον, τόσο οι θύτες όσο και τα θύματα της συμπεριφοράς του εκφοβισμού είχαν υψηλότερη πιθανότητα να έχουν στην κατοχή τους όπλο συγκριτικά με εφήβους που δεν εμπλέκονταν σε αντίστοιχες εκφοβιστικές συμπεριφορές (Nansel et al., 2003).

Ο εκφοβισμός είναι ένα πρόβλημα συμπεριφοράς που μπορεί να προβλέψει μελλοντική παραβατική συμπεριφορά ακόμη και σε γενιές (Ttofi et al., 2011). Μεγάλες διαχρονικές μελέτες στην εγκληματολογία έχουν επισημάνει τις αναπτυξιακές συσχετίσεις μεταξύ των συναισθηματικών προβλημάτων και των προβλημάτων συμπεριφοράς στην πρώιμη παιδική ηλικία και της μεταγενέστερης παραβατικής συμπεριφοράς στην εφηβική και ενήλικη ζωή (Ttofi et al., 2011). Οι ενήλικες εγκληματίες συχνά αναφέρουν ότι έχουν δεχθεί ή ασκήσει εκφοβιστική συμπεριφορά (Ttofi et al., 2011). Από μελέτες επισημαίνεται η δια-γενετική συνέχεια του σχολικού εκφοβισμού, καθότι τα παιδιά των θυτών που είχαν ασκήσει σχολικό εκφοβισμό κατά την εφηβεία (14 χρονών), εκδήλωσαν επίσης και τα ίδια εκφοβιστική συμπεριφορά στο σχολικό περιβάλλον, ενώ παράλληλα τα έφηβα θύματα να τείνουν, όταν μεγαλώσουν, να έχουν παιδιά θύματα (Farrington, 1993). Άτομα που ήταν θύματα ως παιδιά ανέφεραν υψηλότερες περιπτώσεις συλλήψεων, καταδίκων, βίας και χρήσης ουσιών από ό, τι τα παιδιά χωρίς βία (Hoffman, et al., 2017). Τέλος έχει αποδειχθεί από μελέτες ότι η επιθετική συμπεριφορά, η παραβατικότητα και τα προβλήματα

συμπεριφοράς στην παιδική ηλικία σχετίζονται με την εμφάνιση εγκληματικής συμπεριφοράς στην ενήλικη ζωή (Ttofi et al., 2011).

1.7 Εκφοβισμός στον εργασιακό χώρο και στις Ένοπλες Δυνάμεις

Ο εκφοβισμός στον χώρο εργασίας είναι ένα πολύ διαδεδομένο φαινόμενο τα τελευταία χρόνια. Εμφανίζεται μέσα από διάφορες μορφές κακοποίησης: (α) Παρενόχληση (harassment). (β) Αποδιοπομπαίος τράγος (scapegoating). (γ) Ψυχολογικός τρόμος (Mobbing). (δ) Τραύμα στον εργασιακό χώρο. (ε) Εργασιακή παρενόχληση. (ε) Εκφοβισμός (Bullying) και (στ) Καταχρηστική συμπεριφορά/συναισθηματική κακοποίηση (Τούκας, κ.ά. 2012). Επιπλέον η ηθική παρενόχληση στον χώρο εργασίας, ως μία μορφή ψυχολογικής κακοποίησης, αποτελεί τη συχνότερη και σοβαρότερη μορφή παρενόχλησης. Σύμφωνα με τον Σουηδό ψυχολόγο Leymann (1990) ο ψυχικός τρόμος ή η παρενόχληση (Mobbing) στην επαγγελματική ζωή σημαίνει εχθρική και ανήθικη επικοινωνία που κατευθύνεται με συστηματικό τρόπο από ένα ή περισσότερα άτομα, κυρίως προς ένα άτομο. Προσβλητικά σχόλια και γελοιοποίηση, λεκτική κακοποίηση, προσβλητικά πειράγματα, απομόνωση, κοινωνικό αποκλεισμό και συνεχής υποβάθμιση της δουλειάς και των προσπαθειών κάποιου είναι μόνο μερικές από τις πρακτικές εκφοβισμού στον χώρο εργασίας (Einarsen, et al., 1994). Παραβιάζονται βασικά ανθρώπινα δικαιώματα και διακυβεύεται η οργανωτική κουλτούρα του ιδρύματος μέσω του εκφοβισμού στον χώρο εργασίας, το οποίο αποτελεί μία διαδικασία κυκλικής φύσης στην οποία αλλάζει μόνο το θύμα (Dimitrova, 2021). Αποτελέσματα έρευνας δείχνουν ότι η εμφάνιση εκφοβισμού και παρενόχλησης συσχετίζεται σημαντικά και με παράγοντες του εργασιακού περιβάλλοντος, όπως η χαμηλή ικανοποίηση από την ηγεσία, ο έλεγχος της εργασίας, το κοινωνικό κλίμα, και ιδιαίτερα η εμπειρία της σύγκρουσης ρόλων, ενώ οι διαφορετικές συνθήκες εργασίας σχετίζονται με τον εκφοβισμό σε διαφορετικά οργανωτικά περιβάλλοντα (Einarsen, et al., 1994). Επιπλέον εργαζόμενοι με χαμηλότερη συναισθηματική σταθερότητα ή ευσυνειδησία είναι πιο πιθανό να βιώσουν αρνητικά συναισθήματα, τα οποία με τη σειρά τους σχετίζονται με υψηλότερα επίπεδα κακοποίησης (Henle & Gross, 2014). Τέλος τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τόσο τα θύματα του εκφοβισμού όσο και οι παρατηρητές του εκφοβισμού αναφέρουν ένα εργασιακό περιβάλλον χαμηλής ποιότητας (Einarsen, et al., 1994).

Ο εργασιακός εκφοβισμός αποτελεί ένα φαινόμενο με πολλές αιτίες, όπου τόσο τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των θυτών και των θυμάτων, όσο και η στάση των παρατηρητών, καθώς και το ευρύτερο περιβάλλον όπου το φαινόμενο εκδηλώνεται, αλληλοενεργούν και οδηγούν σε αυτό (Swearer, et al., 2017). Καθιερώθηκε ως κοινωνικός παράγοντας άγχους που πηγάζει από τις σχέσεις μεταξύ των εργαζομένων και οδηγεί σε μια

σειρά καταστροφικών επιπτώσεων για τους εργαζόμενους και τον οργανισμό συνολικά. Ενώ μπορεί να περιγραφεί ως «καταστροφικές συγκρούσεις που ξεπερνούν το σημείο χωρίς επιστροφή» και «συγκρούσεις μακράς διάρκειας και κακώς διαχειριζόμενες» (Baillien, et al., 2017).

Οι παράγοντες κινδύνου είναι πολλοί ενώ οι συσχετίσεις μεταξύ τους κάνουν το φαινόμενο ακόμα πιο περίπλοκο. Το ανεπαρκές επίπεδο διαχείρισης σε όλα τα επίπεδα του ιδρύματος οδηγεί σε εργασιακό εκφοβισμό όταν υπάρχει κάποιο ικανό και διαβρωμένο μέλος της ομάδας (Dimitrova, 2021). Οι συσχετίσεις ορισμένων λογιστικών παραγόντων υποδεικνύουν μια επίδραση σημαντικού μεγέθους, με σημαντικά υψηλότερο κίνδυνο αρνητικών αποτελεσμάτων όταν υπάρχει εκφοβισμός όπως: (α) Απουσία λόγω ασθένειας. (β) Κόστος κύκλου εργασιών και αντικατάστασης. (γ) Επίδραση στην παραγωγικότητα και την απόδοση. (δ) Κόστος από παράπονο / αποζημίωση / δικαστική προσφυγή. (ε) Απώλεια δημόσιας καλής εικόνας και φήμης (Einarsen, et al., 2002). Σε ορισμένες περιπτώσεις, βρέθηκαν ισχυρές συσχετίσεις μεταξύ του εκφοβισμού στον χώρο εργασίας και της ευημερίας και της απόδοσης του θύματος (Moayed, et al., 2006). Τα αυταρχικά και *laissez-faire* (παθητικά) στυλ ηγεσίας συσχετίστηκαν θετικά με τον εκφοβισμό. Διάφοροι ψυχοκοινωνικοί παράγοντες, όπως άγχος και επαγγελματικοί κίνδυνοι που σχετίζονται με την οργάνωση της εργασίας, όπως ευέλικτες μέθοδοι εργασίας, σύγκρουση ρόλων, ασάφεια ρόλων, μονότονες ή εναλλασσόμενες εργασίες, υψηλές απαιτήσεις, πίεση εργασίας, ασάφεια στα καθήκοντα καθώς και η κακή σωματική και ψυχική υγεία συνδέονταν έντονα με τον εκφοβισμό (Feijó, et al., 2019). Από την άλλη πλευρά, το υποστηρικτικό στυλ ηγεσίας, η εκτίμηση του ατόμου από τους ηγέτες, η μετασχηματιστική και συναλλακτική ηγεσία, η αυθεντική ηγεσία και η δίκαιη ηγεσία μείωσαν έως και 70% τον κίνδυνο εκφοβισμού (Feijó, et al., 2019). Διεθνείς εμπειρικές έρευνες έχουν βρει την παρουσία πολλών συμπτωμάτων και ψυχοπαθολογικών διαταραχών σε εργαζόμενους που υπόκεινται σε εκφοβισμό, όπως μεταξύ άλλων: κατάθλιψη και άγχος (Harasemiuc & Bernal, 2013), μετατραυματική διαταραχή και αυτοκτονικός ιδεασμός/αυτοκτονία (Balducci, et al., 2009).

Οι κοινωνικές σχέσεις, το εσωτερικό κλίμα και η ποιότητα επικοινωνίας είναι στοιχεία σταθεροποίησης ή αποσταθεροποίησης στις επιχειρήσεις και σε ένα μη ικανοποιητικό και αγχωτικό περιβάλλον, εμφανίζονται ανεπιθύμητες διακυμάνσεις στην απόδοση των εργαζομένων (Holátová, & Březinová, 2021). Οι επιβλαβείς πρακτικές του εργασιακού εκφοβισμού, που εμποδίζουν τη βέλτιστη χρήση του εργατικού δυναμικού, οδηγούν στη δημιουργία ενός μη φιλικού και δυσλειτουργικού περιβάλλοντος, στη διάλυση ομάδων, στη μείωση της δημιουργικότητας των εργαζομένων. Από την άλλη, ενθαρρύνουν την κακή προσέλευση και τις διακυμάνσεις, ενώ παράλληλα παρουσιάζεται πτώση του

ηθικού ολόκληρης της εταιρείας και μειώνεται επίσης η απόδοση, η ποιότητα εργασίας και η παραγωγικότητα των εργαζομένων (Holátová, & Březinová, 2021). Ωστόσο, η βιβλιογραφία σχετικά με τον εκφοβισμό στον χώρο εργασίας εντός του στρατού δεν έχει ακόμη αναθεωρηθεί διεξοδικά λόγω πολλών πολυπλοκοτήτων στην αξιολόγηση της επικράτησης αυτών των συμπεριφορών και στην πραγματοποίηση συγκρίσεων σε εθνικά πλαίσια. Ο εκφοβισμός στον στρατό είναι ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα δεδομένου του μοναδικού εργασιακού περιβάλλοντος στο οποίο συμβαίνει αυτό (Stuart, & Szeszeran, 2021).

Η κουλτούρα οργάνωσης έχει αντίκτυπο στις γνώσεις και στη συμπεριφορά των μελών κάθε οργανισμού. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις ένοπλες υπηρεσίες, επειδή η κουλτούρα οργάνωσης του στρατού είναι τόσο ισχυρή, δίνοντας έμφαση στην πειθαρχία και την αποατομίκευση για λόγους συνοχής (Steinhauser, 2012). Η πειθαρχία και η αποατομίκευση με τη χρήση διαφόρων πρακτικών τονίζεται και διαιωνίζεται, ενώ η στρατιωτική κουλτούρα είναι ιεραρχική και δεν δίνει έμφαση στη δημιουργία συναίνεσης που υπάρχει σε άλλους οργανισμούς (Steinhauser, 2012). Μια ανάλυση της στρατιωτικής κουλτούρας αποκαλύπτει την εμμονή τριών αλληλένδετων οργανωτικών παραγόντων, οι οποίοι αυξάνουν την ομοιογένεια, αλλά αποτελούν επίσης έδαφος για συστηματική ανάρμοστη συμπεριφορά: (α) η κατάχρηση εξουσίας και οι γραφειοκρατικές ρυθμίσεις σε ιεραρχικές δομές, (β) οι διαδικασίες κοινωνικοποίησης με ταπεινωτικά τελετουργικά και απαιτητική εκπαίδευση που δημιουργούν μνημένους και ξένους και (γ) η επίμονη προεξοχή των υπερανδρικών αξιών συμπεριλαμβανομένης της σωματικής κυριαρχίας (Zedlacher & Koeszegi, 2018).

Ένα από τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι νεοσύλλεκτοι στρατιώτες είναι η προσαρμογή στο νέο περιβάλλον. Παράλληλα από την πλευρά τους οι ένοπλες δυνάμεις αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εφαρμογή των διαταγών και οδηγιών, ιδιαίτερα αν αυτές έρχονται σε αντίθεση με τις κυρίαρχες πεποιθήσεις και στάσεις των μελών τους. Ως εκ τούτου οι ένοπλες δυνάμεις καταβάλλουν τεράστια προσπάθεια στην εκπαίδευση του προσωπικού τους και η οποία ξεκινά από τις μονάδες κατάταξης. Στις μονάδες κατάταξης τα μέλη λαμβάνουν ηθική διαπαιδαγώγηση που έχει σχεδιαστεί για να εξαλειφθούν οι μεροληπτικές στάσεις και νοοτροπίες (Steinhauser, 2012). Αυτή η πρακτική θεωρείται από ορισμένους ότι μπορεί στην πραγματικότητα να ενισχύσει τις στάσεις και τις συμπεριφορές που εισάγουν διακρίσεις μεταξύ των μελών. Ενώ μια ισχυρή κουλτούρα οργάνωσης προωθεί τη απαραίτητη συνοχή και τη νοοτροπία της ομάδας, μπορεί επίσης να ενθαρρύνει τα μέλη να επιδεικνύουν την αρρενωπότητά τους, κάτι που μπορεί να οδηγήσει σε σεξιστικές και

φανατικές συμπεριφορές μαζί με άλλους τύπους κακοποίησης στον χώρο εργασίας, όπως ο εκφοβισμός (Steinhauser, 2012).

1.7.1 Καψόνι (Hazing) vs Εκφοβισμός

Το καψόνι είναι μια δραστηριότητα που συνήθως είναι γεμάτη παράδοση, δεσμεύεται από σιωπή και τελετουργικό χαρακτήρα, και θεωρείται ότι σηματοδοτεί μια μετάβαση, γιορτάζει ένα επίτευγμα ή φέρνει κάποιον ξένο σε έναν κοινωνικό ή επαγγελματικό κύκλο ή μία ομάδα, ωστόσο, κοστίζει και μερικές φορές σκοτώνει (Svec & McDonald, 2013). Το καψόνι είναι μια ασυνήθιστη δραστηριότητα που, όταν συμβαίνει αρκετά συχνά, γίνεται διεστραμμένη συνήθεια καθώς όσοι ασχολούνται με αυτήν γίνονται ανίσθητοι στην απανθρωπιά του (Nuwer, 1990). Αναφέρεται στην πρακτική των παλαιότερων (καθιερωμένων) μελών μιας ομάδας που εμπλέκονται σε συστηματική και συχνά τελετουργική κακοποίηση νεοεισερχόμενων σε αυτήν την ομάδα (Cimino, 2011). Η μέθοδος με την οποία εισέρχεται ένας ξένος περιλαμβάνει μια τελετή ένταξης, μύησης ή διάφορων δοκιμών που πρέπει να περάσει το μέλος για να θεωρηθεί ικανό για συμμετοχή στην ομάδα. Το μελλοντικό μέλος αναμένεται να ακολουθήσει τις εντολές του ατόμου ή των ατόμων που διατάσσουν αυτές τις απαιτούμενες δραστηριότητες, χωρίς αντίρρηση και οι οποίες μπορεί να είναι γνωστικές, σωματικές και συμπεριφορικές απαιτήσεις (Svec & McDonald, 2013).

Το καψόνι διαφοροποιείται από τον εκφοβισμό στα εξής: (α) το καψόνι είναι η παρενόχληση από μια ομάδα ανώτερων μελών μιας ομάδας εναντίον ενός τμήματος νεοφερμένων στην ομάδα, ενώ ο εκφοβισμός είναι η παρενόχληση από ένα ή λίγα άτομα εναντίον μεμονωμένων ατόμων. (β) Το καψόνι τείνει να είναι μια δημόσια δραστηριότητα, ενώ ο εκφοβισμός τείνει να είναι μια ιδιωτική δραστηριότητα. (γ) Οι νεοφερμένοι και οι υφιστάμενοι δεν μπορούν ποτέ να κάνουν καψόνι στους παλαιότερους και στους ανώτερους, αλλά μπορούν να τους εκφοβίζουν. (δ) Το καψόνι είναι τελετουργικό με ελάχιστες αλλαγές χρόνο με το χρόνο, ενώ ο εκφοβισμός δεν είναι τόσο περιορισμένος και μπορεί να είναι αρκετά πρωτότυπος στις μεθόδους του. (ε) Το καψόνι θα τερματιστεί στο τέλος της περιόδου έναρξης, ενώ ο εκφοβισμός συνεχίζεται επ' αόριστον. (στ) Το καψόνι φέρνει τελικά τα θύματα σε ομαδική αλληλεγγύη με τους βασανιστές τους, ενώ ο εκφοβισμός αποκλείει το θύμα από την ομαδική αλληλεγγύη. (ζ) Τέλος το καψόνι μπορεί να χρησιμοποιηθεί από οργανισμούς ως μέσο κοινωνικοποίησης νεοφερμένων και ενίσχυσης του συλλογικού ηθικού, ενώ ο εκφοβισμός απειλεί τους οργανισμούς επειδή βλάπτει το συλλογικό ηθικό και είναι μια μορφή ανυπακοής που ανταγωνίζεται τις νόμιμες γραμμές εξουσίας (Østvik & Rudmin, 2001). Τέλος να επισημανθεί ότι, για τα μέλη που δεν είναι δημοφιλή ή που

κρίνονται ανάξια αποδοχής, αυτό που ξεκίνησε ως καψόνι μπορεί να μετατραπεί σε εκφοβισμό (Svec & McDonald, 2013).

Το καψόνι αποτελεί μια άλλη μορφή διαπροσωπικής επιθετικότητας ενδημική σε οργανισμούς. Είναι φυσικό ότι οι στρατιωτικοί οργανισμοί, ως κοινωνικοί θεσμοί, θα βιώνουν επίσης καψόνι και εκφοβισμό. Αυτές οι συμπεριφορές στον στρατό προκαλούν σοβαρή ανησυχία, επειδή οι νεαροί άνδρες είναι απομονωμένοι από την υπόλοιπη κοινωνία, εκπαιδεύονται στη βία και έχουν πρόσβαση σε όπλα και βαρύ εξοπλισμό. Επιπλέον δεν είναι σε θέση να φύγουν εάν διαπιστώσουν κακοποίηση. Ωστόσο, το καψόνι κοστίζει και μερικές φορές σκοτώνει. Με την πάροδο του χρόνου, αυτές οι συμπεριφορές μπορεί να εξελιχθούν σε επικίνδυνες απαιτήσεις. Σοβαρά περιστατικά κακοποίησης και εκφοβισμού, που μερικές φορές οδηγούν σε θάνατο ή αυτοκτονία, έχουν αναφερθεί από στρατούς σε όλο τον κόσμο (Østvik & Rudmin, 2001). Τέλος μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις σχετικά με το καψόνι είναι ότι οι θετικές έννοιες όπως η συμπερίληψη, η ολοκλήρωση, η αναγνώριση, ο εορτασμός και η θέση πιστεύεται ότι παρέχονται από αυτή τη δραστηριότητα (Svec & McDonald, 2013).

1.7.2 Περιπτώσεις εκφοβισμού στις Ένοπλες Δυνάμεις

ΗΠΑ

Το 2010 η Πλοίαρχος Holly Ann Graf, κυβερνήτης του καταδρομικού USS Cowpens (CG-63), απαλλάχθηκε των καθηκόντων της και στη συνέχεια αποτάχθηκε από το Πολεμικό Ναυτικό των ΗΠΑ, λόγω επανειλημμένης λεκτικής και σωματικής κακοποίησης υφισταμένων και κατάχρησής εξουσίας. Το πόρισμα της έρευνας αναφέρει ότι η Graf «δημιουργεί ένα περιβάλλον φόβου και εχθρότητας και συχνά ταπεινώνει και υποτιμά το πλήρωμα φωνάζοντάς τους με βωμολοχίες μπροστά στο κέντρο πληροφοριών και στις ομάδες παρακολούθησης γέφυρας». Επιπλέον, επιτέθηκε σωματικά στους υφισταμένους της, πετώντας τους αντικείμενα «έριχνε φλιτζάνια καφέ στους αξιωματικούς, έφτυσε στο πρόσωπο ένα αξιωματικό, πετούσε κλασέρ και χαρτιά στο πλήρωμα, χτυπούσε τις πόρτες» (Thompson, 2010).

Στις 22 Απριλίου 2020 η Στρατιώτης Vanessa Guillén, 20χρονη με ισπανική καταγωγή, που υπηρετούσε σε μονάδα μηχανικού (MX) του 3ου Συντάγματος Ιππικού χτυπήθηκε μέχρι θανάτου με σφυρί, μέσα σε ένα οπλοστάσιο Fort Hood του Τέξας από έναν άλλο στρατιώτη. Το σώμα βρέθηκε τεμαχισμένο και θαμμένο κατά μήκος του ποταμού στις 30 Ιουνίου 2020. Στην τροπή που πήραν τα γεγονότα ενεπλάκησαν ο ίδιος ο πρόεδρος

Ντραμπ, ο υπουργός Στρατού και το Κογκρέσο, αναγκάζοντάς τους να διορίσουν μία ανεξάρτητη επιτροπή διερεύνησης αποτελούμενη από πολίτες σε μία προσπάθεια για διαφάνεια και για αντίκρουση των κατηγοριών κατά των αρχών για ρατσιστική στάση. Η επιτροπή στην έκθεση της αναφέρεται σε «επιτρεπτικό περιβάλλον για σεξουαλική επίθεση και σεξουαλική παρενόχληση» (Swecker, et al., 2020). Αποτέλεσμα αυτού ήταν η απαλλαγή των καθηκόντων 14 διοικητικών στελεχών, επειδή επέτρεψαν την ύπαρξη μιας κουλτούρας σεξουαλικής παρενόχλησης. Μόλις πρόσφατα ο διοικητής της 1ης Τεθωρακισμένης Ταξιαρχίας στο Fort Hood, Συνταγματάρχης Michael Schoenfeldt, απαλλάχθηκε των καθηκόντων του καθότι μία διοικητική έρευνα, σε συνέχεια της δολοφονίας της Guillén, διαπίστωσε ότι εκφοβίζει τους υφισταμένους του (Cox, 2021).

Το Υπουργείο Άμυνας των ΗΠΑ το 2009 έθεσε σε εφαρμογή ένα ερευνητικό πρόγραμμα για την αξιολόγηση του κινδύνου και της ανθεκτικότητας των μελών του στρατού με την ονομασία Army STARRS (Study to Assess Risk and Resilience in Servicemembers). Το STARRS σχεδιάστηκε για να διερευνά διεξοδικά τους παράγοντες κινδύνου και τους προστατευτικούς παράγοντες για αυτοκτονία, συμπεριφορά που σχετίζεται με αυτοκτονία και άλλα ζητήματα ψυχικής/συμπεριφορικής υγείας στους Στρατιώτες. Είναι η μεγαλύτερη ερευνητική μελέτη για τον κίνδυνο ψυχικής υγείας και την ανθεκτικότητα που έχει πραγματοποιηθεί ποτέ μεταξύ του προσωπικού του Στρατού. Το STARRS σχεδιάστηκε και διεξήχθη από μια διεπιστημονική ομάδα ερευνητών από την Ομοσπονδιακή Ακαδημία Επαγγελματιών Υγείας (Uniformed Services University of the Health Sciences), το University of California, San Diego (UCSD), το Harvard Medical School (HMS) και το Πανεπιστήμιο του Michigan (UM). Το πρόγραμμα έληξε το 2015 και παίρνοντας 10ετή παράταση συνέχισε τη εφαρμογή του με την πραγματοποίηση επιπλέον διαχρονικών μελετών και αναλύσεων, παρακολουθώντας τους στρατιώτες τόσο κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους όσο και μετά την απόλυσή τους. Τα ερωτηματολόγια που καλούνται να απαντήσουν οι στρατιώτες περιλαμβάνουν και ερωτήσεις σχετικά με τη βία και τον εκφοβισμό (θύτες/θύματα) τόσο πριν την ένταξή τους, όσο και κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους (STARRS-LS, <https://starrs-ls.org/#/page/home>).

Τα τελευταία χρόνια στις ΗΠΑ, η μεγάλη προσοχή του κοινού και των ΜΜΕ έχει επικεντρωθεί στο καψόνι και τον εκφοβισμό στις Ένοπλες Δυνάμεις. Ιδιαίτερα στο Σώμα των Πεζοναυτών η αυτοκτονία του κινεζικής καταγωγής υποδεκανέα Harry Lew, στο Αφγανιστάν το 2011 λόγω επανειλημμένων κακοποιήσεων και χλευασμών από συναδέλφους του και ο θάνατος του νεοσύλλεκτου Raheel Siddiqui, μουσουλμάνου πακιστανικής καταγωγής, στο κέντρο εκπαίδευσης πεζοναυτών στο Parris Island το 2016. Ο Siddiqui σκοτώθηκε στην προσπάθεια να γλιτώσει από τον εκπαιδευτή του, ο οποίος

καταδικάστηκε σε 10ετή κάθειρξη για κακομεταχείριση νεοσύλλεκτων, πηδώντας πάνω από τα κιγκλιδώματα στον τρίτο όροφο (Gilberd, 2017). Για την αντιμετώπιση των επικρίσεων το Υπουργείο Άμυνας εξέδωσε το 2014 την οδηγία «Πολιτική Πρόληψης και Αντιμετώπισης της Βίας στο Χώρο Εργασίας» (DoDI 11438.06, 2014) και την επόμενη χρονιά το υπόμνημα «Πρόληψη και Αντιμετώπιση του Καψονίου (Hazing) και του Εκφοβισμού στις Ένοπλες Δυνάμεις» Gilberd, K. (2017). Αντίστοιχα οι κλάδοι των ενόπλων δυνάμεων εκδώσαν κανονισμούς και διαταγές όπως τον κανονισμό AR600-20, «Army Command Policy» ο Στρατός, την οδηγία SECNAVINST 1610.2A και το NAVADMIN 034-13 το Πολεμικό Ναυτικό, τη Διαταγή 1700.28B «Hazing» το Σώμα των Πεζοναυτών και τα AFI 1-1 «Πρότυπα Πολεμικής Αεροπορίας», «Πολιτική της Πολεμικής Αεροπορίας σχετικά με το Καψόνι (Hazing)» και «Πρότυπα συμπεριφοράς πρόσληψης, εκπαίδευσης και εκπαίδευσης» της Πολεμικής Αεροπορίας (Gilberd, 2017).

Ρωσική Ομοσπονδία

Ένα από τα προβλήματα που κληρονόμησαν οι Ρωσικές Ένοπλες Δυνάμεις από τη Σοβιετική Ένωση είναι η "Dedovshchina" η οποία ως μια μορφή "σχέσεων που παραβιάζουν τους κανονισμούς" (Relations Violating the Regulations - RVR) συνεχίζει να καταστρέφει τον ρωσικό στρατό, επηρεάζει την εικόνα του και μειώνει το κύρος της στρατιωτικής θητείας. Σωματικοί ακρωτηριασμοί και ηθικά προβλήματα, αλλά και θάνατοι στρατιωτών μπορούν να απαριθμηθούν μεταξύ άλλων οδυνηρών συνεπειών της "dedovshchina". Οι εγκληματικές πράξεις λόγω dedovshchina αντιπροσωπεύουν το 20-30% των συνολικών στρατιωτικών εγκλημάτων. Η "Dedovshchina" χρησιμοποιείται για την αναφορά αρνητικών φαινομένων μόνο μεταξύ των στρατευσίμων. Ο μηχανισμός του είναι η λειτουργία μιας ιεραρχικής άτυπης δομής, με βάση τη διάρκεια της στράτευσης. Ένα σύστημα εξελιγμένων μορφών σωματικής και ψυχολογικής βίας, το οποίο υπάρχει σε όλους τους τομείς των ενόπλων δυνάμεων, παρέχοντας έτσι στους παλαιότερους στρατιώτες κυρίαρχη θέση έναντι των νέων. Έτσι, το σύστημα καθεστώτος-ρόλων του «dedovshchina» βασίζεται σε μια σταθερή και αυτοαναπαραγόμενη ιεραρχία, την οποία υπακούουν αυστηρά όλες οι «κατηγορίες» των υπηρετών (Obraztsov, 2006).

Το 2012 ο τότε πρωθυπουργός και μετέπειτα πρόεδρος Πούτιν σε μία προσπάθεια αντιμετώπισης της «dedovshchina» και της διαφθοράς δημιούργησε μία ιστοσελίδα για υποβολή επίσημων καταγγελιών εντός του Ρωσικού Στρατού. Επιπλέον, αποφασίστηκε η δημιουργία του σώματος των υπαξιωματικών, που δεν υπήρχε μέχρι τότε και τα καθήκοντα ασκούσαν στρατιώτες θητείας, το οποίο μεταξύ άλλων θα συνέβαλε στην αντιμετώπιση του φαινομένου της «dedovshchina». Η προσπάθεια αυτή απέτυχε λόγω έλλειψης

ελκυστικότητα της στρατιωτικής σταδιοδρομίας που ήταν μέρος του αποτελέσματος της αδυναμίας να απαλλαγούν οι Ρωσικές Ένοπλες Δυνάμεις εντελώς από το φαινόμενο της «dedovshchina» (Braun, 2012).

Ιρλανδία

Από το 1996 μέχρι το 2000 ο Λοχαγός Tom Clonan, στα πλαίσια απόκτησης διδακτορικού τίτλου και κατόπιν σχετικής έγκρισης, διενήργησε τον πρώτο έλεγχο ισότητας στον ιρλανδικό στρατό, με τίτλο «Η κατάσταση και οι ρόλοι που έχουν ανατεθεί στο γυναικείο προσωπικό στις Αμυντικές Δυνάμεις». Τα ευρήματα αποκάλυψαν έναν κατάλογο διακρίσεων, εκφοβισμού, σεξουαλικής παρενόχλησης και επίθεσης εντός των Ιρλανδικών Αμυντικών Δυνάμεων κατά γυναικών στρατιωτών. Ο Clonan ενήργησε ως καταγγέλλον πληροφοριοδότης, χωρίς να υπάρχουν ούτε οι νομοθετικές διατάξεις για την προστασία των πληροφοριοδοτών, άλλα ούτε διέθεταν διαδικασίες οι Αμυντικές Δυνάμεις για τη διερεύνηση των ισχυρισμών. Άλλωστε οι αρνητικές συνέπειες για τους καταγγέλλοντες ήταν σύνηθες αποτέλεσμα τότε. Όμως, ο Clonan κατέληξε να θυσιάζει την καριέρα του στον στρατό και μια ήσυχη ζωή από τις παρενοχλήσεις και τον εξοστρακισμό από πρώην συναδέλφους και φίλους. Η αποφασιστικότητά του να υπερασπιστεί αυτά τα ευρήματα του, είχε θετικά αποτελέσματα για τον στρατό και για τις γυναίκες που υπηρετούν σε αυτό, καθώς μακροπρόθεσμα αποτέλεσαν καταλύτη για σημαντικές μεταρρυθμίσεις. Ο Clonan αποτέλεσε το θέμα «εκδίκηση του πληροφοριοδότη» από ανώτερους αξιωματικούς για τις καταγγελίες του. Γενικά, οι πληροφοριοδότες μπορούν να υποστούν συναισθηματική και σωματική κακοποίηση στα χέρια πρώην φίλων, συναδέλφων και συνεργατών, καθώς και να δουν την καριέρα τους να καταστρέφεται (Flynn et al., 2019). Από το 2002 οι Αμυντικές Δυνάμεις εφαρμόζουν νέους κανόνες για την εξάλειψη του εκφοβισμού στη βάση των ευρημάτων του Clonan (Kearns, 2002). Πάντως περιστατικό που είδε το φως της δημοσιότητας με νεοσύλλεκτο στρατιώτη να αναφέρει ότι δέχτηκε εκφοβισμό και υποχρεώθηκε να φάει φαγητό από το δάπεδο, διερευνήθηκε με κάθε σοβαρότητα και αυστηρότητα χωρίς να δοθεί περεταίρω συνέχεια. Επιπλέον, οι Αμυντικές Δυνάμεις εκπαίδευσαν 200 άτομα κατά του εκφοβισμού, οι οποίοι θα αποτελέσουν αναπόσπαστο μέρος των νέων αναθεωρημένων στρατιωτικών διαδικασιών παραπόνων (Brady, 2004).

Νορβηγία

Το 2001 πραγματοποιήθηκαν στη Νορβηγία δυο έρευνες, με τη χρήση ερωτηματολογίων, κατά τις οποίες εξετάστηκαν τα κοινωνικά και γνωστικά πλαίσια του εκφοβισμού μεταξύ των στρατεύσιμων στον Νορβηγικό στρατό. Η πρώτη μελέτη (N = 696

στρατιώτες) διαπίστωσε ότι (α) ο εκφοβισμός απαιτεί εξοικείωση, (β) οι εξηγήσεις των θυμάτων και των μαρτύρων συμφωνούν με το Θεμελιώδες Σφάλμα απόδοσης, (γ) ο εκφοβισμός συγγέεται με το καψόνι, (δ) οι ομάδες υψηλού κινδύνου περιλαμβάνουν 18χρονους και κοινωνικά απομονωμένους στρατιώτες και (ε) η ένταξη σε στρατιωτικό τμήμα αυξάνει τον εκφοβισμό. Η δεύτερη μελέτη (N = 88 στρατιώτες, 77 αξιωματικοί) διαπίστωσε ότι (α) οι στρατιώτες και οι αξιωματικοί συμφωνούν ότι ο εκφοβισμός είναι πρόβλημα, (β) οι πεποιθήσεις σχετικά με τον εκφοβισμό δεν σχετίζονται με την εμπειρία με τον εκφοβισμό, (γ) οι στρατιώτες κατηγορούν το θύμα περισσότερο από τους αξιωματικούς, (δ) οι αξιωματικοί παρεμβαίνουν συχνότερα για να σταματήσουν τον εκφοβισμό όταν κατηγορούν το θύμα και (ε) οι στρατιώτες παρεμβαίνουν λιγότερο συχνά όταν κατηγορούν το θύμα. Επιπλέον, με τις έρευνες διαπιστώθηκε ότι το 12% των στρατιωτών του Νορβηγικού Στρατού ανέφεραν ότι ήταν θύματα εκφοβισμού και το 53% δήλωσαν μάρτυρες εκφοβισμού. Οι συγγραφείς διαπίστωσαν ότι οι συμπεριφορές εκφοβισμού υποτιμώνται από τους θύτες, υποδηλώνοντας ότι οι συμπεριφορές μπορεί να έχουν γίνει μέρος της κανονιστικής τους κουλτούρας (Østvik & Rudmin, 2001). Σε μία άλλη έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2002 με την αποστολή ερωτηματολογίου σε όλο το στρατιωτικό προσωπικό του Βασιλικού Ναυτικού της Νορβηγίας (n=1604) διαπιστώθηκε ότι η έλλειψη δίκαιης ηγεσίας, καινοτόμου κλίματος και η άνιση μεταχείριση συσχετίστηκαν με υψηλή συχνότητα εκφοβισμού, τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο τμήματος. Επιπλέον η έλλειψη δίκαιης ηγεσίας και η χαμηλότερη μέση ηλικία των τμημάτων συσχετίστηκαν με υψηλό ποσοστό παρατηρούμενου εκφοβισμού (Mageroy et al., 2009).

Αυστραλία

Στις Αμυντικές Δυνάμεις της Αυστραλίας το καψόνι που αποτελούσε αντικείμενο επανειλημμένου σκάνδαλου για τουλάχιστον 40 χρόνια, με την έκθεση Piper του 2011 έχει θεσμοθετηθεί ως μία σαφώς εγκληματική συμπεριφορά. Επιπλέον, θεσμοθετείται η απειλή κατάχρησης, συμπεριλαμβανομένης της ταπεινωτικής σωματικής επίθεσης και εγκλημάτων όπως ο βιασμός (Evans, 2013).

Το 2020 ο Alister French, ένας εκπαιδευόμενος στη Βασιλική Αεροπορία της Αυστραλίας (RAAF), κατήγγειλε βία και καψόνι από ένα μεγαλύτερο σε ηλικία στέλεχος, χωρίς όμως να προκύψουν αποδείξεις ότι διαπράχθηκε ποινικό αδίκημα. Ο French τελικά απολύθηκε για ιατρικούς λόγους από την αεροπορία στο δεύτερο έτος της βετούς εκπαίδευσής του, ενώ μέχρι σήμερα έχει εφιάλτες και ξυπνά τη νύκτα. Τον Νοέμβριο του 2021 ένα βίντεο που δημοσιοποιήθηκε δείχνει τον French να βασανίζεται από τον

συγκεκριμένο άτομο, έγινε αφορμή για νέες έρευνες και δεσμεύσεις από το Υπουργείο Άμυνας (Pickering, 2021).

Ηνωμένο Βασίλειο

Ο Βρετανικός Στρατός είναι γνωστός ως ένας από τους πιο επαγγελματίες και αποτελεσματικούς στρατούς στον κόσμο. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 το Βρετανικό Υπουργείο Άμυνας και η κοινή γνώμη συγκλονίζεται από αναφορές περί παράξενων και φάυλων τελετών μύησης στον Στρατό που περιλάμβαναν ξυλοδαρμούς, εξευτελισμούς και σεξουαλικές επιθέσεις που πραγματοποιούνταν σε συντάγματα κύρους όπως οι The Coldstream Guards και οι The King's Own Scottish Borderers. Το Υπουργείο Άμυνας ξεκίνησε μια σειρά μέτρων για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού, με την ποινικοποίηση των πράξεων και με την αναθεώρηση χειρισμού του προσωπικού (εκπαίδευση, συμβουλευτικές υπηρεσίες, γραμμή βοήθειας κά). Το 2002 ξέσπασε σάλος μετά από τις αυτοκτονίες στρατιωτών που εκπαιδούνταν σε βάσεις του στρατού στο Deercut και στο Catterick και με τους συγγενείς να υποστηρίζουν ότι ήταν αποτέλεσμα εκφοβισμού. Μετά από παρέμβαση βουλευτών, συστάθηκε μία ανεξάρτητη ομάδα αξιολόγησης και η οποία στο πόρισμά της, ανέφερε ότι δεν έχει εντοπίσει οργανωμένη κουλτούρα εκφοβισμού ή συστηματικής παρενόχλησης και σημείωσε ότι το 7 – 8% των ερωτηθέντων ισχυρίστηκαν ότι ήταν θύματα εκφοβισμού, κυρίως από την ομάδα συνομηλίκων τους και όχι από ανώτερους. Λήφθηκε επιπλέον μία σειρά μέτρων τα οποία περιλάμβαναν αυστηρούς ελέγχους, βελτιωμένη εκπαίδευση, και αυξημένη πρόνοια για τους νεοσύλλεκτους. Σε μια εσωτερική έρευνα του Στρατού το 2003, για παράδειγμα, το 43% ενός δείγματος 2,000 στρατιωτών απάντησε ότι ο εκφοβισμός ήταν πρόβλημα και το 5% ισχυρίστηκε ότι ήταν θύμα (Wither, 2004). Μετά από όλα αυτά έχει εκδοθεί η οδηγία για την πολιτική του Υπουργείου Άμυνας στην επίλυση συμπεριφορών και άτυπων παραπόνων (JSP 763: The MOD Behaviours and Informal Complaints Resolution Policy) και έχει θεσμοθετηθεί ο διαμεσολαβητής εξέτασης παραπόνων (Service Complaints Ombudsman for the Armed Forces. www.scoaf.org.uk), ο οποίος είναι ανεξάρτητος και υποβάλλει ετήσια έκθεση πεπραγμένων. Στις δράσεις του Βρετανικού Στρατού έχει εισαχθεί η εβδομάδα Anti-Bullying, όπου εκτελούνται διάφορες δράσεις ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του προσωπικού (Defence anti-bullying hotline offers support 24/7, 2020).

Από τη μελέτη της κουλτούρας οργάνωσης του Βρετανικού Στρατού για πολλά χρόνια, διαπιστώθηκε ότι οι χρήσεις της λέξης «εκφοβισμός» εκδηλώνεται με διαφορετικούς τρόπους από διαφορετικούς παρατηρητές, ενώ οι πράξεις τους συχνά παραμένουν σιωπηρές και κλειστές για συζήτηση. Επιπλέον, προτείνεται ένα αντικειμενικό

μέσο αντιμετώπισης περιπτώσεων «εκφοβισμού» μέσα από ένα πλαίσιο περιγραφής, ανάλυσης και εξήγησης γεγονότων της καταπιεστικής καταναγκαστικής συμπεριφοράς. Συμπερασματικά, ο εκφοβισμός μπορεί να έχει θετική σημασία, στο στρατιωτικό πλαίσιο, ειδικά όταν η δομή της εξουσίας χρησιμοποιείται για θετικούς θεσμικούς σκοπούς (Kirke, 2007).

Σε δηλώσεις που έκαναν τον Ιούλιο του 2020 τόσο ο Υπουργός Άμυνας όσο και ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου επαναβεβαίωσαν τη δέσμευση τους για εξάλειψη κάθε μορφής εκφοβισμού και παρενόχλησης στις Βρετανικές Ένοπλες Δυνάμεις. Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα ο Inoke Momonakaya, ένας στρατιώτης του Βρετανικού στρατού από τα Φίτζι, που υπηρέτησε σε Ιράκ και Αφγανιστάν κέρδισε αποζημίωση £490.000 για ρατσισμό (Beale, 2020). Η επίσημη πολιτική του Υπουργείου Άμυνας και του Βρετανικού Στρατού για τον εκφοβισμό είναι «μηδενική ανοχή» και σε όλους τους ηγέτες τίθεται ειδική ευθύνη «να προστατεύουν τους άλλους από τον σωματικό και ψυχολογικό εκφοβισμό και να αναφέρουν αμέσως οποιοδήποτε περιστατικό».

Ελλάδα

Στις Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις μέχρι και τη δεκαετία του 1980 η συνήθης πρακτική που ακολουθείτο για τους στρατιώτες θητείας περιλάμβανε μεταξύ άλλων καψόνι από τους παλαιότερους, φωνές από κάθε προϊστάμενο, χρήση ψευδωνύμων που εμπεριέχει υποκατάστατα σεξουαλικών συμβόλων και στερεότυπων στίχων παραπόνων για τη μεταχείριση, επαπειλούμενες ποινές και εφαρμογή στρατηγική της παραδειγματικής τιμωρίας. Έτσι η ένταξη του στρατιώτη σε ένα «κλειστό» σύστημα, που μπλοκάρει κάθε δυνατότητα υπεκφυγής που μαζί με την προκάλυψη του θεσμού δεν τον βοηθούν να προσανατολιστεί και να προσαρμοστεί εύκολα στις νέες συνθήκες κοινωνικοποίησης (Κορώσης, 1986).

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 εφαρμόστηκε ο θεσμός των Ομάδων Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας και από το 2003 λειτουργεί τηλεφωνική γραμμή ψυχολογικής υποστήριξης σε 24ωρη βάση τα οποία είναι βοηθητικά και υποστηρικτικά με κύριο σκοπό την πρόληψη ή/και την αντιμετώπιση ανεπιθύμητων καταστάσεων και συμπεριφορών (Κουτουμάνος, 2006· Τηλεφωνική Γραμμή Ψυχολογικής Υποστήριξης Στρατού, 2018).

Επίσημα στοιχεία για τον εκφοβισμό στις Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις δεν έχουν εντοπιστεί, πλην όμως, με το δικό του προσωπικό, έχει πραγματοποιήσει τις έρευνες και μελέτες για εσωτερική χρήση χωρίς την επίσημη δημοσιοποίηση τους (Κολιώνη, 2017). Δεν είναι λίγες οι φορές που τα μέσα μαζικής ενημέρωσης στην Ελλάδα ασχολούνται με το θέμα

και δεν αποτελεί υπερβολή το γεγονός ότι μεγάλο ποσοστό της κοινής γνώμης πιστεύει ότι οι εκφοβισμοί και τα καψόνια συνεχίζονται και μερικές φορές οδηγούν σε αυτοκτονίες. Η πραγματικότητα σήμερα είναι, όπως παραδέχονται οι περισσότεροι, ότι πλέον οι συνθήκες είναι πολύ καλύτερες σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια.

Κύπρος

Ένα από τα πιο σοβαρά περιστατικά και ταυτόχρονα τραγικό, που ακόμα βρίσκεται στην επικαιρότητα είναι η περίπτωση του θανάτου του Στρατιώτη Νικόλαου Αθανάσιου. Ο Νικόλαου, 26 χρονών, κατατάγηκε στις 12 Ιουλίου 2005 στην Εθνική Φρουρά για εκπλήρωση 6μηνης θητείας, ως επαναπατρισθέντας από την Αυστραλία. Στις 29 Σεπτεμβρίου 2005 βρέθηκε νεκρός κάτω από το γεφύρι της Άλασσας. Η υπόθεση πήρε τέτοια τροπή που μέχρι και σήμερα δεν έχει διαλευκανθεί, αφού στην αρχή θεωρήθηκε ως αυτοκτονία ή ότι προκλήθηκε από πτώση ενώ στη συνέχεια θεωρήθηκε ότι προήλθε από εγκληματική ενέργεια. Μέχρι σήμερα έχουν διαταχθεί τρεις θανατικές ανακρίσεις, δύο αστυνομικές έρευνες, δύο έρευνες από ποινικούς ανακριτές, μια εκταφή και ετοιμάστηκαν οκτώ ιατροδικαστικές εκθέσεις. Η μητέρα του Θανάση δηλώνει ότι τα πράγματα δεν ήταν εύκολα για τον “Αυστραλό” της Εθνικής Φρουράς και ότι υπήρξε θύμα παρενοχλήσεων και εκφοβισμού στο στρατόπεδο, από άλλους εθνοφρουρούς. Επίσης, ανέφερε στο Δικαστήριο ότι, ήταν σε γνώση των αξιωματικών του στρατού, ο «αβίωτος βίος» που βίωνε από τους ναρκομανείς ταραξίες της μονάδας του, και παρόλο που ζήτησε επανειλημμένα βοήθεια για να γλυτώσει, δεν τον προστάτησαν (Παναγιώτου, 2017). Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι πεπεισμένα ότι ο νεαρός ήταν θύμα συστηματικού χλευασμού και βίας από άλλους στρατιώτες ενώ υπηρετούσε τη στρατιωτική του θητεία και όμως το σύστημα του στρατού, δεν τον προστάτευσε, ενώ είχε ζητήσει βοήθεια. Επιπλέον κατηγορούν τον στρατό για το ότι απέτυχε να αναγνωρίσει τη σοβαρότητα του bullying εναντίον του και για το ότι αδράνησε και δεν έδρασε ακαριαία για τον τερματισμό αυτού του απάνθρωπου φαινομένου (Δημητρίου, 2014). Πέραν των μέσων ενημέρωσης το θέμα φαίνεται να απασχόλησε και τη Βουλή των Αντιπροσώπων, καθότι στην ιστοσελίδα της είναι καταγεγραμμένα στα εκκρεμούντα ως αυτεπάγγελτο θέμα της Επιτροπής Άμυνας με τίτλο «Το φαινόμενο του bullying στις τάξεις της Εθνικής Φρουράς και τρόποι αντιμετώπισής του» (Αυτεπάγγελτα Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Άμυνας, 2020). Το θέμα απασχολεί και θα συνεχίσει να απασχολεί την κοινή γνώμη εν αναμονή των αποφάσεων του Γενικού Εισαγγελέα επί του πορίσματος ποινικής έρευνας (Χατζηβασίλης, 2022).

1.8 Αναγκαιότητα και σπουδαιότητα της έρευνας

Ο εκφοβισμός είναι μια μοναδική αλλά πολύπλοκη μορφή διαπροσωπικής επιθετικότητας, η οποία παίρνει πολλές μορφές, εξυπηρετεί διαφορετικές λειτουργίες και εκδηλώνεται σε διαφορετικά πρότυπα σχέσεων. Δεν είναι απλώς ένα δυαδικό πρόβλημα μεταξύ ενός θύτη και ενός θύματος, αλλά αναγνωρίζεται ως ομαδικό φαινόμενο, που εμφανίζεται σε ένα κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο διάφοροι παράγοντες χρησιμεύουν για την προώθηση, τη διατήρηση ή την καταστολή μιας τέτοιας συμπεριφοράς (Swearer & Hymel, 2015).

Κατά καιρούς διενεργήθηκαν διάφορες έρευνες με σκοπό να αναδείξουν το μέγεθος του προβλήματος του εκφοβισμού σε διαφορετικά πλαίσια της κοινωνίας, από το σχολείο και την οικογένεια ως την εργασία, προκειμένου να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για τον περιορισμό ή/και εξάλειψή του. Γνωρίζουμε αρκετά για τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση στις μικρότερες ηλικίες, σε μαθητές δημοτικού, γυμνασίου και λυκείου. Από τις έρευνες στην Κύπρο, αλλά και τις διεθνείς έρευνες, έχει διαφανεί ότι τα αγόρια έχουν στατιστικά σημαντικότερες πιθανότητες να εμπλέκονται στον εκφοβισμό, ειδικά σε είδη όπως ο σωματικός εκφοβισμός.

Το Κυπριακό σύστημα υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας από όλους τους άντρες (που κρίνονται ικανοί) αμέσως μόλις τελειώσουν το Λύκειο, δίνει μια ιδανική ευκαιρία να διερευνηθεί η συνέχιση και η μορφή που περιλαμβάνει ο εκφοβισμός σε μεγαλύτερες ηλικίες, μετά το σχολικό πλαίσιο. Αυτού του είδους η έρευνα δεν έχει διενεργηθεί ξανά στην Κύπρο, αλλά ούτε και στο εξωτερικό, καθώς δεν υπάρχουν πολλές χώρες με υποχρεωτική στράτευση όλων των αποφοίτων λυκείων όπου να μπορεί να γίνει μια τέτοια έρευνα. Η θητεία στην Κύπρο έχει μοναδικές ιδιαιτερότητες, καθότι αυτή είναι υποχρεωτική και αποτελεί για τα αγόρια μία ξεχωριστή περίοδο στη ζωή τους στη φάση της ενηλικίωσης. Αποφοιτώντας από το Λύκειο τον Ιούνιο, ο μέχρι πριν από μερικές μέρες μαθητής, κατατάσσεται στο Κέντρο Εκπαίδευσης για εκτέλεση θητείας διάρκειας 14 μηνών. Ουσιαστικά η θητεία αποτελεί συνέχεια του Λυκείου χρονολογικά, όχι όμως και συνέχεια του τρόπου ζωής. Η θητεία αποτελεί ιδιαίτερη ψυχολογικά πιεστική κατάσταση, διότι ο μέχρι πρότινος μαθητής με την κατάταξη του αποκόπτεται αιφνιδιαστικά από το οικογενειακό του περιβάλλον και τον περίγυρό του.

Ευελπιστούμε λοιπόν ότι αυτή η έρευνα θα εμπλουτίσει ουσιαστικά τις γνώσεις μας για το πρόβλημα του εκφοβισμού και θα παρέχει σημαντικές νέες ανακαλύψεις στην παγκόσμια ερευνητική κοινότητα. Τα αποτελέσματα της έρευνας θα έχουν τόσο θεωρητικό όσο και πρακτικό ενδιαφέρον, καθώς δύνανται να χρησιμοποιηθούν ως βάση για τη λήψη κατάλληλων αποφάσεων που μπορεί να περιλαμβάνουν διαφόρων μορφών διοικητικές ή/και

ψυχολογικές παρεμβάσεις που να απευθύνονται στα θύματα, στους θύτες, στους θύτες/θύματα κοκ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ, ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Η έρευνα ήταν ποσοτική και βασίζεται στη συσχετιστική προσέγγιση, όπου μελετώνται οι σχέσεις μεταξύ κρίσιμων μεταβλητών που έχουν άμεση σχέση με θέματα βίας, εκφοβισμού και παραβατικότητας στην ΕΦ. Η συλλογή δεδομένων έγινε σε αντιπροσωπευτικό δείγμα στρατοπέδων της ΕΦ, από τα οποία επιλέχθηκε τυχαία δείγμα νεαρών ανδρών που υπηρετούσαν στην Ε.Φ. ως οπλίτες θητείας και οι οποίοι κλήθηκαν να απαντήσουν σε μια σειρά ερωτήσεων ανώνυμου ερωτηματολογίου.

Σκοπός της έρευνας είναι αρχικά η καταγραφή των ποσοστών εκφοβισμού στην Εθνική Φρουρά, η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τον συχνότερο χρόνο και τόπο που γίνεται ο εκφοβισμός και το είδος των διορθωτικών μέτρων που λαμβάνονται. Μελετάται επίσης το ψυχοκοινωνικό προφίλ του εκφοβισμού και της θυματοποίησης και η συσχέτιση του εκφοβισμού με συνοδά προβλήματα παραβατικότητας και ψυχοσωματικών συμπτωμάτων.

2.2 Ερευνητικά Ερωτήματα και Υποθέσεις

2.2.1 Ερευνητικά Ερωτήματα Περιγραφικής Ανάλυσης

Τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας είναι τα ακόλουθα:

1. Ποια είναι η επιδημιολογία του εκφοβισμού στην ΕΦ;
2. Ποια είναι η επιδημιολογία της θυματοποίησης στην ΕΦ;
3. Ποια είναι η επιδημιολογία της έντασης, του άγχους και της κατάθλιψης στην ΕΦ;
4. Ποια η επιδημιολογία των μορφών βίας πριν τη θητεία και κατά τη διάρκεια αυτής;
5. Ποια η επιδημιολογία της παραβατικότητας, τα είδη και η συχνότητα της παραβατικότητας των συμμετεχόντων στην έρευνα;
6. Σε ποιους χώρους και σε ποιο χρόνο εμφανίζονται συχνότερα περιστατικά βίας/εκφοβισμού;

Υπόθεση: Αναμένουμε τα ποσοστά βίας και εκφοβισμού να είναι μεγαλύτερα σε χώρους και σε χρόνο όπου δεν υπάρχει συνεχής επίβλεψη από ανωτέρους, όπως ο θάλαμος, η υπηρεσία και κατά τη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου.

7. Σε τι ποσοστό ενημερώθηκε η διοίκηση για τα περιστατικά και σε πόσα από αυτά λήφθηκαν διορθωτικά μέτρα;
8. Ποια η συσχέτιση του εκφοβισμού και της θυματοποίησης με τις διάφορες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς (αντιδραστική επιθετικότητα, επιθετικότητα κυριαρχίας και επιθετικότητα για σχέση), με τις διαφορές μορφές αρνητικών συναισθημάτων (κατάθλιψη, άγχος και στρες) και με την παραβατικότητα;
9. Ποιο από τα τρία είδη επιθετικότητας (αντιδραστική επιθετικότητα, επιθετικότητα κυριαρχίας, επιθετικότητα για σχέση) εμφανίζεται ποιο έντονα στους συμμετέχοντες;

2.2.2 Ερευνητικά Ερωτήματα Συσχετικής Ανάλυσης

Επιπροσθέτως προς τα παραπάνω, εξετάσαμε και κάποια επιπλέον ερωτήματα που διερευνούν τη σχέση μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας. Συγκεκριμένα:

1. Κατά πόσο και σε ποιο βαθμό συσχετίζονται οι διάφορες μορφές βίας με τις διάφορες μορφές εκφοβισμού/θυματοποίησης;

Υπόθεση: Υποθέτουμε ότι η βία έχει ισχυρή συσχέτιση με τον εκφοβισμό/θυματοποίηση γενικότερα, αλλά και τις επιμέρους μορφές του ειδικότερα. Πιο συγκεκριμένα περιμένουμε υψηλή συσχέτιση με το σωματικό εκφοβισμό και ακόμα υψηλότερη με τον λεκτικό.

2. Κατά πόσο και σε ποιο βαθμό συσχετίζονται οι διάφορες μορφές επιθετικότητας με τις διάφορες εκφοβισμού/θυματοποίησης;

Υπόθεση: Υποθέτουμε ότι η επιθετικότητα έχει ισχυρή συσχέτιση με τον εκφοβισμό/θυματοποίηση γενικότερα, αλλά και τις διάφορες μορφές του ειδικότερα.

3. Κατά πόσο και σε ποιο βαθμό συσχετίζονται τα σκορ εκφοβισμού και θυματοποίησης με τις διάφορες μορφές αρνητικών συναισθημάτων (κατάθλιψη, άγχος και στρες);

Υπόθεση: Υποθέτουμε υψηλότερη θετική συσχέτιση του εκφοβισμού με το στρες και της θυματοποίησης με το στρες και την κατάθλιψη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

3.1 Δείγμα / Συμμετέχοντες

Το τελικό δείγμα αποτελείται από άνδρες οι οποίοι κατατάχθηκαν στην Εθνική Φρουρά τον Ιούλιο του 2020 για εκπλήρωση 14μηνιας θητείας. Η επιλογή του δείγματος έγινε με τη μέθοδο της στρωματοποιημένης δειγματοληψίας, με ποσοστό πέραν του 15% του συνολικού πληθυσμού και σε συνεργασία με υπεύθυνο Αξιωματικό που ορίστηκε από την Εθνική Φρουρά για τον σκοπό αυτό. Πιο συγκεκριμένα επιλέχθηκαν 13 στρατόπεδα με κριτήριο τη συμπερίληψη μονάδων διαφορετικών όπλου – σώματος (π.χ. Πεζικό, Τεθωρακισμένα, Πυροβολικό, Καταδρομείς, Υλικού Πολέμου, κλπ.) και με αρκετή στελέχωση ώστε να επιτύχουμε το επιθυμητό δείγμα (500-600 συμπληρωμένα ερωτηματολόγια). Λήφθηκαν επιπλέον υπόψη η γεωγραφική κατανομή των στρατοπέδων και ο αριθμός των οπλιτών ανά στρατόπεδο σε συνδυασμό με τα εφαρμοζόμενα από την Εθνική Φρουρά μέτρα για αντιμετώπιση του κορωνοϊού (Covid-19).

Η δειγματοληψία διενεργήθηκε τον Μάιο και τον Ιούνιο του 2021, χρόνο κατά τον οποίο το δείγμα διένυε τον 10^ο με 11^ο μήνα της θητείας του. Λήφθηκαν συνολικά 515 ερωτηματολόγια από τα οποία αφαιρέθηκαν πέντε (5) ερωτηματολόγια στα οποία οι συμμετέχοντες διαφάνηκε να έχουν δώσει σειρά τυχαίων ή εξωπραγματικών απαντήσεων, σε σημείο που να αμφισβητείται η εγκυρότητά τους. Για τον λόγο αυτό αφαιρέθηκαν. Τελικά οι αναλύσεις των δεδομένων βασίστηκαν στα εναπομείναντα 510 ερωτηματολόγια.

Ο μέσος όρος της ηλικίας των συμμετεχόντων ήταν 18.96 (TA= 0.6). Οι περισσότεροι συμμετέχοντες ήταν απόφοιτοι Λυκείου και είχαν απολυτήριο με MO 16.77 και TA 1.17, ενώ ποσοστό 10.8% δήλωσε ότι είχε κάποιας μορφής ειδική εκπαίδευση στο σχολείο. Τέλος οι συμμετέχοντες δήλωσαν σε ποσοστό 69.4% ότι εξασφάλισαν θέση σε πανεπιστημιακό ίδρυμα .

3.2 Ερευνητικά εργαλεία

Για τον σκοπό της έρευνας δημιουργήθηκε ερωτηματολόγιο, το οποίο περιλαμβάνει μια σειρά από σταθμισμένες κλίμακες, αλλά και ερωτηματολόγια που είχαν χρησιμοποιηθεί σε προηγούμενες έρευνες, προσαρμοσμένα στις ανάγκες της παρούσας έρευνας. Συγκεκριμένα, το ερωτηματολόγιο αποτελείται από τις εξής ενότητες:

- (α) Ερωτηματολόγιο Μέτρησης Αρνητικών Συναισθημάτων (DASS42)
- (β) Ερωτηματολόγιο Εκφοβισμού
- (γ) Ερωτηματολόγιο Βίας και Περιγραφής των Περιστατικών Βίας
- (δ) Ερωτηματολόγιο Επιθετικότητας
- (ε) Ερωτηματολόγιο Παραβατικότητας
- (στ) Δημογραφικά Στοιχεία (Βλέπε παράρτημα «Α»).

Παρακάτω παρουσιάζεται ξεχωριστά η κάθε κλίμακα / ερωτηματολόγιο:

3.2.1 Ερωτηματολόγιο Αρνητικών Συναισθημάτων DASS42

Είναι ένα εργαλείο μέτρησης των αρνητικών συναισθημάτων του άγχους της κατάθλιψης και του στρες (Depression – Anxiety – Stress – Scales DASS₄₂) που δημιουργήθηκε από τους Lovibond, & Lovibond (1995). Περιλαμβάνει τρεις υπο-κλίμακες που είναι σχεδιασμένες να μετρούν την αρνητική συναισθηματική διάσταση της κατάθλιψης, του άγχους και της έντασης (στρες), αποτελούμενο συνολικά από 42 δηλώσεις τις οποίες πρέπει να αξιολογήσει ο συμμετέχοντας. Καθεμία από τις τρεις υποκλίμακες [κατάθλιψη (D) - άγχος (A) — στρες (S)] του DASS περιλαμβάνει 14 δηλώσεις, οι οποίες αποτελούνται από υποομάδες 2-5 δηλώσεων με κοινό περιεχόμενο. Για παράδειγμα, στην υποκλίμακα D υπάρχουν δηλώσεις όπως «Ένιωθα λυπημένα και καταθλιπτικά», στην υποκλίμακα A δηλώσεις όπως «Βρέθηκα σε καταστάσεις που με έκαναν να έχω τόσο άγχος που ένιωσα ανακουφισμένος όταν τελείωσαν», και στην υποκλίμακα S δηλώσεις όπως «Αισθανόμουν συχνά νευρικότητα». Το ερωτηματολόγιο είναι σταθμισμένο και στην ελληνική γλώσσα (Lygakos, et al., 2011).

Οι συμμετέχοντες πρέπει να δηλώσουν τον βαθμό συμφωνίας τους / τη συχνότητα με την οποία βίωσαν κάθε σύμπτωμα που περιγράφεται σε κάθε δήλωση, σε 4βαθμη κλίμακα Likert, από το 0 (δε μου ταιριάζει καθόλου) ως το 3 (μου ταιριάζει πάρα πολύ ή το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα). Κάθε απάντηση δίνει τους αντίστοιχους βαθμούς (0-3) για κάθε σύμπτωμα, οι οποίοι τελικά αθροίζονται για κάθε υποκλίμακα, για να προκύψει το τελικό σκορ Κατάθλιψης, Άγχους, και Στρες. Μάλιστα, με βάση τη στάθμιση του ερωτηματολογίου και τις οδηγίες του κατασκευαστή, τα σκορ που υποδηλώνουν τη σοβαρότητα των συμπτωμάτων για κάθε υποκλίμακα χωρίζονται ως εξής: α) Στρες: 0-10 φυσιολογικό, 11-18 ήπιο, 19-26 μέτριο, 27-34 σοβαρό και 35-42 πολύ σοβαρό, β) Άγχος: 0-6 φυσιολογικό, 7-9 ήπιο, 10-14 μέτριο, 15-19 σοβαρό και 20-42 πολύ σοβαρό, γ) Κατάθλιψη: 0-9 φυσιολογικό, 10-12 ήπιο, 13-20 μέτριο, 21-27 σοβαρό και 28-42 πολύ σοβαρό.

3.2.2 Ερωτηματολόγιο Εκφοβισμού/Θυματοποίησης

Αποτελείται από 12 δηλώσεις και από τις απαντήσεις σε αυτές προκύπτουν σκορ για πέντε (5) είδη εκφοβισμού. Οι απαντήσεις γενικότερα αφορούν δυο ομάδες μετρήσεων, απαντήσεις για τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση. Υπάρχουν δύο γενικές δηλώσεις για τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση. Υπάρχουν επίσης δυο δηλώσεις για καθένα από τα επιμέρους είδη εκφοβισμού: σωματικό, λεκτικό, κοινωνικό/σχεσιακό (αποκλεισμός), καταγωγής (ρατσισμός) και διαδικτυακό.

Το αρχικό ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε από την ερευνητική ομάδα της Strohmeier και χρησιμοποιήθηκε στην αξιολόγηση του ViSC στην Αυστρία (Yanagida, et al., 2011) και στην Κύπρο (Solomontos-Kountouri, et al., 2014· Solomontos-Kountouri, et al., 2016). Το πλήρες ερωτηματολόγιο αποτελείται από 48 δηλώσεις. Για τη συγκεκριμένη έρευνα όμως χρησιμοποιείται η σύντομη εκδοχή, που έχει χρησιμοποιηθεί και σε προηγούμενες έρευνες, και περιλαμβάνει τις 12 πρώτες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου όπου αναφέρονται οι συχνότερες μορφές που μπορούν να πάρουν ο εκφοβισμός και η θυματοποίηση. Οι ερωτήσεις αναφέρονται στον γενικό εκφοβισμό, τον διαδικτυακό εκφοβισμό, τον σωματικό εκφοβισμό, τον λεκτικό εκφοβισμό, τον κοινωνικό/σχεσιακό εκφοβισμό (συμπεριλαμβανομένου και του εκφοβισμού λόγω καταγωγής-ρατσισμού), τη γενική θυματοποίηση από εκφοβισμό, τη διαδικτυακή θυματοποίηση, τη σωματική θυματοποίηση, τη λεκτική θυματοποίηση και την κοινωνική/σχεσιακή θυματοποίηση (συμπεριλαμβανομένης της θυματοποίησης λόγω ρατσισμού).

Για παράδειγμα, για τον εκφοβισμό υπάρχουν ερωτήσεις όπως «Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον τους τελευταίους δύο μήνες», ενώ υπάρχει αντίστοιχη ερώτηση στο αν έχει δεχθεί αντίστοιχες συμπεριφορές, π.χ., «Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει τους τελευταίους δύο μήνες». Οι συμμετέχοντες πρέπει να δηλώσουν την απάντηση τους / τη συχνότητα με την οποία γίνεται κάθε πράξη που περιγράφεται σε κάθε ερώτηση, σε 5βαθμη κλίμακα Likert, από το 0 (ποτέ) ως το 4 (σχεδόν κάθε μέρα). Κάθε απάντηση δίνει τους αντίστοιχους βαθμούς (0-4) για κάθε πράξη, οι οποίοι από μόνοι τους μας δίνουν τη συχνότητα στην κάθε μορφή εκφοβισμού/θυματοποίησης. Επίσης, αθροιζόμενοι στις δύο ομάδες ερωτήσεων για τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση, δίνουν δύο γενικά σκορ για τη λειτουργία κάποιου ως θύτη και ως θύμα.

3.2.3 Ερωτηματολόγιο Καταγραφής Βίας σε Διαφορετικά Πλαίσια

Το παρόν ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε από τον ερευνητή για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας και περιλαμβάνει αναφορά των περιστατικών βίας σε διάφορα πλαίσια, καθώς και περιγραφή αυτών. Οι δηλώσεις δίνονται σε ένα πίνακα με έξι στήλες, που ζητούν

αναφορά για τη συχνότητα περιστατικών βίας στη ζωή του ατόμου πριν την κατάταξη (Οικογένεια, Σχολείο) και κατά τη διάρκεια της θητείας (με διαχωρισμό ανάλογα με τον στρατιωτικό βαθμό του θύτη: Αξιωματικός, Υπαξιωματικός, Συμβασιούχος Οπλίτης (ΣΥΟΠ) και άλλος Οπλίτης). Οι απαντήσεις ομαδοποιούνται σε 5 ομάδες που αναφέρονται αντίστοιχα σε 5 περιπτώσεις βίας, αντίστοιχες προς τα είδη εκφοβισμού που μετρά το προηγούμενο ερωτηματολόγιο: σωματική, λεκτική, κοινωνικό αποκλεισμό, διαδικτυακή και σεξουαλική. Ένα τυπικό παράδειγμα σωματικής βίας στον στρατό είναι το λεγόμενο «όπλισμα», όπου κάποιος ζητά από άλλο να φουσκώσει το μάγουλό του και στη συνέχεια τον χαστουκίζει.

Για κάθε πλαίσιο, οι συμμετέχοντες πρέπει να σημειώσουν τον αριθμό σε 5βαθμη κλίμακα Likert, από το 0 (ποτέ) ως το 4 (πολύ συχνά) που αντιστοιχεί στη συχνότητα που έχουν υποστεί καθένα από τα έξι είδη βίας (π.χ. «κοινωνικό αποκλεισμό από την ομάδα/παρέα»). Κάθε απάντηση δίνει τους αντίστοιχους βαθμούς (0-4) για κάθε μορφή βίας, οι οποίοι αθροίζονται μας δίνουν τη συχνότητα στα διάφορα πλαίσια. Στις επόμενες τέσσερις ερωτήσεις οι συμμετέχοντες περιγράφουν τον χώρο και τον χρόνο που συμβαίνουν τα περιστατικά βίας στον στρατό και τα άτομα που έλαβαν ενημέρωση ή/και επενέβηκαν. Οι συμμετέχοντες πρέπει να επιλέξουν μία ή περισσότερες από τις διαθέσιμες απαντήσεις (εν είδη πολλαπλής επιλογής). Πιο συγκεκριμένα ως προς τον χώρο οι επιλογές είναι: Θάλαμοι, Εκπαίδευση, Υπηρεσία, Ασκήσεις, Εστιατόρια, ΚΨΜ, Εκτός στρατοπέδου (π.χ. έξοδο, άδεια) και Άλλο/-ους. Ως προς τον χρόνο: Εγερτήριο, Ατομική καθαριότητα, Προετοιμασία επιθεώρησης, Απογευματινές εργασίες, Επιθεωρήσεις, Αναφορές – Συντάξεις, Πρωινή Εκπαίδευση, Νυκτερινή Εκπαίδευση, Φαγητό, Ελεύθερο χρόνο, Απογευματινό Ύπνο, Βραδινό Ύπνο και Άλλο/-α. Όσον αφορά για την ενημέρωση και επέμβαση οι διαθέσιμες επιλογές είναι: Αξιωματικός, Υπαξιωματικός, ΣΥΟΠ, Συνάδελφος Οπλίτης, Διοικητής, Κανένας και Άλλος. Σε αυτές τις τέσσερις ερωτήσεις θα εξαχθούν ποσοστά συχνότητας που περιγράφουν λεπτομέρειες των περιστατικών βίας στο στρατό.

3.2.4 Ερωτηματολόγιο Επιθετικότητας

Αυτή η ενότητα αποτελεί μέρος του ερωτηματολογίου των Roland & Idsoe (2001) που περιλαμβάνει 22 δηλώσεις σε Likert scale, 8 δηλώσεις για τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση και 14 δηλώσεις για τα είδη επιθετικότητας, και έχει ως στόχο την καταγραφή των μηχανισμών επιθετικότητας. Το αρχικό ερωτηματολόγιο, των Roland & Idsoe (2001) είχε υψηλό δείκτη Cronbach alpha (.60 - .70) συνεπώς οι κατασκευαστές το έκριναν ως αξιόπιστο. Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε και σταθμίστηκε και στην Ελληνική γλώσσα (Solomontos – Kountouri & Strohmeir, 2021).

Η συγκεκριμένη ενότητα αφορά τις 14 δηλώσεις για τα διάφορα είδη επιθετικότητας: Την Αντιδραστική Επιθετικότητα, δηλαδή την επιθετικότητα που γίνεται λόγω αντίδρασης σε προβοκάτσια ή απειλές ή προέρχεται από ένα γεγονός ματαιώσης (6 δηλώσεις), την ενεργή Επιθετικότητα που γίνεται για Επίτευξη Σκοπού (4 δηλώσεις), και την ενεργή Επιθετικότητα που γίνεται για την Επίτευξη Σχέσεων (4 δηλώσεις). Για παράδειγμα, στην υποκλίμακα της αντιδραστικής επιθετικότητας υπάρχουν δηλώσεις όπως «Αν κάτι δεν γίνει με τον δικό μου τρόπο, θυμώνω», στην υποκλίμακα της επιθετικότητας για επίτευξη σκοπού δηλώσεις όπως «Μου αρέσει να γελοιοποιώ τους άλλους» και στην επιθετικότητα για την επίτευξη σχέσεων, δηλώσεις όπως «Νιώθω ότι η παρέα με θεωρεί περισσότερο φίλο όταν μαζί κάνουμε κάτι παράνομο». Οι συμμετέχοντες πρέπει να δηλώσουν την απάντησή τους / τη συχνότητα που αισθάνονται ή κάνουν κάτι από τις πράξεις που περιγράφονται σε κάθε δήλωση, σε 4βαθμη κλίμακα Likert, από το 0 (ποτέ) ως το 3 (σχεδόν πάντα). Κάθε δήλωση δίνει τους αντίστοιχους βαθμούς (0-3) για κάθε πράξη, οι οποίοι τελικά αθροίζονται για κάθε υποκλίμακα, για να προκύψει το τελικό σκορ Αντιδραστικής Επιθετικότητας, Επιθετικότητα για Επίτευξη Σκοπού και Επιθετικότητα για Επίτευξη Σχέσεων.

3.2.5 Ερωτηματολόγιο Παραβατικών Συμπεριφορών

Σε μορφή πίνακα δίνεται μια λίστα με 14 παραβατικές συμπεριφορές, όπως η κλοπή πορτοφολιού, οδήγηση αυτοκινήτου χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη, τραυματισμός άλλου ατόμου, συμμετοχή σε ομαδικά επεισόδια βίας, κ.ά. Για κάθε ερώτηση οι συμμετέχοντες απαντούν αν επέδειξαν ποτέ κάθε συμπεριφορά, πόσων χρονών ήταν όταν το έκαναν, αν εξακολουθούν να τις κάνουν και πόσο συχνά, καθώς και αν δεν τις έπραξαν οι ίδιοι αλλά υπήρξαν συνεργοί σε αυτές τις συμπεριφορές. Η λίστα δημιουργήθηκε με βάση δηλώσεις από διάφορα ερωτηματολόγια (Enzmann, et al., 2010· Dahlberg, et al., 2005· He & Marshall, 2009).

3.2.6 Δημογραφικές Πληροφορίες

Αποτελείται από 11 ερωτήσεις για δημογραφικά, κοινωνικά, οικονομικά στοιχεία και συγκεκριμένα την ηλικία, τη μόρφωση (επίπεδο, διακοπή σχολείου, ειδική εκπαίδευση, βαθμός απολυτηρίου, εξασφάλιση θέσης για ανώτερη εκπαίδευση), οικογενειακή κατάσταση (γονείς και αδέρφια), επίπεδο μόρφωσης γονέων, οικονομική κατάσταση και με ποια άτομα διαμένει. Τέλος υπάρχουν και δύο ερωτήσεις για τη σωματική ικανότητα και το όπλο – σώμα στο οποίο υπηρετεί ο συμμετέχοντας. Με τη συλλογή των πληροφοριών αυτών θα καθοριστεί το κοινωνικό και οικονομικό προφίλ των συμμετεχόντων.

3.3 Διαδικασία έρευνας

Μετά και από προφορικές αναλύσεις του περιεχομένου και της σημαντικότητας της έρευνας, υποβλήθηκε γραπτό αίτημα στο Υπουργείο Άμυνας στο οποίο τονίστηκε η σπουδαιότητα της έρευνας (Παράρτημα Β), για την εξασφάλιση της σχετικής άδειας. Η άδεια παραχωρήθηκε από το Υπουργείο Άμυνας και με τη σύμφωνη γνώμη της Εθνικής Φρουράς για τη διεξαγωγή της έρευνας (Παράρτημα Γ). Αξίζει να αναφερθεί ότι τα ισχύοντα μέτρα για την αντιμετώπιση του κορωνοϊού (Covid-19) και οι ειδικές ρυθμίσεις που εφάρμοξε η ΕΦ δυσκόλευαν την όλη διαδικασία ενώ παράλληλα υπήρχε μείωση στη συμμετοχή λόγω αδειών, λόγω θετικών κρουσμάτων και λόγω στενών επαφών. Για την πραγματοποίηση της έρευνας αποφασίστηκε η παρακάτω διαδικασία, βάσει της οποίας τα ερωτηματολόγια θα διαμοιράζονταν στα στρατόπεδα από τον ερευνητή, σε εργάσιμες ημέρες και ώρες:

(1) Η Εθνική Φρουρά όρισε υπεύθυνο Αξιωματικό για τον συντονισμό της όλης διαδικασίας. Σε συνεργασία με τον υπεύθυνο Αξιωματικό της ΕΦ έγινε καθορισμός συγκεκριμένων ημερομηνιών για πραγματοποίηση της έρευνας με δυνατότητα δυο Στρατόπεδα ανά ημέρα. Λήφθηκαν υπόψη οι δραστηριότητες των μονάδων καθώς και τα μέτρα για αποφυγή εξάπλωσης του κορωνοϊού (Covid-19). Ο χρόνος ρυθμίστηκε με τους στρατοπεδάρχες με στόχο αφενός τη μη διατάραξη του προγράμματος των μονάδων και αφετέρου την πραγματοποίηση της έρευνας με τη συμμετοχή όσο το δυνατό περισσότερων οπλιτών. Στις περισσότερες επισκέψεις στα στρατόπεδα η συλλογή στοιχείων έγινε αμέσως μετά την πρωινή αναφορά ή λίγο πριν το φαγητό του μεσημεριού (γεύμα). Για το προσωπικό των φυλακίων ο χρόνος επίσκεψης ρυθμίστηκε με τους διοικητές να είναι μετά την απογευματινή ξεκούραση (18:00).

(2) Το προσωπικό που συμμετείχε στην έρευνα την προκαθορισμένη ημέρα και ώρα συγκεντρωνόταν σε κατάλληλο χώρο, με κάποιο υπεύθυνο μέλος του στρατοπέδου να αναλαμβάνει συντονιστικό ρόλο. Στις περιπτώσεις που ο χώρος δεν επαρκούσε, οι συμμετέχοντες συγκεντρώθηκαν σε άλλα δύο σημεία, ή πραγματοποιήθηκε συλλογή στοιχείων δυο φορές για το ίδιο στρατόπεδο με διαφορετικούς συμμετέχοντες. Αυτό κρίθηκε επιβεβλημένο λόγω των εφαρμοζόμενων από την Εθνική Φρουρά μέτρων για αντιμετώπιση του κορωνοϊού (Covid-19).

(3) Σε κάθε χώρο όπου είχαν συγκεντρωθεί οι συμμετέχοντες, ο ερευνητής διάβαζε τις οδηγίες προς τους συμμετέχοντες που περιέγραφαν τον σκοπό της έρευνας και τη διαδικασία. Συγκεκριμένα επισημάνθηκε στους συμμετέχοντες ότι η συμμετοχή τους στην έρευνα είναι εθελοντική και ότι σε οποιοδήποτε στάδιο της έρευνας είχαν το δικαίωμα να αποχωρήσουν χωρίς να ολοκληρώσουν το ερωτηματολόγιο. Σε τέτοια περίπτωση το

ερωτηματολόγιο θα καταστρεφόταν παρουσία τους. Στη συνέχεια διανέμονταν τα ερωτηματολόγια μαζί με στυλό και ο ερευνητής τους επαναλάμβανε τη διαδικασία συμπλήρωσης. Ο μέγιστος χρόνος που χρειαζόταν για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου ήταν 15-20 λεπτά. Σε περίπτωση που υπήρχαν απορίες κατά τη διάρκεια της συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου επιλύονταν από τον ερευνητή και δίνονταν ανάλογες οδηγίες σε ατομικό επίπεδο. Όποιος τέλειωνε, παρέδιδε το ερωτηματολόγιο συμπληρωμένο (πλήρες) τοποθετώντας το σε κουτί τύπου «κάλπης», ως μια επιπλέον δικλείδα για τη διασφάλιση της ανωνυμίας των απαντήσεων. Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε και για το προσωπικό των φυλακίων, όπου τα ερωτηματολόγια δόθηκαν από τον ερευνητή και τοποθετήθηκαν από τους συμμετέχοντες σε κουτί τύπου «κάλπης».

3.4 Ανάλυση δεδομένων

Παρακάτω αναφέρονται οι αναλύσεις που έγιναν στα δεδομένα της έρευνας για να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα. Πέρα από τις αναλύσεις που απαντούν στις ερωτήσεις της βασικής έρευνας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη στρατιωτική υπηρεσία έχουν και οι περιγραφικές αναλύσεις των προβλημάτων των στρατιωτών και οι συγκρίσεις για τυχόν διαφορές μεταξύ υπο-ομάδων (κατηγορία προσωπικού, όπλα – σώματα κτλ). Οι αναλύσεις αφορούν (α) περιγραφικές αναλύσεις γύρω από τις μεταβλητές της έρευνας και (β) συμπερασματικές αναλύσεις για τις μεταξύ τους σχέσεις.

3.4.1 Περιγραφική Ανάλυση

α. Περιγραφική απεικόνιση του δείγματος όσον αφορά στρατιωτικά, κοινωνικά και δημογραφικά στοιχεία. Πιο συγκεκριμένα θα παρουσιαστούν τα ποσοστά της Σωματικής Ικανότητας, των όπλων – σωμάτων, της οικογενειακής και οικονομικής κατάστασης και του μορφωτικού επιπέδου.

β. Ποσοστά ειδών εκφοβισμού / θυματοποίησης στη θητεία ανά είδος (σωματικός, λεκτικός, κοινωνικός/σχισιακός, διαδικτυακός, καταγωγής).

γ. Περιγραφική απεικόνιση των πλαισίων (οικογένεια – σχολείο - θητεία) στα οποία έχει υποστεί βία ο συμμετέχοντας (δίνεται ο Μ.Ο. για τη συχνότητα ανά πλαίσιο).

δ. Περιγραφή για τον χώρο – χρόνο και την ενημέρωση – αντιμετώπιση των περιστατικών βίας, με ποσοστό που προκύπτει ως κλάσμα από τον αριθμό ατόμων που αναφέρουν περιστατικά βίας σε κάθε πλαίσιο / N (σύνολο απαντήσεων).

ε. Ποσοστά των βαθμολογιών για τα τρία είδη επιθετικότητας (αντιδραστική, επίτευξη σκοπού, επίτευξη σχέσεων).

στ. Ποσοστά των βαθμολογιών των παραβατικών συμπεριφορών (παραβίαση νόμου, βία), ανά κατηγορία (δράστης και συνεργός).

ζ. Ποσοστά των τριών ειδών αρνητικών συναισθημάτων (στρες, άγχος, κατάθλιψη), δηλαδή της ψυχοσυναισθηματικής κατάστασης των συμμετασχόντων.

3.4.2 Συμπερασματική Ανάλυση

Τα ερωτηματολόγια μας δίνουν τη δυνατότητα για μέτρηση πλήθους μεταβλητών, μελέτη των μεταξύ τους συσχετίσεων και συγκρίσεων επιμέρους ομάδων που υπάρχουν στο δείγμα. Για την ανάλυση δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πρόγραμμα SPSS. Πιο συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκαν οι επιλογές: Έλεγχος Ανεξαρτησίας χ τετράγωνο (Crosstabs) και συσχέτιση (Correlation).

Η εντολή Crosstabs έδωσε τα περιγραφικά στοιχεία του δείγματος. Πέραν των δημογραφικών στοιχείων, χρησιμοποιήθηκε για την παρουσίαση των ποσοστών εκφοβισμού/θυματοποίησης, των ποσοστών βίας στα διάφορα πλαίσια, στον συχνότερο χώρο και χρόνο των περιστατικών βίας και στα ποσοστά ενημέρωσης και παρέμβασης για αυτά. Τέλος χρησιμοποιήθηκε για την παρουσίαση των ποσοστών εκφοβισμού/θυματοποίησης στις ομαδοποιημένες μονάδες με βάση το βαθμό δυσκολίας τους.

Τέλος η εντολή Correlations υπολογίζει τον βαθμό συσχέτισης που υπάρχει μεταξύ δύο ή περισσότερων μεταβλητών. Έγιναν συσχετίσεις μεταξύ των κλιμάκων δηλαδή μεταξύ των βαθμολογιών που προκύπτουν από τις μεταβλητές των κλιμάκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Στην ενότητα των αποτελεσμάτων παρουσιάζεται μια σειρά από στατιστικές αναλύσεις που έγιναν για να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα. Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων ακολουθεί την εξής δομή:

Αρχικά, δίνονται πληροφορίες για το πώς χειριστήκαμε τις ελλείπουσες τιμές (missing values) στις διάφορες μεταβλητές. Κατόπιν με βάση τις οποίες υπολογίστηκαν μια σειρά από συνδυαστικά σκορ που εκφράζουν τις κύριες μεταβλητές ενδιαφέροντος της παρούσας έρευνας: τον εκφοβισμό, τη θυματοποίηση στην ΕΦ, τη βία που έχουν υποστεί οι οπλίτες, πιθανά ψυχολογικά προβλήματα που έχουν, τους λόγους για τυχόν επιθετική συμπεριφορά τους και το ιστορικό παραβατικότητάς τους.

Στη συνέχεια περιγράφονται τα στοιχεία της διαδικασίας ελέγχου της αξιοπιστίας των εργαλείων, που περιλαμβάνουν έλεγχο εσωτερικής συνέπειας των απαντήσεων με βάση τον δείκτη α Cronbach, και έλεγχο της δομής των υποκείμενων παραγόντων που βρίσκονται πίσω από τις επιμέρους ερωτήσεις των εργαλείων. Για όσες μεταβλητές προέρχονται από σταθμισμένες κλίμακες, τα σκορ υπολογίστηκαν με βάση τις πρόνοιες του κατασκευαστή και ελέγχθηκαν μέσω επιβεβαιωτικής ανάλυσης παραγόντων (Confirmatory Factor Analysis). Για τις υπόλοιπες κλίμακες, τα σκορ υπολογίζονται με βάση παράγοντες που εξάγονται μέσω διερευνητικής ανάλυσης παραγόντων / κύριων συνιστωσών ή ως αθροιστικά σκορ που προκύπτουν από άθροισμα επιμέρους ερωτήσεων με διαφορετική βαρύτητα.

Ακολούθως παρουσιάζονται τα κύρια αποτελέσματα, με την εξής σειρά: περιγραφικές αναλύσεις (Δημογραφικά, Εκφοβισμός/Θυματοποίηση, Αρνητικών Συναισθημάτων, Επιθετικότητα, Παραβατικές Συμπεριφορές, και Βία) συσχετίσεις (α) Εκφοβισμού/Θυματοποίησης και Επιθετικότητας με Αρνητικά Συναισθήματα, (β) Εκφοβισμού/Θυματοποίησης με Παραβατικές Συμπεριφορές και (γ) Παραβατικών Συμπεριφορών με Αρνητικά Συναισθήματα και Εκφοβισμό/Θυματοποίηση.

4.1 Ελλείπουσες Τιμές (Missing Values)

Στην παράγραφο αυτή επεξηγείται πώς έγινε ο χειρισμός των Ελλειπουσών Τιμών (ET) για την κάθε κλίμακα.

Οι ET από το ερωτηματολόγιο DASS εκτιμήθηκαν με βάση τις απαντήσεις στις υπόλοιπες ερωτήσεις κάθε υποκλίμακας. Συγκεκριμένα συμπληρώθηκε η απάντηση που ήταν πιο κοντά στον μέσο όρο του συνόλου των ερωτήσεων της υποκλίμακας (π.χ. αν ο MO σε 6 ερωτήσεις ήταν 0.78 και έλειπε η απάντηση στην 7^η ερώτηση, ως απάντηση θα συμπληρωνόταν το 1). Κανένας συμμετέχοντας δεν είχε πάνω από 2 ET ανά υποκατηγορία. Στο σύνολο των ερωτήσεων οι ET κυμαίνονται από 0-5 για όλους τους συμμετέχοντες (11/42 ερωτήσεις δεν είχαν καμία ET).

Οι ET για το ερωτηματολόγιο του εκφοβισμού και θυματοποίησης (12 ερωτήσεις, έξι για τον εκφοβισμό και έξι για τη θυματοποίηση) ήταν ελάχιστες, στο σύνολο των συμμετεχόντων: δύο στις ερωτήσεις 3, 4, 8 και μία στην ερώτηση 7. Αυτές καταχωρήθηκαν ως 0 μιας και ούτως ή άλλως αναμένεται να έχουν ελάχιστη επίδραση στον υπολογισμό του συνολικού αθροιστικού σκορ εκφοβισμού και θυματοποίησης.

Καμία ET δεν υπήρξε στο ερωτηματολόγιο για τα είδη βίας σε διάφορα πλαίσια ενώ για το ερωτηματολόγιο της επιθετικότητας (14 ερωτήσεις) υπήρχαν τέσσερις στην ερώτηση 3, δύο στην ερώτηση 4 και από μία στις ερωτήσεις 5-10. Και εδώ οι ET καταχωρήθηκαν ως 0 και δεν αναμένεται να έχουν σημαντική επίδραση στον υπολογισμό των συνολικών σκορ αντιδραστικής επιθετικότητας, επιθετικότητας για επίτευξη σκοπού και επιθετικότητας για επίτευξη σχέσεων.

Τέλος δεν υπήρχε καμία ET στις ερωτήσεις για τη διενέργεια παραβατικών ενεργειών και συνέργειας σε παραβατικές ενέργειες. Στις αντίστοιχες ερωτήσεις για την ηλικία που είχαν οι συμμετέχοντες όταν έκαναν την παράβαση που ανέφεραν, υπήρχε μία ET στην ερώτηση 6, δύο στην ερώτηση 12 και τέσσερις στην ερώτηση 14.

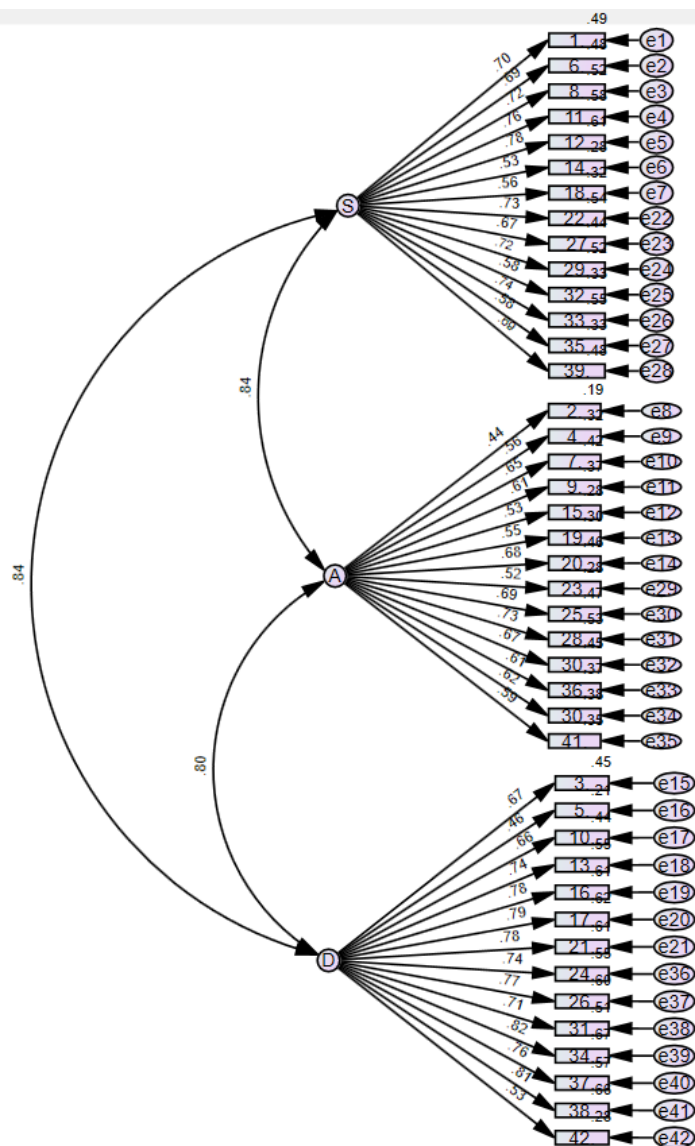
4.2 Αξιοπιστία Εργαλείων και Εσωτερική Συνέπεια Απαντήσεων

4.2.1 Αξιοπιστία Κλίμακας Κατάθλιψης, Άγχους και Έντασης (DASS42)

Η Αξιοπιστία των υπο-κλιμάκων του ερωτηματολογίου, της Κατάθλιψης, του Άγχους και της Έντασης, είναι πολύ ψηλή (Βλέπε Πίνακα 4.1).

Πίνακας 4.1: Αξιοπιστία ερωτηματολογίου κατάθλιψης, άγχους και έντασης

Κλίμακα DASS42	Αξιοπιστία
Κατάθλιψη (14 δηλώσεις)	$\alpha = .865$
Άγχος (14 δηλώσεις)	$\alpha = .853$
Ένταση (14 δηλώσεις)	$\alpha = .879$

Διάγραμμα 4.1: Επιβεβαιωτική Ανάλυση Παραγόντων της Κλίμακας Κατάθλιψης, Άγχους και Έντασης

Το τελικό μοντέλο που αξιολογήθηκε (Βλέπε Διάγραμμα 4.1) είχε ικανοποιητικούς δείκτες προσαρμογής: $\chi^2(816, N = 945) = 2792.1, p < .001, CFI = .84, RFI = .77, NFI = .79, TLI = .82, RMSEA = .07,$ και $CMIN/DF = 3.4$. Οι δείκτες CFI, RFI, NFI και TLI βρίσκονται κοντά στο όριο του .90 (αν και το ιδανικό θα ήταν να είναι πάνω από .95), ο δείκτης RMSEA είναι μικρότερος του .08 και ο δείκτης CMIN/DF είναι επίσης κοντά στο αποδεκτό όριο (< 3) (Marsh, et al., 1988).

Οι συσχετίσεις μεταξύ των τριών παραγόντων και οι φορτίσεις των επιμέρους ερωτήσεων σε κάθε παράγοντα (τυποποιημένες τιμές β), παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 4.1. Σε αυτό φαίνονται σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των τριών παραγόντων και ικανοποιητική φόρτιση των ερωτήσεων και για τους τρεις παράγοντες (για την υποκλίμακα «Κατάθλιψης» (D) οι δείκτες β κυμαίνονται από .46 έως .82, για την υποκλίμακα «Άγχους»

(A) οι δείκτες β κυμαίνονται από .44 έως .73 και για την υποκλίμακα «Έντασης» (S) οι δείκτες β κυμαίνονται από .53 έως .78.

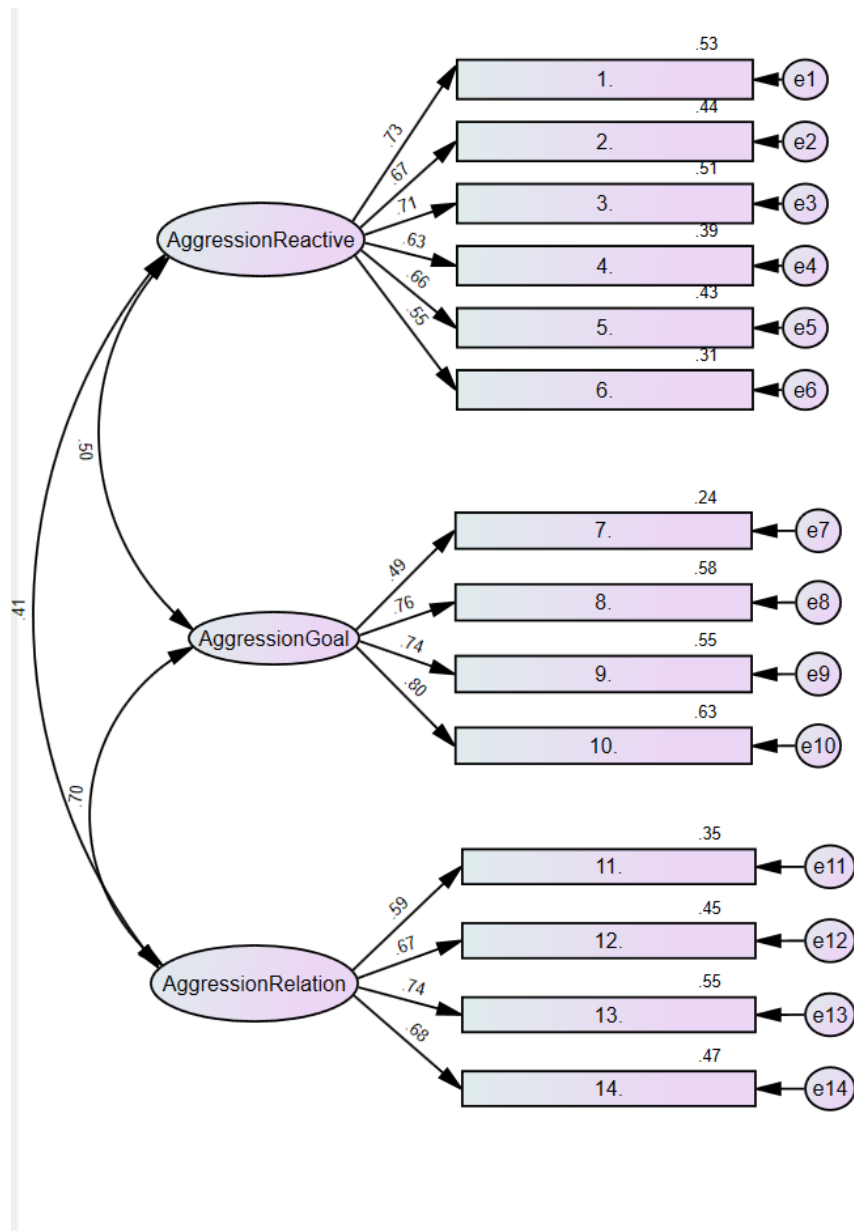
4.2.2 Αξιοπιστία Κλίμακας Επιθετικότητας

Η αξιοπιστία για το ερωτηματολόγιο επιθετικότητας, έδειξε σχετικά υψηλούς δείκτες στις υποκλίμακες Αντιδραστική Επιθετικότητα, Επιθετικότητα για Επίτευξη Στόχου και Επιθετικότητα για Επίτευξη Σχέσεων (Βλέπε Πίνακα 4.2).

Πίνακας 4.2: Αξιοπιστία Κλίμακας Επιθετικότητας

Ερωτηματολόγιο Επιθετικότητας (14)	α
Αντιδραστική (6 δηλώσεις)	.82
Επίτευξη Στόχου (4 δηλώσεις)	.77
Επίτευξη Σχέσεων(4 δηλώσεις)	.75

Παραγοντική Ανάλυση: Για την ανάλυση της εσωτερικής συνέπειας στις απαντήσεις των συμμετεχόντων σε κάθε υπο-κλίμακα, που έγινε βάσει του συντελεστή α του Cronbach (coefficient alpha/ Cronbach's alpha), πραγματοποιήσαμε έλεγχο κατά πόσο τα δεδομένα μας είναι επίσης συμβατά με τη δομή του ερωτηματολογίου (Κλίμακα Επιθετικότητας), όπως έχει οριστεί από τον κατασκευαστή. Διερευνήσαμε, μέσω επιβεβαιωτικής ανάλυσης παραγόντων (Confirmatory factor analysis) κατά πόσο οι απαντήσεις στις επιμέρους ερωτήσεις του ερωτηματολογίου συνδέονται με τους τρεις προβλεπόμενους παράγοντες που αντιστοιχούν στις τρεις υποκλίμακες του ερωτηματολογίου (Αντιδραστική Επιθετικότητα, Επιθετικότητα για Επίτευξη Στόχου και Επιθετικότητα για Επίτευξη Σχέσεων). Το μοντέλο που χρησιμοποιήθηκε με βάση το ερωτηματολόγιο, όπως έχει κατασκευαστεί και σταθμιστεί στην Αγγλική γλώσσα, προβλέπει τη συσχέτιση αυτών των τριών παραγόντων.

Διάγραμμα 4.2: Επιβεβαιωτική Ανάλυση Παραγόντων Αντιδραστικής Επιθετικότητας, Επιθετικότητας για Επίτευξη Σκοπού και Επιθετικότητας για Επίτευξη Σχέσεων

Το τελικό μοντέλο που αξιολογήθηκε (Διάγραμμα 4.2) είχε ικανοποιητικούς δείκτες προσαρμογής: χ^2 (74, N = 119) = 336.39, $p < .001$, $CFI = .90$, $RFI = .82$, $NFI = .87$, $TLI = .85$, $RMSEA = .08$, και $CMIN/DF = 4.55$. Ο δείκτης CFI είναι στο όριο του .90, οι δείκτες RFI, NFI και TLI βρίσκονται λίγο πιο κάτω από το όριο του .90, ο δείκτης RMSEA είναι στο όριο του .08 και ο δείκτης CMIN/DF είναι επίσης κοντά στο αποδεκτό όριο (< 3) (Marsh et al., 1988).

Οι συσχετίσεις μεταξύ των 3 παραγόντων και οι φορτίσεις των επιμέρους ερωτήσεων σε κάθε παράγοντα (τυποποιημένες τιμές β), παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 4.2. Σε αυτό φαίνονται σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των 3 παραγόντων και ικανοποιητική φόρτιση των ερωτήσεων και για τους 3 παράγοντες (για την υποκλίμακα «Αντιδραστική Επιθετικότητα» (Aggression Reactive) οι δείκτες β κυμαίνονται από .55 έως .73, για την υποκλίμακα «Επιθετικότητα για επίτευξη σκοπού» (Aggression Power (Goal)) οι δείκτες β κυμαίνονται από .49 έως .80 και για την υποκλίμακα «Επιθετικότητα για επίτευξη σχέσεων» (Aggression Affiliation (Relation)) οι δείκτες β κυμαίνονται από .59 έως .74.

4.2.3 Αξιοπιστία Ερωτηματολογίου Εκφοβισμού / Θυματοποίησης

Στις δύο υποκλίμακες του ερωτηματολογίου Εκφοβισμού / Θυματοποίησης υπάρχει μέτριος προς υψηλός δείκτης αξιοπιστίας (Βλέπε Πίνακα 4.3).

Πίνακας 4.3: Αξιοπιστία Ερωτηματολογίου Εκφοβισμού / Θυματοποίησης

Ερωτηματολόγιο Εκφοβισμού / Θυματοποίησης	α
Εκφοβισμός (6 δηλώσεις)	.76
Θυματοποίηση (6 δηλώσεις)	.73

4.2.4 Αξιοπιστία στο Ερωτηματολόγιο Ειδών Βίας στα Πλαίσια της Οικογένειας, του Σχολείου και της Θητείας

Για το ερωτηματολόγιο «Είδη Βίας» που περιλαμβάνει πέντε υποκλίμακες (σωματική, λεκτική, διαδικτυακή, κοινωνικό αποκλεισμό και σεξουαλική), ο δείκτης αξιοπιστίας κυμαίνεται από μέτριο μέχρι πολύ υψηλό (βλέπε Πίνακα 4.4)

Πίνακας 4.4: Αξιοπιστία για Είδη Βίας

Ερωτηματολόγιο Ειδών Βίας (30)	A
Σωματική (6 δηλώσεις)	.67
Λεκτική (6 δηλώσεις)	.74
Διαδικτυακή (6 δηλώσεις)	.78
Κοινωνικός αποκλεισμός (6 δηλώσεις)	.72
Σεξουαλική (6 δηλώσεις)	.93

4.3 Περιγραφικά Αποτελέσματα

4.3.1 Δημογραφικά

Οι συμμετέχοντες προέρχονται από 13 στρατόπεδα των επαρχιών Λευκωσίας, Λάρνακας και Αμμοχώστου με ελάχιστο αριθμό τα 21 άτομα και με μέγιστο τα 61 άτομα.

Το μεγαλύτερο ποσοστό (85.5%) ήταν Σωματικής Ικανότητας I1-I2, ποσοστό 13.2% ήταν I3-I4 ενώ το υπόλοιπο 1.4% δεν δήλωσε την Σωματική του Ικανότητα. Όσον αφορά τα όπλα-σώματα, η πλειοψηφία (27.6%) προερχόταν από το Πεζικό. Οι συμμετέχοντες δήλωσαν σε ποσοστό 67.2% ότι έχουν καλή και πολύ καλή οικονομική κατάσταση, σε ποσοστό 22.6% ούτε καλή ούτε κακή, ενώ ποσοστό 10.2% δήλωσε κακή και πολύ κακή. Ποσοστό 78.3% δήλωσε ότι οι γονείς τους είναι παντρεμένοι, ποσοστό 19.1% ότι είναι διαζευγμένοι ή σε διάσταση και ποσοστό 2.6% δήλωσε πως ένας από τους γονείς δεν ζει. Ποσοστό της τάξης του 85.2% των συμμετεχόντων δήλωσε ότι έχει 1 ή 2 αδέρφια. Το 7.3% δεν είχε αδέρφια, και αντίστοιχα 7.5% είχε από 4 αδέρφια και πάνω (με το εύρος στη μεταβλητή «αριθμός αδελφιών» να είναι 8). Τέλος το ποσοστό του μορφωτικού επιπέδου των γονέων τους ανέρχεται για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση στο 6.2% και 2.9%, για τη δευτεροβάθμια στο 49.5% και 39.1% και για την τριτοβάθμια στο 42.3% και 56.7% αντίστοιχα για τον πατέρα και για τη μητέρα, όπου διαφαίνεται ότι οι γυναίκες/μητέρες έχουν σε γενικές γραμμές υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο από τους άνδρες/πατέρες.

4.3.2 Κλίμακα Εκφοβισμού/Θυματοποίησης: Περιγραφική Στατιστική

Για την κλίμακα εκφοβισμού/θυματοποίησης κατηγοριοποιήθηκαν οι πέντε δηλώσεις (0 = Ποτέ, 1=Μία ή δύο φορές, 2 = Δύο ή τρεις φορές το μήνα, 3 = Μία φορά τη βδομάδα και 4 = Σχεδόν κάθε μέρα) σε δύο μεταβλητές όπου οι δηλώσεις 0 και 1 γίνονται 0 (Όχι) και οι δηλώσεις 2, 3 και 4 γίνεται 1 (Ναι). Προκύπτουν έτσι τα παρακάτω ποσοστά εκφοβισμού/θυματοποίησης.

Πίνακας 4.5: Ποσοστά Εκφοβισμού/Θυματοποίησης στην ΕΦ

Είδη	Εκφοβισμός	Θυματοποίηση
	Ποσοστό (N=510)	Ποσοστό (N=510)
	%	%
Γενικά	15.5	23.5
Λεκτικός/ή	19.0	24.9
Σχισιακός/ή	3.3	5.5
Σωματικός/ή	3.9	3.3
Διαδικτυακός/ή	2.2	2.7
Λόγω Καταγωγής (Ρατσισμός)	2.9	4.1

Στον πιο πάνω πίνακα παρατηρούνται αυξημένα ποσοστά στην κατηγορία του λεκτικού εκφοβισμού/θυματοποίησης σε σύγκριση με τις άλλες κατηγορίες.

4.3.3 Κλίμακα Αρνητικών Συναισθημάτων: Περιγραφική Στατιστική

Στον Πίνακα 4.6 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και η διακύμανση των αρνητικών συναισθημάτων (κατάθλιψη, άγχος, ένταση).

Πίνακας 4.6: Μέσος Όρος και Διακύμανση Αρνητικών Συναισθημάτων στην ΕΦ

	N	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος Όρος	Διακύμανση
Κατάθλιψη	493	.00	42.00	8.47	9.11
Άγχος	492	.00	35.00	6.30	6.56
Ένταση (Στρες)	483	.00	40.00	10.94	8.86

Επιπλέον σύμφωνα με τις δηλώσεις των συμμετεχόντων και τις οδηγίες του ερωτηματολογίου αναλύουμε τη σοβαρότητα των αρνητικών συναισθημάτων όπως φαίνεται στον πίνακα 4.7.

Πίνακας 4.7: Ποσοστά και σοβαρότητα Αρνητικών Συναισθημάτων στην ΕΦ

Σοβαρότητα	Κατάθλιψη (N=510)	Άγχος (N=510)	Ένταση (Στρες) (N=510)
Αρνητικών Συναισθημάτων	%	%	%
Φυσιολογικό	63.3	60.6	52.0
Ήπιο	9.0	13.1	24.5
Μέτριο	12.9	12.4	12.2
Σοβαρό	5.9	4.9	4.9
Πολύ σοβαρό	5.5	5.5	1.2

Διαπιστώνουμε ότι το ποσοστό της έντασης που βρίσκεται εντός του φυσιολογικού μόλις και ξεπερνά το μισό (52%). Το γεγονός ότι το ποσοστό σοβαρής και πολύ σοβαρής κατάθλιψης αθροίζεται στο 11.4% είναι ανησυχητικό. Αυτό σημαίνει ότι ένας στους δέκα οπλίτες έχει θέματα κατάθλιψης.

4.3.4 Κλίμακα Επιθετικότητας: Περιγραφική Στατιστική

Για την επιθετικότητα προκύπτουν ποσοστά για την αντιδραστική, για την επίτευξη σκοπού και για την επίτευξη σχέσεων, όπως στον Πίνακα 4.8.

Πίνακας 4.8: Μέσος Όρος και Διακύμανση Ειδών Επιθετικότητας στην ΕΦ

Επιθετικότητα	N	Μέσος Όρος	Διακύμανση
Αντιδραστική (6 δηλώσεις)	502	5.64	3.84
Επίτευξη σκοπού (4 δηλώσεις)	506	.96	1.76
Επίτευξη σχέσεων (4 δηλώσεις)	510	.88	1.61

4.3.5 Κλίμακα Παραβατικής Συμπεριφοράς: Περιγραφική Στατιστική

Για την παραβατική συμπεριφορά αναλύουμε τα ποσοστά των συμμετεχόντων που έδωσαν θετική απάντηση για τα διαφορετικά είδη παραβατικής συμπεριφοράς και στις κατηγορίες «Δράστης» και «Συνεργός», όπως στον Πίνακα 4.9. Οι πιο συχνές δηλώσεις τόσο για τον δράστη όσο και για τον συνεργό είναι η συμμετοχή σε καυγά και ακολουθεί η δήλωση συνεργός σε κλοπή οχήματος (Βλέπε πίνακα 4.9).

Πίνακας 4.9: Ποσοστά Παραβατικών Συμπεριφορών ως Δράστης και ως Συνεργός

Δήλωση	Ποσοστά (N=510)	
	Δράστης %	Συνεργός %
Κλοπή οτιδήποτε	20.2	8.4
Κλοπή οχήματος	17.3	8.4
Συνεργός σε κλοπή οχήματος	23.3	10.0
Κλοπή πορτοφόλι	1.2	0.6
Ληστεία/Παραβίαση	1.4	1.0
Κλεπταποδοχή	8.0	3.3
Χρησιμοποίηση κλεμμένων χρημάτων για ίδιο όφελος	.8	0.4
Όπλο /Απειλή	4.5	2.5
Πρόκληση φωτιάς (εμπρησμός)	12.2	7.5
Πρόκληση αναστάτωσης	15.5	6.3
Βιοπραγία σε άτομο	11.6	4.1
Οπλοκατοχή	10.6	3.9
Όπλο/Χρήση	3.9	1.4
Ομαδικός καυγάς	31.2	19.8

Κατόπιν υπολογίζουμε το συνολικό σκορ για παραβίαση νόμου και για άσκηση βίας. Υπολογίζουμε τους μέσους όρους τόσο για το συνολικό δείγμα (Βλέπε πίνακα 4.10).

Πίνακας 4.10: Πίνακας Μέσος Όρος και Διακύμανσης των Παραβατικών Συμπεριφορών

Παραβατικές Συμπεριφορές	Δράστης (N=510)	Συνεργός (N=510)
Παραβίαση Νόμου (7 δηλώσεις)	.72 (1.13)	.32 (.87)
Άσκηση Βίας (7 δηλώσεις)	.89 (1.36)	.46 (1.01)
Συνολικό (14 δηλώσεις)	1.62 (2.25)	.78 (1.68)

Παρακάτω με ανάλυση συχνοτήτων ξεχωριστά για παραβίαση νόμου, για άσκηση βίας, αλλά και συνολικά, βλέπουμε σε πόσα είδη παραβατικών συμπεριφορών έχει εμπλακεί ως δράστης και ως συνεργός (Βλέπε πίνακα 4.11).

Πίνακας 4.11: Πίνακας αριθμού εμπλοκής σε Παραβατικές Συμπεριφορές

Αριθμός Ειδών	Παραβίασης Νόμου (N=510)		Άσκησης Βίας (N=510)	
	Δράστης %	Συνεργός %	Δράστης %	Συνεργός %
Valid .00	61.8	82.9	55.1	74.1
1.00	18.0	8.8	23.5	16.3
2.00	11.0	4.3	10.2	4.5
3.00	5.9	2.2	4.5	2.4
4.00	2.5	1.0	3.3	1.6
5.00+	.8	.8	3.4	1.1

Το 38.2% των συμμετεχόντων δήλωσαν ότι τουλάχιστον (ένα μόνο από τα είδη) μία φορά παραβίασαν τον νόμο (δηλ. έκανα μία τουλάχιστον από τις πρώτες 7 παραβατικές συμπεριφορές). Ποσοστό 44.9% άσκησαν τουλάχιστο κάποια μορφή βίας (δηλ. έκαναν μία τουλάχιστον από τις 7 αναφερόμενες παραβατικές συμπεριφορές). Από την άλλη το 17.1% των συμμετεχόντων δήλωσαν ότι τουλάχιστον μία φορά συμμετείχαν σε παραβίαση του νόμου (δηλ. συμμετείχαν σε μία τουλάχιστον από τις πρώτες 7 παραβατικές συμπεριφορές) και ποσοστό 25.9% συμμετείχαν στην άσκηση κάποιας μορφή βίας (δηλ. συμμετείχαν σε μία τουλάχιστον από τις 7 αναφερόμενες παραβατικές συμπεριφορές).

Προκειμένου να δοθεί ολοκληρωμένη εικόνα για τη συχνότητα εκτέλεσης των παραβατικών συμπεριφορών βρίσκουμε τους μέσους όρους των δηλώσεων σε αριθμούς για το «πόσες φορές την έχεις κάνει τον τελευταίο χρόνο;». Στον παρακάτω πίνακα φαίνονται οι μέσοι όροι και η διακύμανση (Βλέπε πίνακα 4.12).

Πίνακας 4.12: Μέσος Όρος και Διακύμανση Συχνότητας εμπλοκής σε Παραβατικές Συμπεριφορές

Παραβατικές Συμπεριφορές	N	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μέσος Όρος	Διακύμανση
Παραβίαση Νόμου	509	.00	400.00	4.45	29.36
Άσκηση Βίας	506	.00	311.00	5.60	28.25
Συνολικό	505	.00	515.00	9.90	45.80

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι συμμετέχοντες πραγματοποίησαν 4.45 φορές κάποιες από τις παραβατικές συμπεριφορές που αφορούν την παραβίαση νόμου και 5.60 φορές κάποιες που αφορούν την άσκηση βίας.

4.3.6 Περιστατικά Βίας: Περιγραφική Στατιστική

Για τα περιστατικά βίας κατηγοριοποιήθηκαν οι πέντε δηλώσεις (0 = Ποτέ, 1=Μία ή δύο φορές, 2 = Δύο ή τρεις φορές το μήνα, 3 = Μία φορά τη βδομάδα και 4 = Σχεδόν κάθε μέρα) σε δύο μεταβλητές όπου οι δηλώσεις 0 και 1 γίνονται 0 (Όχι) και οι δηλώσεις 2, 3 και 4 γίνεται 1 (Ναι). Οι συμμετέχοντες ανέφεραν συγκρίσιμα ποσοστά βίας στα διάφορα πλαίσια. Διαπιστώνουμε ότι πριν από τη θητεία τα ποσοστά βίας στο πλαίσιο «Σχολείο» είναι ψηλότερα από τα ποσοστά στο πλαίσιο «Οικογένεια». Κατά την θητεία παρατηρούνται μεγαλύτερα ποσοστά στην κατηγορία «ΣΥΟΠ» σε σχέση με τις άλλες. Σε όλα τα πλαίσια η λεκτική βία κυριαρχεί με πολύ ψηλότερα ποσοστά από ότι τα άλλα είδη βίας. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα ξεχωριστά για κάθε μορφή βίας (Βλέπε Πίνακα 4.13).

Πίνακας 4.13: Ποσοστά βίας στα διάφορα πλαίσια

Είδη Βίας	Πριν τη Θητεία (N=510)			Κατά τη Θητεία (N=510)			
	Οικογένεια	Σχολείο	Συνολικό	Αζκοί	Υπζκοί	ΣΥΟΠ	Οπλίτες
	%	%	%	%	%	%	%
Σωματική	0	3.1	7.1	1.8	1.8	4.3	3.3
Λεκτική	1.0	15.5	33.3	13.9	10.8	19.8	13.9
Διαδικτυακή	0	3.5	6.1	1.8	1.6	2.9	3.3
Σχεσιακή	.8	10.6	7.6	1.8	2.2	2.5	5.3
Σεξουαλική	.4	1.2	1.6	.8	1.0	.6	1.0

4.3.7 *Επιδημιολογία Περιστατικών Βίας: Περιγραφική Στατιστική*

Οι συμμετέχοντες δήλωσαν τους Θαλάμους ως τον πιο συχνό χώρο περιστατικών βίας με ποσοστό 29% του συνόλου να αναφέρει τέτοια περιστατικά στους θαλάμους, με την Υπηρεσία να ακολουθεί με 15%. Τα ποσοστά φαίνονται αναλυτικά στον Πίνακα 4.14.

Πίνακας 4.14: Χώροι εμφάνισης περιστατικών βίας

Χώρος	Αριθμός (N=510)	Ποσοστό %
Θάλαμοι	146	28.6
Εκπαίδευση	60	11.8
Υπηρεσία	77	15.1
Ασκήσεις	29	5.7
Εστιατόρια	20	3.9
ΚΨΜ	35	6.9
Εκτός Στρδου	36	7.1
Άλλος	12	2.4

Ως τον συχνότερο χρόνο που ασκείται βία, οι συμμετέχοντες δήλωσαν τον Ελεύθερο χρόνο με 29%, με τον χρόνο κατά τις προετοιμασίες να ακολουθεί με 10%. Τα ποσοστά με τις δηλώσεις για τον χρόνο εμφάνισης των περιστατικών βίας, παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.15.

Πίνακας 4.15: Χρόνος εμφάνισης περιστατικών βίας

Χρόνος	Αριθμός (N=510)	Ποσοστό %
Εγερτήριο	36	7.1
Ατομική Καθαριότητα	36	7.1
Προετοιμασίες	50	9.8
Απογευματινές Εργασίες	37	7.3
Επιθεωρήσεις	45	8.8
Αναφορές	49	9.6
Πρωινή Εκπαίδευση	48	9.4
Νυκτερινή Εκπαίδευση	21	4.1
Φαγητό	21	4.1
Ελεύθερο Χρόνο	148	29.0
Απογευματινό Ύπνο	26	5.1
Βραδινό Ύπνο	20	3.9
Άλλος	17	3.3

Ποσοστό 25% ανέφεραν ότι δεν ενημέρωσαν κανένα. Ποσοστό 29% δήλωσαν ότι «κανένα» δεν παρενέβη. Τα ποσοστά με τις δηλώσεις φαίνονται στον παρακάτω Πίνακα 4.16.

Πίνακας 4.16: Ποσοστά για την ενημέρωση και επέμβαση στα περιστατικά βίας

Κατηγορία	Ενημέρωση (N=510)		Επέμβαση (N=510)	
	Αριθμός	Ποσοστό %	Αριθμός	Ποσοστό %
Αξιωματικός	35	6.9	16	3.1
Υπαξιωματικός	15	2.9	13	2.5
ΣΥΟΠ	30	5.9	26	5.1
Συνάδελφος Οπλίτης	76	14.9	67	13.1
Διοικητής	21	4.1	8	1.6
Κανένας	130	25.5	148	29.0
Άλλος	12	2.4	10	2.0

4.4 Αποτελέσματα Συσχετιστικών Αναλύσεων

4.4.1 Συσχετίσεις Εκφοβισμού/Θυματοποίησης και Επιθετικότητας με Κλίμακα Αρνητικών Συναισθημάτων

Στον Πίνακα 4.17 παρουσιάζεται ο συντελεστής συσχέτισης Pearson Correlation όπως υπολογίστηκε μεταξύ των κλιμάκων που αφορούσαν τον Εκφοβισμό και της Θυματοποίησης, τις διαφορετικές μορφές Επιθετικότητας (Αντιδραστική Επιθετικότητα, Επίτευξη Σκοπού, Επίτευξη Σχέσεων), και τον βαθμό στον οποίο οι συμμετέχοντες βίωναν αρνητικά συναισθήματα (Κατάθλιψη, Άγχος, Στρες). Τα διαφορετικά σκορ συσχετίζονται όλα ανά δύο μεταξύ τους. Με στατιστικό τρόπο, ερμηνεύουμε όμως μόνο τις σχέσεις που μας ενδιαφέρουν από θεωρητική άποψη. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι ο Εκφοβισμός συνδέεται θετικά με τη Θυματοποίηση ($r = .40, p < .01$). Η συσχέτιση είναι μέτριου μεγέθους και θετική. Αυτό σημαίνει ότι οι συμμετέχοντες οι οποίες ασκούν εκφοβισμό συχνότερα, τείνουν να δέχονται εκφοβισμό σε μεγαλύτερη συχνότητα. Επίσης, τόσο ο Εκφοβισμός, όσο και η Θυματοποίηση σχετίζονται θετικά με την Επιθετικότητα. Αξίζει να σημειωθεί η ιδιαίτερα μεγάλη σε μέγεθος συσχέτιση μεταξύ Εκφοβισμού και Επιθετικότητας Επίτευξης Σκοπού ($r = .531, p < .01$). Μελετώντας τη σχέση μεταξύ Θυματοποίησης με τα διαφορετικά είδη επιθετικότητας, σημειώνουμε επίσης ότι η μεγαλύτερη συσχέτιση παρατηρήθηκε μεταξύ Θυματοποίησης και Επιθετικότητας Επίτευξης Σχέσεων ($r = .351, p < .01$). Ο

Εκφοβισμός όμως παρουσίασε πολύ μεγαλύτερες συσχετίσεις με τις διαφορετικές μορφές Επιθετικότητας συγκριτικά με τις αντίστοιχες σχέσεις για τη Θυματοποίηση (βλ. Πίνακα 4.17). Τέλος, συγκριτικά με τον Εκφοβισμό, η Θυματοποίηση παρουσιάζει μεγαλύτερη συσχέτιση με την Κατάθλιψη ($r = .409, p < .01$), το Άγχος ($r = .447, p < .01$) και την Ένταση ($r = .409, p < .01$).

Πίνακας 4.17: Πίνακας συσχετίσεων Εκφοβισμού/Θυματοποίησης και Επιθετικότητας με Αρνητικά Συναισθήματα

Μεταβλητές	1	2	3	4	5	6	7	8
1 Εκφοβισμός	1							
2 Θυματοποίηση	.403**	1						
3 Αντιδραστική Επιθετικότητα	.371**	.225**	1					
4 Επιθετικότητα Επίτευξης Σκοπού	.531**	.219**	.437**	1				
5 Επιθετικότητα Επίτευξης Σχέσεων	.360**	.351**	.371**	.558**	1			
6 Κατάθλιψη	.109*	.409**	.306**	.110*	.233**	1		
7 Άγχος	.189**	.447**	.351**	.187**	.268**	.745**	1	
8 Ένταση (Στρες)	.214**	.409**	.534**	.203**	.287**	.792**	.780**	1

** $p < .01$, * $p < .05$

4.4.2 Συσχετίσεις Εκφοβισμού/Θυματοποίησης με Παραβατικές Συμπεριφορές

Οι συσχετίσεις μεταξύ του Εκφοβισμού / Θυματοποίησης, εμπλοκής σε Παραβατική Συμπεριφορά και Συνέργειας σε Παραβατική Συμπεριφορά έχουν επίσης εξεταστεί. Σημειώνουμε ότι με τον όρο Παραβατική Συμπεριφορά, εννοούμε το εύρος διαφορετικών ειδών Παραβατικής Συμπεριφοράς στα οποία έχει εμπλακεί ο συμμετέχων, είτε ως Δράστης είτε ως Συνεργός. Παρατηρήθηκε μέτρια προς μεγάλη, θετική συσχέτιση, μεταξύ του Εκφοβισμού και της Παραβατικής Συμπεριφοράς ($r = .422, p < .01$) καθώς και της Συνέργειας σε Παραβατική Συμπεριφορά ($r = .439, p < .01$). Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η Θυματοποίηση παρουσίασε πολύ μικρότερες συσχετίσεις με τις αντίστοιχες μεταβλητές (βλ. 2^η στήλη Πίνακα 4.18) – ενώ η συσχέτιση της Θυματοποίησης και της Συνέργειας σε Παραβατική Συμπεριφορά δεν ήταν καν στατιστικά σημαντική.

Πίνακας 4.18: Συσχετίσεις μεταξύ Εκφοβισμού/Θυματοποίησης και Παραβατικών Συμπεριφορών

Μεταβλητές	1	2	3	4
1 Εκφοβισμός	1			
2 Θυματοποίηση	.403**	1		
3 Παραβατική Συμπεριφορά - Δράστης	.422**	.109*	1	
4 Παραβατική Συμπεριφορά - Συνεργός	.439**	.078	.784**	1

**p < .01, * p < .05

4.4.3 Συσχετίσεις Παραβατικών Συμπεριφορών με Αρνητικά Συναισθήματα, Επιθετικότητα και Εκφοβισμό/Θυματοποίηση

Πραγματοποιήθηκαν επιπλέον συσχετίσεις μεταξύ των Παραβατικών Συμπεριφορών (Παράβαση νόμου, Άσκηση βίας, Συνολική) με τα Αρνητικά Συναισθήματα (Κατάθλιψη, Άγχος, Ένταση), με την Επιθετικότητα (Αντιδραστική, Επίτευξη Σκοπού, Επίτευξη Σχέσεων) και με τον Εκφοβισμό/Θυματοποίηση. Όσον αφορά την Παραβατική Συμπεριφορά και τη συσχέτισή της με τα Αρνητικά Συναισθήματα (βλ. 1^η γραμμή Πίνακα 4.19, παρατηρούμε ότι δε φαίνεται να υπάρχει ανάλογη σχέση με την Κατάθλιψη ($p > .05$), υπάρχει όμως μικρή και στατιστικά σημαντική συσχέτιση με το Άγχος ($r \sim 1, p < .01$) και την Ένταση ($r \sim 2, p < .01$). Εντούτοις παρατηρήθηκαν μέτριες προς μεγάλες συσχετίσεις μεταξύ Παραβατικής Συμπεριφοράς και των διαφορετικών μορφών Επιθετικότητας ($r \sim .4, p < .001$). Τέλος, ο Εκφοβισμός παρουσίασε ιδιαιτέρως υψηλή συσχέτιση, τόσο με την Παραβατική Συμπεριφορά Παραβίασης Νόμου, όσο και με την Παραβατική Συμπεριφορά Άσκησης Βίας ($r \sim .4, p < .001$).

Πίνακας 4.19: Συσχετίσεις μεταξύ Παραβατικών Συμπεριφορών με Αρνητικά Συναισθήματα, Επιθετικότητα και Εκφοβισμό/Θυματοποίηση

Μεταβλητές	Παραβατική Συμπεριφορά		
	Παράβαση Νόμου	Άσκηση Βίας	Συνολικό
Κατάθλιψη	.066	.097	.092
Άγχος	.124**	.147***	.151***
Ένταση	.215***	.268***	.271***
Αντιδραστική Επιθετικότητα	.351***	.410***	.423***
Επιθετικότητα Επίτευξης Σκοπού	.359**	.406***	.426***
Επιθετικότητα Επίτευξης Σχέσεων	.301***	.239***	.295***
Εκφοβισμός	.365***	.399***	.422***
Θυματοποίηση	.100*	.098*	.109*

*p < .05, ** p < .01, ***p < .001

4.5 Αποτελέσματα Ανάλυσης Διακύμανσης Επαναλαμβανόμενων Μετρήσεων

Στον Πίνακα 4.20 συγκρίνουμε τον μέσο όρο των σκορ των συμμετεχόντων για τα τρία είδη Επιθετικότητας: Αντιδραστική (Μ.Ο. = 5.64, Τ.Α. = 3.84), Επιθετικότητα Επίτευξης Σκοπού (Μ.Ο. = .96, Τ.Α. = 1.76) και Επιθετικότητα Επίτευξης Σχέσεων (Μ.Ο. = .88, Τ.Α. = 1.61). Όπως διαφαίνεται, υψηλότερα σκορ παρατηρήθηκαν στην Αντιδραστική Επιθετικότητα. Πραγματοποιήθηκε Ανάλυση Διακύμανσης Επαναλαμβανόμενων Μετρήσεων (Πίνακας 4.21) ώστε να διερευνηθεί αν η διαφορά που είχε παρατηρηθεί ήταν στατιστικά σημαντική. Το κριτήριο σφαιρικότητας του Mauchy έδειξε ότι η υπόθεση της σφαιρικότητας δεν πληρείτο ($\chi^2(2) = 377.18, p < .001$). Ως εκ τούτου, χρησιμοποιήθηκε η διόρθωση των Greenhouse-Geisser. Με αυτό τον τρόπο διαφάνηκε ότι υπήρχαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στα σκορ ανάλογα με το είδος της Επιθετικής Συμπεριφοράς ($F(2,994)=823.19, p < .001; \eta^2=.62$).

Πίνακας 4.20 Σύγκριση Μέσου Όρου στα Διαφορετικά Είδη Επιθετικότητας

	N	Μέσος Όρος	Τυπική Απόκλιση
Αντιδραστική Επιθετικότητα	502	5.64	3.84
Επιθετικότητα Επίτευξης Σκοπού	506	.96	1.76
Επιθετικότητα Επίτευξης Σχέσεων	510	.88	1.61

Πίνακας 4.21 Αποτελέσματα Ανάλυσης Διακύμανσης Επαναλαμβανόμενων Μετρήσεων

Πηγή Διακύμανσης	SS	df	MS	F
Είδος Επιθετικής Συμπεριφοράς	7375.20	1.31	5651.42	823.19
Σφάλμα Μέτρησης	4452.80	648.59	6.87	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στο κεφάλαιο αυτό πραγματοποιείται μια εκτενέστερη ανάλυση των ευρημάτων σχετικά με τον εκφοβισμό στην Εθνική Φρουρά. Παράλληλα γίνεται σχολιασμός για τον συχνότερο χρόνο και τόπο που γίνεται ο εκφοβισμός και το είδος των διορθωτικών μέτρων που λαμβάνονται, καθώς επίσης και το ψυχοκοινωνικό προφίλ του εκφοβισμού και της θυματοποίησης και η συσχέτιση του εκφοβισμού με συνοδά προβλήματα παραβατικότητας και ψυχοσωματικών συμπτωμάτων. Στη συνέχεια αναφέρονται τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τα ευρήματα σε συνδυασμό με τη βιβλιογραφία. Ακολούθως, αναφέρονται οι περιορισμοί της έρευνας και γίνονται εισηγήσεις για μελλοντικές έρευνες. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη συμβολή της έρευνας, τόσο στην επιστημονική κοινότητα όσο και στην Εθνική Φρουρά ειδικότερα.

5.1 Επιδημιολογία Εκφοβισμού/Θυματοποίησης

Ένα από τα αρχικά ερωτήματα της παρούσας έρευνας αφορούσε την επιδημιολογία του εκφοβισμού/θυματοποίησης στην ΕΦ. Ήταν σημαντικό να γνωρίζουμε τα ποσοστά εκφοβισμού/θυματοποίησης, καθώς η πλειοψηφία των ερευνών ασχολείται με την επιδημιολογία σε σχολεία πρωτοβάθμιας, αλλά κυρίως δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Έρευνες για αυτό το θέμα είναι πολύ περιορισμένες στις Ένοπλες Δυνάμεις διεθνώς και η παρούσα είναι από τις πρώτες στην Κύπρο με αντιπροσωπευτικό δείγμα. Οι εθνοφρουροί στην Κύπρο δήλωσαν σε ποσοστό 15.5% ότι έχουν προβεί σε εκφοβιστικές συμπεριφορές και αντίστοιχα ποσοστό 23.5% δήλωσαν ότι έχουν υποστεί τέτοιες συμπεριφορές. Η συχνότερη μορφή, όπως ήταν αναμενόμενη, βρέθηκε να είναι ο λεκτικός εκφοβισμός με 19% με το αντίστοιχο ποσοστό θυματοποίησης να ανέρχεται στο 24.9%, το οποίο είναι αρκετά υψηλό συγκρινόμενο με άλλες έρευνες. Οι συγκρίσεις με την επιδημιολογία που αναφέρονται σε άλλες έρευνες γίνονται με επιφύλαξη καθώς το δείγμα μας είναι μόνο άρρενες με μέσο όρος ηλικίας 18.96 που υπηρετούν τη θητεία τους στην ΕΦ, ενώ οι έρευνες που θα αναφερθούν είναι μικτά δείγματα αγοριών και κοριτσιών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Όσον αφορά το ποσοστό εκφοβισμού κυμαίνεται σε παρόμοια επίπεδα της επιδημιολογίας ερευνών στην Κύπρο. Το γενικό ποσοστό σε Ευρωπαϊκή έρευνα των

Κύπριων μαθητών που ανέφεραν ότι δέχθηκαν εκφοβισμό τουλάχιστον μερικές φορές το μήνα για οποιοδήποτε είδος εκφοβισμού ανήλθε στο 18.1% (OECD, 2017). Σε έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου το 2019, προέκυψε ότι περίπου 14.1% κατά μέσον όρο ανέφερε ότι εκφόβισε ένα άλλο πρόσωπο στο σχολείο τουλάχιστον μία φορά «κατά τους τελευταίους 2 μήνες», ενώ το 22.2% ανέφεραν ότι υπέστηκαν εκφοβισμό στο σχολείο (Μοδέστου & Νικολάου, 2019). Φαίνεται να υπάρχει μία συνέχεια στον εκφοβισμό/θυματοποίηση, καθώς άτομα που εκφοβίζουν σαν μαθητές, συνεχίζουν να το κάνουν και στη διάρκεια της θητείας. Λαμβάνοντας υπόψη από τη μια ότι τα αγόρια έχουν πιο ψηλά ποσοστά εκφοβισμού και από την άλλη το γεγονός ότι το δείγμα αποτελούσαν άνδρες τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν παρόμοια ποσοστά εκφοβισμού/θυματοποίησης με άλλες έρευνες διεθνώς. Στις ΗΠΑ έρευνα το 2015 έδειξε ότι το ποσοστό εκφοβισμού για την Γ΄ Λυκείου ήταν 14.9% (Lessne & Yanez, 2016), ενώ σε άλλη έρευνα το 2019 (Youth Truth Survey, 2019) έδειξε ότι το 26% μαθητών ανέφερε ότι δέχθηκε εκφοβισμό (Youth Truth Student Survey, 2019). Επιπλέον, στην έρευνα του Νορβηγικού Στρατού διαπιστώθηκε ότι το 12% των στρατιωτών ανέφεραν ότι ήταν θύματα εκφοβισμού (Østvik & Rudmin, 2001), ποσοστό κατά πολύ χαμηλότερο της παρούσας έρευνας.

Όσο αφορά την επιδημιολογία των μορφών εκφοβισμού/θυματοποίησης παρόμοια έρευνα στην Κύπρο δεν έχει πραγματοποιηθεί που να αναλύει σε λεκτικό, σχεσιακό, σωματικό, διαδικτυακό και ρατσιστικό. Στις διεθνής έρευνες ο λεκτικός εκφοβισμός/θυματοποίηση κατατάσσεται πρώτος με ποσοστό 22% στην Ελλάδα (Houndoumadi & Pateraki, 2001), 15% - 20.54% στις ΗΠΑ (Youth Truth Student Survey, 2019; Luxenberg, et al. 2019), σε σύγκριση με τα ευρήματα της παρούσας έρευνας όπου ο εκφοβισμός βρέθηκε να είναι σε παρόμοια ποσοστά (19%) ενώ η θυματοποίηση είναι πιο ψηλή (24.9%). Οι υπόλοιπες μορφές είναι σε αρκετά χαμηλά ποσοστά, πιθανότητα λόγω της ιδιομορφίας του στρατιωτικού περιβάλλοντος όπου δεν ευνοεί εύκολα την ανάπτυξη αυτών των μορφών εκφοβισμού/θυματοποίησης.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα ποσοστά του εκφοβισμού/θυματοποίησης επιβεβαιώνουν παλαιότερες έρευνες αφού είναι πολύ κοντά σε αυτά. Αναλύοντας τις μορφές εκφοβισμού/θυματοποίησης διαπιστώνουμε ότι αυτά είναι σαφώς πολύ χαμηλότερα των ερευνών πλην της λεκτικής που εμφανίζονται ψηλά. Αυτό εν μέρη δικαιολογείται τόσο από την κουλτούρα, όσο και από τις απαιτήσεις της στρατιωτικής ζωής όπου κατά κανόνα οι φωνές αποτελούν τρόπο ζωής. Επιπλέον, φαίνεται ότι ο εκφοβισμός συνεχίζεται στη διάρκεια της θητείας και θα συνεχίζεται στην υπόλοιπη ενήλικη ζωή. Συνεπώς η ΕΦ αποτελεί κοινωνικό θεσμό που προσφέρεται για παρέμβαση.

5.2 **Επιδημιολογία Κατάθλιψης – Άγχους – Έντασης (Στρες)**

Ένα άλλο σημαντικό αποτέλεσμα αποτελούν τα αρνητικά συναισθήματα και συγκεκριμένα της κατάθλιψης, του άγχους και της έντασης (στρες). Αυτά μεταβάλλονται σύμφωνα με την εκάστοτε συναισθηματική κατάσταση του κάθε ατόμου σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Παρόμοια έρευνα στην Κύπρο δεν έχει πραγματοποιηθεί, άλλα ούτε και σε στρατιωτικό προσωπικό άλλων χωρών. Συγκρινόμενα τα αποτελέσματα με έρευνες από την Αυστραλία διαπιστώνουμε ότι βρίσκονται εντός του εύρους των αναφερομένων ερευνών. Πιο συγκεκριμένα ο μέσος όρος (ΜΟ) της κατάθλιψης βρέθηκε 8.47 σε σύγκριση με 5.02 για τους ενήλικες και 8.93 για τους φοιτητές, του άγχους βρέθηκε 6.30 σε σύγκριση με 3.36 και 7.42 και τέλος της έντασης βρέθηκε 10.94 σε σύγκριση με 8.10 και 14.49 (Crawford, et al., 2011· Szabó, 2011). Όπως φαίνεται τα αποτελέσματα της έρευνας είναι παρόμοια με τη δεύτερη έρευνα που αφορά φοιτητές (Crawford & Cayley, 2011) εκτός από το ΜΟ της έντασης που είναι πιο χαμηλός και πλησιάζει τον ΜΟ της πρώτης έρευνας με ενήλικο πληθυσμό (Szabó, 2011). Τα αποτελέσματα είναι οριακά στα πλαίσια του φυσιολογικού για την κατάθλιψη (0-9), το άγχος (0-6) και την ένταση (0-10) να ξεπερνούν ελάχιστα το φυσιολογικό. Αναλύοντας περισσότερο τα αποτελέσματα βρίσκουμε ότι το 63.3% για την κατάθλιψη, το 60.6% για το άγχος και το 52.0% για την ένταση βρίσκονται εντός του φυσιολογικού. Το μικρό σχετικά ποσοστό έντασης εντός του φυσιολογικού πιθανόν να δημιουργείται από το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες είχαν συμπληρώσει 10-11 μήνες υπηρεσία και πλησίαζε το τέλος της θητείας σε συνδυασμό με τις εναπομείνουσες στρατιωτικές δραστηριότητες και το καθημερινό πρόγραμμα μέχρι την οριστική απόλυσή τους. Επιπλέον, το άγχος προέρχεται και από την απότομη μετάβαση των συμμετεχόντων από την κατάσταση του μαθητή σε αυτή του στρατιώτη. Η κατάσταση επιβαρύνεται ακόμη περισσότερο από την πανδημία του κορωνοϊού και από την αγωνία του τι θα ακολουθήσει μετά στην ζωή τους.

Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στην κατάθλιψη όπου, όπως έχει αναφερθεί, ποσοστό 11.4% ανήκει στις κατηγορίες «σοβαρό» και «πολύ σοβαρό» με τις επιπτώσεις όσων έχουν να είναι σοβαρές για τη ψυχική και σωματική τους υγεία, αλλά και στην ετοιμότητα των στρατιωτικών τμημάτων. Η σοβαρή κατάθλιψη έχει συνδεθεί με μειωμένη επιχειρησιακή ετοιμότητα, αυξημένο κίνδυνο πρόωρης εγκατάλειψης της στρατιωτικής υπηρεσίας και αυξημένο κίνδυνο αυτοκτονίας (Thériault, et al., 2020). Από την άλλη η κατάθλιψη θεωρείται ως γυναικείο προνόμιο (Albert, 2015) ενώ πολύ σημαντικός είναι ο ρόλος του ανδρισμού στη διαδικασία αναζήτησης βοήθειας (Addis, 2008). Έτσι δικαιολογείται το γεγονός ότι μέρος του στρατιωτικού προσωπικού, συμπεριλαμβανομένων

και των οπλιτών θεωρούν τους εαυτούς τους ισχυρούς και δυνατούς, «άνδρες» δηλαδή στην κοινή αντίληψη και κατ' επέκταση δεν αναζητούν βοήθεια αποκρύβοντας το πρόβλημα της κατάθλιψης.

5.3 Επιδημιολογία Μορφών Βίας

Όπως έχει αναφερθεί το ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε στη βάση των διαφόρων μορφών εκφοβισμού με σκοπό πέραν της καταγραφής των ποσοστών να διερευνηθούν οι συσχετίσεις την περίοδο πριν και κατά τη διάρκεια της θητείας. Με δεδομένο ότι παρόμοια έρευνα δεν έχει πραγματοποιηθεί και το γεγονός ότι τα αναφερόμενα ποσοστά βίας άλλων στατιστικών αναφορών δεν αντιπροσωπεύουν πλήρως τις μορφές βίας που διερευνήθηκαν στην παρούσα έρευνα αλλά και το γεγονός ότι σε μερικές από αυτές τα στοιχεία εξάγονται από τις αναφορές προς την Αστυνομία, η σύγκριση γίνεται με κάθε επιφύλαξη. Σύμφωνα με αποτελέσματα το ποσοστό της λεκτικής βίας βρέθηκε να είναι μεγαλύτερο από τα άλλα είδη σε όλα τα πλαίσια (Οικογένεια, σχολείο, θητεία). Στην έκθεση της η Συμβουλευτική Επιτροπή για τη Πρόληψη και Καταπολέμηση της Βίας στην Οικογένεια στην Κύπρο αναφέρει ότι το 50% των μαθητών δέχονται άγριες φωνές από την οικογένειά τους ενώ το ποσοστό ψυχολογικής βίας και θυματοποίησης στο σχολείο (ενήλικες και μαθητές) είναι αρκετά σοβαρά (30-50%) (Γεωργιάδης, κ.ά., 2009). Συνεπώς τα ποσοστά βίας που φαίνονται στην παρούσα έρευνα για την οικογένεια και το σχολείο θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι αναμενόμενα. Αυτό είναι σύμφωνο και με τη βιβλιογραφία όπου τα αγόρια απεικονίζονται ότι χρειάζονται να είναι «σκληρά» ή αρρενωπά και για να μπορέσουν να κτίσουν αυτή την εικόνα, συχνά καταφεύγουν σε λεκτική βία (Kuiper, 2008). Συμφωνεί και με τα αντίστοιχα στοιχεία για τον λεκτικό εκφοβισμό όπου αποτελεί την κυρίαρχη μορφή εκφοβισμού (Solomontos-Kountouri, et al., 2014· Τσούκα, 2015). Όσο αφορά τη θητεία ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το ποσοστό της λεκτικής βίας από την κατηγορία ΣΥΟΠ. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευτεί από το γεγονός ότι από τη μια οι ΣΥΟΠ βρίσκονται στην καθημερινότητα των οπλιτών με κάθε τρόπο όπως: υπηρεσίες, εκπαιδεύσεις, ασκήσεις, ελεύθερος χρόνος, κτλ. και από την άλλη, ως νέος θεσμός, οι ΣΥΟΠ επιδιώκουν την αποδοχή και την αναγνώριση. Επιπλέον, το αμέσως επόμενο ποσοστό λεκτικής βίας είναι αυτό των οπλιτών επιβεβαιώνοντας καταρχάς το ψηλό ποσοστό στο σχολείο και το γεγονός ότι αυτοί που τη διέπρατταν συνεχίζουν να το πράττουν και στη θητεία, σύμφωνα και με τη βιβλιογραφία όπου η έκθεση σε λεκτική επιθετικότητα έχει σημαντική επίδραση στην εμφάνιση λεκτικής επιθετικότητας αργότερα (BS, 2019). Τέλος, όσον αφορά τα ποσοστά

των αξιωματικών και υπαξιωματικών και συγκρινόμενα με τα άλλα πλαίσια και κατηγορίες θα μπορούσαμε να τα θεωρήσουμε αναμενόμενα.

Η επόμενη σε κατάταξη μορφή είναι η σχεσιακή βία τόσο στο σχολείο όσο και κατά τη θητεία. Το ποσοστό στο σχολείο να είναι μεγάλο, κάτι το οποίο θα πρέπει να θεωρηθεί αναμενόμενο καθότι η ανάγκη του «ανήκειν» είναι μια βαθιά ριζωμένη εσωτερική επιθυμία του ανθρώπου (Baumeister & Leary, 1995). Όσον αφορά τη θητεία παρατηρούμε ότι το υψηλότερο ποσοστό το έχει η κατηγορία οπλίτες, δηλαδή οι συνομηλικοί, και αυτό δικαιολογείται από το γεγονός ότι περνούν αρκετές ώρες μαζί και οι αλληλεπιδράσεις και οι φιλίες κατά την εφηβεία γίνονται ολοένα και πιο σημαντικές και περίπλοκες (Neel & Fuligni, 2013), καθώς και ότι το όφελος του κοινωνικού ανήκειν και η αγωνία του κοινωνικού αποκλεισμού είναι ιδιαίτερα υψηλή αυτή την περίοδο (Gunther & Moor, 2011). Επιπλέον, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι οι μαθητές που βίωναν σχεσιακή βία στο σχολείο, θα συνεχίσουν να βιώνουν και στη θητεία ως ενήλικες. Αφού τα παιδιά που βιώνουν την απόρριψη και τον αποκλεισμό από τους συνομηλίκους είναι πιθανό να γίνουν πιο κοινωνικά αποσυρμένα με την πάροδο του χρόνου (Oh, et al., 2008).

Στις υπόλοιπες μορφές τα ποσοστά είναι πολύ χαμηλά συγκρινόμενα με τα ποσοστά της έκθεσης της Συμβουλευτική Επιτροπή για τη Πρόληψη και Καταπολέμηση της Βίας στην Οικογένεια στην Κύπρο (2009). Όπου ποσοστό μικρότερο του 15% βρέθηκε να έχει υποστεί σωματική βία, είτε από την οικογένεια είτε από τρίτους, ενώ το ποσοστό για τη σεξουαλική βία ανερχόταν στο 2-2.5% από την οικογένεια και στο 5% από τρίτους (Γεωργιάδης, κ.ά., 2009). Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι τα ποσοστά στο σχολείο και στην κατηγορία οπλίτες για τη σωματική, διαδικτυακή και σεξουαλική βία είναι παρόμοια θα μπορούσαμε να τα θεωρήσουμε αρκετά ικανοποιητικά και αναμενόμενα αφού η θητεία στην Κύπρο είναι η συνέχεια του σχολείου. Τα τελευταία χρόνια, τα μισά παιδιά παγκοσμίως το 2015 ηλικίας 2-17 ετών έχουν υποστεί σωματική, σεξουαλική ή συναισθηματική βία ή παραμέληση (Hillis, et al., 2016), το 13.8% των παιδιών ηλικίας 14-17 στις ΗΠΑ έχει υποστεί κάποια μορφή ενδοοικογενειακής βίας (Hamby, et al., 2016) και το 41% των ενηλίκων των ΗΠΑ έχει βιώσει παρενόχληση στο διαδίκτυο (Vogels, 2021). Παρόλο που τα αποτελέσματα της έρευνας είναι χαμηλότερα από τα αναφερόμενα στις ΗΠΑ, δεν πρέπει να υπάρχει εφησυχασμός. Οι ιδιαιτερότητες της κυπριακής κοινωνίας όπου μικρός πληθυσμός διαμένει σε μικρό νησί και η ανθεκτικότητα του θεσμού της οικογένειας δημιουργούν τις συνθήκες για χαμηλά ποσοστά βίας. Από την άλλη όμως, οι απαιτήσεις της σημερινής ζωής, η οικονομική κρίση και οι αυξανόμενες μεταναστευτικές ροές ασκούν ισχυρές πιέσεις στο περιβάλλον λειτουργώντας ως παράγοντες κινδύνου για εκδήλωση περιστατικών βίας.

5.4 **Επιδημιολογία της παραβατικής συμπεριφοράς, τα είδη και η συχνότητα της**

Όπως έχει αναφερθεί το ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε στη βάση των διαφόρων συμπεριφορών παραβατικότητας που θεωρήθηκαν ότι διαπράττονται από ένα μεγάλο μέρος των Κυπρίων εφήβων, είναι με σκοπό πέραν της καταγραφής των ποσοστών να διερευνηθούν οι συσχετίσεις με τον εκφοβισμό και την επιθετικότητα. Επαναλαμβάνοντας, ότι παρόμοια έρευνα δεν έχει πραγματοποιηθεί και το γεγονός ότι τα αναφερόμενα ποσοστά παραβατικών συμπεριφορών άλλων στατιστικών αναφορών δεν αντιπροσωπεύουν πλήρως την παραβατικότητα που διερευνήθηκε στην παρούσα έρευνα. Το γεγονός ότι σε μερικές από αυτές τα στοιχεία προκύπτουν από τις αναφορές προς την Αστυνομία, η σύγκριση και σε αυτή τη περίπτωση, γίνεται με κάθε επιφύλαξη. Σύμφωνα με αποτελέσματα ο μέσος όρος να ανέρχεται για την παραβίαση νόμου ανήλθε στο .72 ενώ της άσκησης βίας στα .89 και για συνολικά 1.62. Αυτό εν μέρει δικαιολογείται από το νεαρό της ηλικίας καθότι η άσκηση βίας έχει να κάνει περισσότερο με στιγμιαία αυθόρμητη απόφαση, ενώ η παραβίαση νόμου απαιτεί οργάνωση. Ως η συχνότερη παραβατική συμπεριφορά βρέθηκε να είναι η συμμετοχή σε ομαδικό καυγά τόσο ως δράστης όσο και ως συνεργός που ανήκει στην κατηγορία άσκηση βίας. Το αποτέλεσμα αυτό επιβεβαιώνεται και από την έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου, όπου διαπίστωσε ότι σχεδόν τέσσερις στους δέκα μαθητές κατά μέσον όρο ανέφεραν ότι ενεπλάκησαν σε καβγά τουλάχιστον μία φορά κατά τον τελευταίο χρόνο πριν την έρευνα (Μοδέστου & Νικολάου, 2019). Συνδεδεμένη με την εφηβεία και κατά συνέπεια με την παρορμητικότητα, η συμμετοχή σε ομαδικό καυγά είναι το αναμενόμενο. Όπως είναι γνωστό νεαρά άτομα όχι μόνο έχουν τραυματιστεί σε τέτοιου είδους καβγάδες αλλά έχουν χάσει ακόμη και την ζωή τους. Οι άλλες παραβατικές συμπεριφορές και ιδιαίτερα οι πιο σοβαρές αν και με πιο χαμηλά ποσοστά θα πρέπει να μας προβληματίσουν. Παρατηρούμε ότι το να διαπράξει ή να βοηθήσει κάποιος σε κλοπή αυτοκινήτου θεωρείται αρκετά συνηθισμένο, λαμβάνοντας υπόψη και το γεγονός ότι τα περισσότερα κλεμμένα όχημα ίσως να είναι των γονέων τους. Επιπλέον, από την κατηγορία άσκηση βίας πέραν της συμμετοχής σε καυγά, υψηλή συχνότητα έχουν και οι συμπεριφορές που παραπέμπουν σε ανάρμοστες και βίαιες συμπεριφορές που οδηγούν στη διατάραξη της τάξης όπως βιοπραγία σε άτομο και πρόκληση φωτιάς και αναστάτωσης. Τέτοιες συμπεριφορές παρουσιάζονται κατά καιρούς στα κυπριακά γήπεδα από διάφορους λεγόμενους οπαδούς ποδοσφαιρικών ομάδων. Τα αποτελέσματα φαίνεται να είναι παρόμοια ή κοντά στα ποσοστά που αναφέρει στην έκθεση της η Συμβουλευτική Επιτροπή για τη

Πρόληψη και Καταπολέμηση της Βίας στην Οικογένεια στην Κύπρο, όπου ποσοστό 30% οδηγούν όχημα χωρίς άδεια οδηγού, 20% κλέβουν, βαιοπραγούν κατά της παρουσίας άλλων, 10% προβαίνουν σε εμπρησμούς και βανδαλισμούς (Γεωργιάδης κ.ά., 2009). Τα ευρήματα είναι συμβατά εν μέρει και με την στατιστική αναφορά της αστυνομίας για την τριετία 2017-2019 όπου τα συχνότερα αδικήματα που ενέχονται ανήλικοι στις μικροπαραβάσεις είναι: εναντίον ή/και κακόβουλη ζημία παρουσίας και εναντίον προσώπων, αλλά δεν βρέθηκαν αντίστοιχα για το σοβαρό έγκλημα όπου τα συχνότερα είναι οι διαρρήξεις και συναφή εγκλήματα και τα ναρκωτικά (<http://www.familyviolence.gov.cy>). Εάν λάβουμε υπόψιν τη θεωρία του Wolfgang και των συνεργατών του, όπου το 6% των εφήβων που εμπλέκονται σε παραβατικές συμπεριφορές καταλήγουν σε χρόνιους παραβάτες, τότε σύμφωνα με τα αποτελέσματα 12 άτομα από τους συμμετέχοντες που ενεπλάκησαν σε παραβίαση του νόμου και 14 άτομα που ενεπλάκησαν στην άσκηση βίας θα καταλήξουν χρόνιοι παραβάτες (Wolfgang, et al., 1987).

5.5 Χώροι και χρόνοι εμφάνισης περιστατικών βίας

Όπως ήταν αναμενόμενο τα ποσοστά βίας βρέθηκαν να είναι μεγαλύτερα σε χώρους και σε χρόνο όπου δεν είναι παρών κάποιος ανώτερος και κατά συνέπεια οι υποψήφιοι θύτες είναι πιο ελεύθεροι να προβούν σε τέτοιες συμπεριφορές, επαληθεύοντας την αρχική υπόθεση της έρευνας. Με απουσία παρόμοιας έρευνας σε Ένοπλες Δυνάμεις τόσο στην Κύπρο όσο και διεθνώς, το ποσοστό του 28.6% για τους «θαλάμους» και το ποσοστό του 29% «ελεύθερος χρόνος», τα οποία αφορούν τα ψηλότερα ποσοστά για τον χώρο και για τον χρόνο εμφάνισης των περιστατικών, είναι παραπλήσια με τα αποτελέσματα έρευνας στις ΗΠΑ όπου κατέδειξε ότι κατά τη διάρκεια διαλειμμάτων το ποσοστό ανήλθε στο 35%, στη διάρκεια του φαγητού στο 31% και στους διαδρόμους/σκάλες στο 29% (Luxenberg, et al. 2019). Επιπλέον τα ευρήματα της έρευνας επιβεβαιώνουν και τη βιβλιογραφία όπου ο εκφοβισμός εμφανίζεται συχνότερα σε περιοχές με μικρή επίβλεψη από ενήλικα, όπως παιδικές χαρές και σχολικοί διάδρομοι (Smokowski, et al., 2005).

5.6 Ενημέρωση – Επέμβαση περιστατικών βίας στον στρατό

Γεγονός αποτελεί ότι ένα μεγάλο ποσοστό των θυμάτων επιλέγει τη σιωπή και δεν το αναφέρει σε κάποιον ενήλικα. Το ποσοστό αυτό στις ΗΠΑ κυμαίνεται από 54% (Seldin & Yanez, 2019) μέχρι και 64% (Petrosino, et al., 2010). Τα αποτελέσματα της έρευνας κατέδειξαν ότι το ποσοστό αυτών που δεν ενημέρωσαν κανέναν ήταν το υψηλότερο με

25.5%. Συγκρινόμενο με τις έρευνες στις ΗΠΑ και απουσίας παρόμοιας στην Κύπρο, θα πρέπει να το θεωρήσουμε ικανοποιητικό λαμβανομένου υπόψη ότι ποσοστό 15% το ανέφερε σε άλλο οπλίτη συνάδελφό του. Συνεπώς οι συμπεριφορές που εκδήλωναν οι μέχρι πρωτινός μαθητές και σημερινοί οπλίτες, στο σχολείο τις συνεχίζουν και κατά τη διάρκεια της θητείας. Σύμφωνα και με τη βιβλιογραφία τα θύματα επιλέγουν τη σιωπή διότι πιστεύουν ότι: οι συνομήλικοι θα τους αποδοκίμαζαν, αυτοί που μιλούσαν θα ένιωθαν αδύναμοι/υπονομευμένοι και αυτοί που μιλούσαν επιθυμούν την αυτονομία (Boulton, et al., 2017). Επιπλέον τα παιδιά δεν αναφέρουν τον εκφοβισμό στους ενήλικες, διότι όπως δήλωσαν «ο ενήλικας απάντησε παράλογα, απέδωσε ευθύνες και κριτική, δεν αφιέρωσε χρόνο για να κατανοήσει το πλαίσιο ή να συμπάσχει ή ήταν απαθής και απορριπτικός» (Patchin & Hinduja, 2022).

Όσον αφορά την επέμβαση, υψηλότερο ποσοστό βρέθηκε με ποσοστό 29% ότι δεν επέμβηκε κάποιος και ακολουθεί ο συνάδελφος οπλίτης με 13.1% και οι Αξιωματικοί, συμπεριλαμβανομένου του διοικητή με 4.7%. Αυτά τα ευρήματα έρχονται σε αντίθεση με τη έρευνα των Østvik και Rudmin (2001) όπου κατέδειξε ότι οι αξιωματικοί παρεμβαίνουν συχνότερα για να σταματήσουν τον εκφοβισμό όταν κατηγορούν το θύμα και οι στρατιώτες παρεμβαίνουν λιγότερο συχνά όταν κατηγορούν το θύμα. Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση ότι το ποσοστό των ΣΥΟΠ τόσο για την ενημέρωση όσο και για την επέμβαση είναι ψηλότερο από αυτό των αξιωματικών και υπαξιωματικών. Αυτό ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι ΣΥΟΠ είναι πιο συχνά μαζί με τους οπλίτες, είναι σχετικά πιο κοντά στην ηλικία τους και ανήκουν και στα δύο φύλα. Τέλος θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι οι συμπεριφορές εκφοβισμού υποτιμώνται από τους θύτες, υποδηλώνοντας ότι οι συμπεριφορές μπορεί να έχουν γίνει μέρος της καθημερινότητάς τους (Østvik & Rudmin, 2001).

5.7 Συσχετίσεις των βασικών παραγόντων της έρευνας

Τα αποτελέσματα κατέδειξαν ότι ο εκφοβισμός συσχετίζεται με την επιθετικότητα και ιδιαίτερα για την επίτευξη σκοπού, με τις παραβατικές συμπεριφορές, ενώ η θυματοποίηση συσχετίζεται με τα αρνητικά συναισθήματα και την επιθετικότητα για επίτευξη σχέσεων. Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν τη βιβλιογραφία όπου η ενεργητική επιθετικότητα σχετίζεται με την απόκτηση δύναμης και είναι ο καλύτερος προβλεπτικός παράγοντας συμμετοχής σε εκφοβισμό για αγόρια (Roland & Isdoe, 2001). Ο εκφοβισμός έχει μεγαλύτερη σημασία για την εξήγηση της παραβατικής συμπεριφοράς παρά για τα αρνητικά συναισθήματα που μπορεί να προκύψουν (Lee, et al., 2020). Η μεγάλη συσχέτιση

που βρέθηκε μεταξύ του εκφοβισμού και της ενεργής επιθετικότητας για επίτευξη σκοπού, επιβεβαιώνεται και από τη βιβλιογραφία καθότι πρόκειται για μια στρατηγική που σκοπεύει να επιτύχει έναν στόχο, έναν σκοπό ή κάποιου είδους όφελος μέσω ψυχρής και εργαλειακής συμπεριφοράς που συνεπάγεται βλάβη στους άλλους (Raine, et al., 2006). Τόσο η αντιδραστική επιθετικότητα όσο και η ενεργή επιθετικότητα για επίτευξη σκοπού καθώς και ο εκφοβισμός, βρέθηκαν να έχουν μέτριες προς μεγάλες συσχετίσεις με τις παραβατικές συμπεριφορές στο σύνολο τους, καταδεικνύοντας έτσι το προφίλ του θύτη. Από την άλλη η θυματοποίηση, βρέθηκε να έχει μέτριες προς μεγάλες συσχετίσεις με την κατάθλιψη, το άγχος και την ένταση, καθότι και σε άλλες έρευνες οι νέοι που έχουν γίνει στόχος εκφοβισμού έχουν αναφέρει υψηλότερα πρότυπα συμπτωμάτων κατάθλιψης σε σύγκριση με τους μη-θυματοποιημένους συνομηλίκους τους και η σοβαρότητα της κατάθλιψης σε νεαρά θύματα έχει αποδειχθεί ότι σχετίζεται με τον βαθμό και τη σοβαρότητα της θυματοποίησης (Kim, et al., 2005).

Τα ευρήματα αποκτούν μεγαλύτερη σημασία καθότι πέραν της επιβεβαίωσης της βιβλιογραφίας και αναλογιζόμενοι το μέλλον όσων εκφοβίζουν και όσων θυματοποιούνται δεν αφήνουν περιθώρια αισιοδοξίας. Ένα μεγάλο μέρος όσων εκφοβίζουν θα συνεχίσουν να επιδεικνύουν επιθετικότητα και παραβατικές συμπεριφορές στην καθημερινότητα τους ενώ και τα παιδιά τους έχουν περισσότερες πιθανότητες να αντιγράψουν την συμπεριφορά των γονιών. Ακόμα χειρότερα είναι για όσους θυματοποιούνται καθότι πέραν της κατάθλιψης και του αυτοκτονικού ιδεασμού που υποφέρουν, εκδηλώνουν προβλήματα στις διαπροσωπικές και εργασιακές τους σχέσεις και μπορεί στο τέλος να καταλήξουν να εκφοβίζουν.

5.8 Αδυναμίες – Περιορισμοί Έρευνας

Η έρευνα σχεδιάστηκε λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραμέτρους και συνθήκες, πλην όμως υπήρξαν και μερικοί περιορισμοί. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο όπου ίσχυαν στην Κύπρο περιοριστικά μέτρα κατά της πανδημίας του κορωνοϊού (Covid-19), γεγονός που περιορίσε τη συμμετοχή των οπλιτών θητείας. Το γεγονός αυτό λειτούργησε αρνητικά καθώς από την μια υπήρχαν οπλίτες που απουσίαζαν και από την άλλη αδυναμία στις μεγάλες συγκεντρώσεις προσωπικού, με αποτέλεσμα να μην αντιπροσωπεύονται όλοι οι κλάδοι, τα όπλα και τα σώματα της ΕΦ καθώς και όλες οι επαρχίες. Επιπροσθέτως, αν και το δείγμα των 510 συμμετεχόντων θεωρείται αρκετά ικανοποιητικό, θα υπήρχε η δυνατότητα για περισσότερους ενισχύοντας την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος. Ως εργαλείο συλλογής δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς, γεγονός που αποτελεί έναν ακόμα περιορισμό της

έρευνας καθότι υπάρχει το ενδεχόμενο ψευδών ή παραπλανητικών δηλώσεων. Αυτό σε συνδυασμό με τη ποσοτική έρευνα αυξάνει τους κινδύνους παραπλάνησης της έρευνας. Τέλος, ο εκφοβισμός, ως κοινωνικό φαινόμενο, θα διερευνηθεί καλύτερα μέσα από διαχρονικές έρευνες που θα φαίνονται όλες οι αλλαγές στο πέρασμα του χρόνου και εξετάζοντας τα δεδομένα την κάθε χρονική περίοδο.

5.9 Μελλοντικές Έρευνες

Σε μελλοντικές έρευνες θα ήταν καλό να συμμετέχουν προσωπικό από όλους τους κλάδους, όπλα και σώματα της ΕΦ και από όλες τις επαρχίες. Ενδιαφέρον θα ήταν στην έρευνα να συμμετέχουν και από τις άλλες κατηγορίες του προσωπικού και στις οποίες υπάρχουν και γυναίκες (αξιωματικοί, υπαξιωματικοί, ΣΥΟΠ). Επιπλέον, θέματα τα οποία σχετίζονται με τον εκφοβισμό όπως το είδος της ηγεσίας, το καψόνι και η χρήση ουσιών θα ήταν καλό να διερευνηθούν σε μελλοντική έρευνα.

5.10 Εφαρμογές – Συστάσεις

Η συγκεκριμένη έρευνα είναι η πρώτη που πραγματοποιείται στην ΕΦ για τον εκφοβισμό/θυματοποίηση. Συνδυάζει πέραν της επιδημιολογίας και τη συσχέτιση με σύννοδα προβλήματα ή/και παράγοντες κινδύνου, την πραγματική εικόνα στην καθημερινή ζωή των οπλιτών θητείας στην ΕΦ.

Με βάση τα όσα παρουσιάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, ο εκφοβισμός/θυματοποίηση είναι φαινόμενα με πολλές αιτίες και που σχετίζονται παράλληλα με πολλούς και διάφορους παράγοντες. Για την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη όλοι οι παράγοντες που επιδρούν σε αυτό, στο ιδιαίτερο περιβάλλον της στρατιωτικής ζωής, ώστε τα όποια παρεμβατικά προγράμματα εφαρμοστούν να στοχεύουν στους παράγοντες αυτού που επηρεάζουν την εμφάνιση ή όχι επιθετικότητας και εκφοβισμού. Αυτά τα προγράμματα θα πρέπει να απευθύνονται σε όλες τις κατηγορίες του στρατιωτικού προσωπικού καθότι η αντιμετώπιση του φαινομένου αποτελεί συλλογική πρωτίστως προσπάθεια. Επιπλέον, η παρούσα έρευνα με τα ευρήματά της μπορεί να αποτελέσει τη βάση για περαιτέρω έρευνα από ακαδημαϊκούς, ερευνητές και ΕΦ, μιας και οι ένοπλες δυνάμεις θεωρούνται φορέας κοινωνικοποίησης και η θητεία στην Κύπρο συνέχεια, αν και με ιδιαιτερότητες, της σχολικής ζωής. Τέλος, μπορούν να αξιοποιηθούν για τη χάραξη πολιτικής στην ΕΦ ως μέρος της γενικότερης πολιτικής του κράτους για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού.

Συγκεκριμενοποιώντας τις εισηγήσεις και σε μια προσπάθεια ολιστικής αντιμετώπισης του φαινομένου, προτείνονται οι παρακάτω εισηγήσεις για πρόληψη και παρέμβαση:

α. Η εφαρμογή πολιτικής έναντι του εκφοβισμού με κύρια χαρακτηριστικά την μηδενική ανοχή και την ταχεία διερεύνηση των περιστατικών. Αυτή η πολιτική να εξαγγελθεί από το Υπουργείο Άμυνας και να ψηφιστεί από τη Βουλή υπό μορφή Κανονισμών ή/και Νόμου.

β. Η καθιέρωση του θεσμού του επιτρόπου ή γραφείου επιτρόπου κατά του εκφοβισμού, είτε σε επίπεδο Υπουργείου, είτε σε επίπεδο ΕΦ. Ο επίτροπος θα διαχειρίζεται την πολιτική κατά του εκφοβισμού με τη βοήθεια επιστημονικής συμβουλευτικής ομάδας. Τα καθήκοντα αυτά μπορούν να ανατεθούν σε ανώτατο αξιωματικό και ο οποίος θα διερευνά σε δευτεροβάθμια περιστατικά που διερευνήθηκαν από τους διοικητές και δεν επιλύθηκαν. Επιπλέον, να υποβάλει ετήσια έκθεση δραστηριοτήτων στον Υπουργό Άμυνας και στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή Άμυνας.

γ. Η σύνταξη Κανονισμών συμπεριφοράς, αναγνώρισης και χειρισμού θεμάτων εκφοβισμού στη ΕΦ. Να καθορίζει με σαφήνεια και με ακρίβεια τα καθήκοντα, τις αρμοδιότητες και τις ευθύνες όλων των μελών της ΕΦ και σε όλες τις φάσεις των δραστηριοτήτων. Να περιγράφεται σαφώς πότε μια συμπεριφορά είναι εκφοβισμός, τι ενέργειες θα πρέπει να κάνουν οι εμπλεκόμενοι και πως να το χειριστούν οι διοικήσεις ή/και τα όργανα ασφαλείας. Οι Κανονισμοί θα πρέπει να είναι προσβάσιμοι για όλους.

δ. Η σύναψη μνημονίων συνεργασίας με ακαδημαϊκά ιδρύματα για την πραγματοποίηση ερευνών και για τη στελέχωση της επιστημονικής συμβουλευτικής ομάδας. Η παροχή πληροφοριών τόσο στην ηγεσία όσο και στο προσωπικό κρίνεται καθοριστικής σημασίας.

ε. Η εκπαίδευση προσωπικού όλων των κατηγοριών αποτελεί τη βάση για την επιτυχία. Αυτή θα πρέπει να περιλαμβάνει αρχική εκπαίδευση για αναγνώριση, εντοπισμό και χειρισμό φαινομένων εκφοβισμού. Οι διοικητές σε όλη την αλυσίδα διοικήσεως επιπλέον να εκπαιδευτούν στην αντιμετώπιση του εκφοβισμού με τη δημιουργία ομάδας παρέμβασης. Οι διοικητές έχουν καθοριστικό και ενεργό ρόλο στην όλη διαδικασία καθότι μπορούν να επηρεάσουν τους παράγοντες που ενθαρρύνουν τον εκφοβισμό όπως η έλλειψη εποπτείας, δεσμού, πειθαρχίας και συνεπειών, αρνητικές σχέσεις, υποστήριξη και μοντελοποίηση της βίας.

στ. Η ίδρυση ιστοσελίδας με ενημερωτικό και διαφωτιστικό υλικό (δελτία, ερωταπαντήσεις, μικρά βίντεο κτλ.) για αναγνώριση, εντοπισμό και χειρισμό θεμάτων εκφοβισμού, προσβάσιμη σε όλους.

ζ. Η καθιέρωση πραγματοποίησης έρευνας με τη μέθοδο του ανώνυμου ερωτηματολογίου σε όλο το προσωπικό τουλάχιστον μια φορά το χρόνο. Αυτή μπορεί να πραγματοποιείται σε έντυπο ή ηλεκτρονική, χωρίς τη δυνατότητα ταυτοποίησης.

η. Η καθιέρωση εβδομάδας κατά του εκφοβισμού, όπου να πραγματοποιούνται διάφορες δραστηριότητες ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης, βιωματικά εργαστήρια, διαγωνισμοί κτλ. Να εκδίδονται και να κυκλοφορούν ενημερωτικά δελτία και αφίσες.

θ. Η δημοσιοποίηση του προγράμματος από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Αυτό μπορεί να γίνει με συνεντεύξεις, μικρά βίντεο, συμμετοχή σε εκπομπές, διασκέψεις κτλ. Επιπλέον, με τη δημιουργία της ιστοσελίδας και τη λειτουργία «Γραμμή Βοήθειας».

ι. Η ετήσια αξιολόγηση και ανατροφοδότηση κρίνεται ως αναγκαία για τη βελτίωση, προσαρμογή και επικαιροποίηση του προγράμματος.

5.11 Συμπεράσματα

Ένα από τα κυριότερα συμπεράσματα της έρευνας όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα είναι το γεγονός ότι υπάρχει εκφοβισμός στην ΕΦ, το φαινόμενο του οποίου αναπτύσσεται στον ελεύθερο χρόνο και σε χώρους όπου δεν υπάρχει επιτήρηση, όπως θάλαμοι, ενώ η ενημέρωση και η παρέμβαση των αρμοδίων είναι πολύ χαμηλή. Ως προγνωστικοί παράγοντες κινδύνου βρέθηκαν να είναι η επιθετικότητα και οι παραβατικές συμπεριφορές. Οι επιπτώσεις του εκφοβισμού έχουν ήδη αναφερθεί, όμως σε συνδυασμό με τις απαιτήσεις της στρατιωτικής ζωής εκτιμάται, ότι μπορούν να επιβαρύνουν την ψυχολογική κατάσταση και συμπεριφορά των οπλιτών θητείας με αποτέλεσμα να επηρεάζουν τη μαχητική ικανότητα και επιχειρησιακή ετοιμότητα των τμημάτων.

Συνεπώς, η πρόληψη και η αντιμετώπιση του εκφοβισμού στην ΕΦ είναι πιθανόν να βοηθήσει στο σύνολο της. Ένα πρόγραμμα πρόληψης και παρέμβασης θα πρέπει να αντιμετωπίζει ολιστικά το φαινόμενο. Σε επίπεδο θεσμών με την υιοθέτηση πολιτικής μηδενικής ανοχής, τον διορισμό επιτρόπου και την ψήφιση κανονισμών ενώ σε επίπεδο δράσης με την ταχεία διερεύνηση των περιστατικών, την εκπαίδευση και επιμόρφωση του προσωπικού στην αναγνώριση, εντοπισμό και χειρισμό θεμάτων εκφοβισμού. Συγκεκριμένες συμπεριφορές όλων των κατηγοριών του στρατιωτικού προσωπικού και ιδιαίτερα των διοικητών μπορούν να μειώσουν ή να προλάβουν τον εκφοβισμό. Από τη μια το επαγγελματικό προσωπικό θα πρέπει να σέβεται την αυτονομία και τις ιδιαιτερότητες των οπλιτών θητείας και παράλληλα να τους μαθαίνουν να σκέφτονται τις επιπτώσεις του εκφοβισμού και από την άλλη οι οπλίτες να μάθουν να υιοθετούν αποφασιστική στάση στο φαινόμενο.

Εν κατακλείδι, ο εκφοβισμός ως παγκόσμιο φαινόμενο, παρατηρείται και στην ΕΦ. Η θητεία των οπλιτών στην ΕΦ αποτελεί συνέχεια του Λυκείου και ως τέτοιος θα πρέπει να είναι και ο εκφοβισμός. Οι νέοι αποτελούν το μέλλον της κάθε χώρας και οι οπλίτες θητείας της ΕΦ αποτελούν το μέλλον της Κύπρου. Η ΕΦ ως ένας από τους ισχυρότερους θεσμούς στην Κυπριακή κοινωνία και παράλληλα και ως φορέας κοινωνικοποίησης έχει ευθύνη τόσο προς τους ίδιους του οπλίτες και τις οικογένειές τους όσο και προς την ημικατεχόμενη μας πατρίδα, να πατάξει κάθε φαινόμενο εκφοβισμού από όποιον και αν προέρχεται ενεργώντας με δικαιοσύνη και αμεροληψία, μέσα στο πλαίσιο της ισότητας και χρηστής διοίκησης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Addis, M. E. (2008). Gender and depression in men. *Clinical Psychology: Science and Practice, 15*(3), 153.
- Albert, P. R. (2015). Why is depression more prevalent in women?. *Journal of psychiatry & neuroscience: JPN, 40*(4), 219.
- Archer, J., & Coyne, S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review, 9*(3), 212–230.
- Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2005). *Social psychology, 5th International Edition*.
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Psychology, 53*(1), 27-51.
- Baillien, E., Escartín, J., Gross, C., & Zapf, D. (2017). Towards a conceptual and empirical differentiation between workplace bullying and interpersonal conflict. *European Journal of Work and Organizational Psychology, 26*(6), 870-881.
- Balducci, C., Alfano, V., & Fraccaroli, F. (2009). Relationships between mobbing at work and MMPI-2 personality profile, posttraumatic stress symptoms, and suicidal ideation and behavior. *Violence and Victims, 24*(1), 52-67. doi:<http://dx.doi.org/10.1891/0886-6708.24.1.52>
- Barker, E. D., Arseneault, L., Brendgen, M., Fontaine, N., & Maughan, B. (2008). Joint development of bullying and victimization in adolescence: Relations to delinquency and self-harm. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 47*(9), 1030-1038.
- Baron, R. A., & Richardson, D. R. (2004). *Human aggression*. Springer Science & Business Media.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological bulletin, 117*(3), 497.
- Beale, J. (2020). MoD announces measures to tackle 'unacceptable' discrimination. BBC News. <https://www.bbc.com/news/uk-53365517>

- Beane, A. L. (2008). *Protect your child from bullying: Expert advice to help you recognize, prevent, and stop bullying before your child gets hurt*. John Wiley & Sons.
- Bender, D., & Lösel, F. (2011). Bullying at school as a predictor of delinquency, violence and other anti-social behaviour in adulthood. *Criminal behaviour and mental health, 21*(2), 99-106.
- Bjorkqvist, K., Lagerspetz, K. M., & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior, 18*, 117-127.
- Borowsky, I. W., Taliaferro, L. A., & McMorris, B. J. (2013). Suicidal thinking and behavior among youth involved in verbal and social bullying: Risk and protective factors. *Journal of adolescent health, 53*(1), S4-S12.
- Bosch, K. (2004). When Words Are Used As Weapons: Verbal Abuse (Part 1 of a four part series). *Historical Materials from University of Nebraska-Lincoln Extension, 546*.
- Boulton, M. J., Boulton, L., Down, J., Sanders, J., & Craddock, H. (2017). Perceived barriers that prevent high school students seeking help from teachers for bullying and their effects on disclosure intentions. *Journal of adolescence, 56*, 40-51.
- Brady, T. (2004). Recruit 'was bullied and forced to eat off the floor'. The Irish Independent. Independent.ie. <https://www.independent.ie/irish-news/recruit-was-bullied-and-forced-to-eat-off-the-floor-25882522.html>
- Brank, E. M., Hoetger, L. A., & Hazen, K. P. (2012). Bullying. *Annual Review of Law and Social Science, 8*, 213-230.
- Braun, T. (2012). The Russian Military in 2020: Russia's Way Back to Power Projection? Implications for NATO. *Connections, 11*(2), 67-78.
- BS, A. (2019). EXAMINING THE INFLUENCE OF EARLY CHILDHOOD EXPERIENCES ON CURRENT EXPRESSIONS OF VERBAL AGGRESSION AND ASSERTIVENESS. *Electronic Theses and Dissertations. 250*
- Bukowski, W. M., & Sippola, L. K. (2001). Groups, individuals, and victimization. *Peer harassment in school, 355-377*.
- Bushman, B. J., & Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on hostile versus instrumental aggression dichotomy? *Psychological Review, 108*(1), 273-279.
- Card, N. A., & Little, T. D. (2006). Proactive and reactive aggression in childhood and adolescence: A meta-analysis of differential relations with psychosocial adjustment. *International Journal of Behavioral Development, 30*(5), 466-480. <https://doi.org/10.1177/0165025406071904>

- Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M., & Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child development, 79*(5), 1185-1229.
- Catanzaro, M. F. (2011). Indirect aggression, bullying and female teen victimization: A literature review. *Pastoral Care in Education, 29*(2), 83-101.
- Cazenave, N. A., & Maddern, D. A. (1999). Defending the white race: white male faculty opposition to a “white racism” course. *Race and Society, 2*(1), 25-50.
- Chester, K. L., Spencer, N. H., Whiting, L., & Brooks, F. M. (2017). Association between experiencing relational bullying and adolescent health-related quality of life. *Journal of school health, 87*(11), 865-872.
- Cimino, A. (2011). The evolution of hazing: Motivational mechanisms and the abuse of newcomers. *Journal of Cognition and Culture, 11*(3-4), 241-267.
- Connolly, P. (2002). 'Race' and Racism in Northern Ireland: A Review of the Research Evidence.
- Connor, D. F. (2004). *Aggression and antisocial behavior in children and adolescents: Research and treatment*. Guilford Press.
- Cox, M. (2021). Army 1st Cavalry Division Brigade Commander Fired for Allegedly Bullying His Subordinates. Military.com. <https://www.military.com/daily-news/2021/04/09/army-1st-cavalry-division-brigade-commander-fired-allegedly-bullying-his-subordinates.html>
- Coyne, S. M., Archer, J., & Eslea, M. (2006). “We’re not friends anymore! Unless...”: The frequency and harmfulness of indirect, relational, and social aggression. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 32*(4), 294-307.
- Crawford, J., Cayley, C., Lovibond, P. F., Wilson, P. H., & Hartley, C. (2011). Percentile norms and accompanying interval estimates from an Australian general adult population sample for self-report mood scales (BAI, BDI, CRS-D, CES-D, DASS, DASS-21, STAI-X, STAI-Y, SRDS, and SRAS). *Australian Psychologist, 46*(1), 3-14.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development, 66*(3), 710–722.
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Burr, J. E., Cullerton-Sen, C., Jansen-Yeh, E., & Ralston, P. (2006). A longitudinal study of relational and physical aggression in preschool. *Journal of Applied Developmental Psychology, 27*(3), 254-268.

- Crothers, L. M., Field, J. E., & Kolbert, J. B. (2005). Navigating power, control, and being nice: Aggression in adolescent girls' friendships. *Journal of Counseling & Development, 83*(3), 349-354.
- Defence anti-bullying hotline offers support 24/7 (2020). Retrieved 6/6/2022 from <https://www.army.mod.uk/news-and-events/news/2020/11/defence-anti-bullying-hotline-offers-support-247/>
- Dahlberg, L. L., Toal, S. B., Swahn, M. H., & Behrens, C. B. (2005). Measuring violence-related attitudes, behaviors, and influences among youths: A compendium of assessment tools. *Centers for disease control and prevention.*
- De Oliveira Pimentel, F., Della Méa, C. P., & Dapieve Patias, N. (2020). Victims of bullying, symptoms of depression, anxiety and stress, and suicidal ideation in teenagers. *Acta Colombiana de Psicología, 23*(2), 230-240. <http://www.doi.org/10.14718/ACP.2020.23.2.9>
- Dimitrova, D. (2021). Workplace mobbing and organizational intelligence-healthcare risk management in a crisis. *European Journal of Public Health, 31*(Supplement_3), ckab165-154.
- Department of Defense Instruction No 1438.06 (2014). DoD Workplace Violence Prevention and Response Policy. Washington, DC
- Dweck, C. S., & Leggett, E. L. (1988). A social-cognitive approach to motivation and personality. *Psychological Review, 95*(2), 256-273.
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C. (Eds.). (2002). *Bullying and emotional abuse in the workplace: International perspectives in research and practice*. CRC press.
- Einarsen, S., Raknes, B. R. I., & Matthiesen, S. B. (1994). Bullying and harassment at work and their relationships to work environment quality: An exploratory study. *European journal of work and organizational psychology, 4*(4), 381-401.
- Elamé, E. (2013). Discriminatory bullying. In *Discriminatory bullying* (pp. 25-45). Springer, Milano.
- Enzmann, D., Marshall, I. H., Killias, M., Junger-Tas, J., Steketee, M., & Gruszczynska, B. (2010). Self-reported youth delinquency in Europe and beyond: First results of the Second International Self-Report Delinquency Study in the context of police and victimization data. *European Journal of Criminology, 7*(2), 159-183.
- Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here? *School psychology review, 32*(3), 365-383.

- Evans, P. (2010). *The verbally abusive relationship: How to recognize it and how to respond*. Simon and Schuster.
- Evans, R. (2013). Hazing in the ADF: A culture of denial? *Australian Army Journal*, 10(3), 113-127. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.245909138300331>
- Fandrem, H., Strohmeier, D., & Roland, E. (2009). Bullying and Victimization Among Native and Immigrant Adolescents in Norway: The Role of Proactive and Reactive Aggressiveness. *The Journal of Early Adolescence*, 29(6), 898–923. <https://doi.org/10.1177/0272431609332935>
- Farrington, D. (1993). Understanding and Preventing Bullying. *Crime and Justice*, 17. [Doi.org/10.1086/449217](https://doi.org/10.1086/449217)
- Feijó, F. R., Gräf, D. D., Pearce, N., & Fassa, A. G. (2019). Risk Factors for Workplace Bullying: A Systematic Review. *International journal of environmental research and public health*, 16(11), 1945. <https://doi.org/10.3390/ijerph16111945>
- Ferguson, C. J., Miguel, C. S., Kilburn, J. C., & Sanchez, P. (2007). The effectiveness of school-based anti-bullying programs: A meta-analytic review. *Criminal Justice Review*, 32(4), 401-414.
- Flynn, G., Hogan, J., & Feeney, S. (2019). Whistleblowing in the Irish Military: The Cost of Exposing Bullying and Sexual Harassment, *Journal of Military Ethics*, 18(2), 129-144, DOI: 10.1080/15027570.2019.1650454
- Geen, R. G. (2001). *Human aggression* (2nd ed.). Buckingham: Open University Press
- Georgiou, S. N., Stavrinides, P. (2008). Bullies, victims and bullyvictims: psychosocial profiles and attribution styles. *School Psychol Int* 29(5), 574–589.
- Ghani, N. (2008). Racism. *Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society*, edited by Richard T. Schaefer. *Thousand Oakes, CA: Sage Publications*, 1113-1115.
- Gilberd, K. (2017). *Hazing and bullying in the military*. Military Law Task Force. Retrieved June 4, 2022, from <https://nlgmtf.org/military-law/2017/hazing-and-bullying-in-the-military/#post-3159-footnote-1>
- Gini, G., & Pozzoli, T. (2009). Association Between Bullying and Psychosomatic Problems: A Meta-analysis. *Pediatrics Mar*, 123(3), 1059-1065. DOI:10.1542/peds.2008-1215
- Godleski, S. A., Kamper, K. E., Ostrov, J. M., Hart, E. J., & Blakely-McClure, S. J. (2015). Peer victimization and peer rejection during early childhood. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 44(3), 380-392.
- Grennan, S., & Woodhams, J. (2007). The impact of bullying and coping strategies on the psychological distress of young offenders. *Psychology, Crime & Law*, 13(5), 487-504. DOI: 10.1080/10683160601060598

- Gunther Moor, B. (2011). Being left out: Neurobiological correlates of social rejection and their developmental trajectory. *Amsterdam, The Netherlands: University of Amsterdam.*
- Hamby, S., Finkelhor, D., Turner, H., & Ormrod, R. (2016). Children's Exposure to Intimate Partner Violence and Other Family Violence (2011).
- Harasemiuc, V. A., & Díaz Bernal, J. R. (2013). Evidencia científica de la relación entre acoso laboral y depresión. *Medicina y seguridad del trabajo, 59(232)*, 361-371.
- Harris, S., & Petrie, G. (2002). A study of bullying in the middle school. *NASSP Bulletin, 86(633)*, 42-53.
- Hawker, D. S., & Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines, 41(4)*, 441-455.
- He, N., & Marshall, I. H. (2009). Multi-City Assessment of Juvenile Delinquency in the US: A Continuation and Expansion of the International Self-Report Delinquency Study (ISRD). *NIJ Final Report (2006IJCX0045) submitted to the National Institute of Justice, the US Department of Justice.*
- Henle, C. A., & Gross, M. A. (2014). What have I done to deserve this? Effects of employee personality and emotion on abusive supervision. *Journal of Business Ethics, 122(3)*, 461-474.
- Hillis, S., Mercy, J., Amobi, A., & Kress, H. (2016). Global prevalence of past-year violence against children: a systematic review and minimum estimates. *Pediatrics, 137(3)*.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2014). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Corwin press.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2015). Cyberbullying legislation and case law. *Implications for School Policy and Practice. Pridobljeno, 5*, 2016.
- Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2019). Cyberbullying Identification, Prevention, and Response. Cyberbullying Research Center (cyberbullying.org).
- Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2020). Cyberbullying Identification, Prevention, and Response. Cyberbullying Research Center (cyberbullying.org). Είναι διαφορετικό;
- Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2021). Cyberbullying fact sheet: Identification, Prevention, and Response. Cyberbullying Research Center
- Hoffman, C. Y., Phillips, M. D., Daigle, L. E., & Turner, M. G. (2017). Adult Consequences of Bully Victimization: Are Children or Adolescents More Vulnerable to the Victimization Experience? *Youth Violence and Juvenile Justice, 15(4)*, 441-464. <https://doi.org/10.1177/1541204016650004>

- Holátová, D., & Březinová, M. (2021). Impacts of Mobbing and Bossing in Human Resource Management. *Beyond Human Resources: Research Paths Towards a New Understanding of Workforce Management Within Organizations*, 107.
- Houndoumadi, A., & Pateraki, L. (2001). Bullying and bullies in Greek elementary schools: Pupils' attitudes and teachers'/parents' awareness. *Educational Review*, 53(1), 19-26.
- Jhangiani, R., Tarry, H., & Stangor, C. (2022). Principles of social psychology (1st international H5P edition). *BCcampus*. <https://opentextbc.ca/socialpsycholog>
- Johnson, J. G., Cohen, P., Smailes, E. M., Skodol, A. E., Brown, J., & Oldham, J. M. (2001). Childhood verbal abuse and risk for personality disorders during adolescence and early adulthood. *Comprehensive psychiatry*, 42(1), 16-23.
- Karriker-Jaffe, K. J., Foshee, V. A., Ennett, S. T., & Suchindran, C. (2008). The development of aggression during adolescence: sex differences in trajectories of physical and social aggression among youth in rural areas. *Journal of abnormal child psychology*, 36(8), 1227–1236. <https://doi.org/10.1007/s10802-008-9245-5>
- Kearns, M. (2002). New rules to stamp out bullying in defence forces. *The Irish Independent*. [Independent.ie. https://www.independent.ie/irish-news/new-rules-to-stamp-out-bullying-in-defence-forces-26050609.html](https://www.independent.ie/irish-news/new-rules-to-stamp-out-bullying-in-defence-forces-26050609.html)
- Kim, Y. S., Koh, Y. J., & Leventhal, B. (2005). School bullying and suicidal risk in Korean middle school students. *Pediatrics*, 115(2), 357-363.
- Kiriakidis, S. P., & Kavoura, A. (2010). Cyberbullying: A review of the literature on harassment through the internet and other electronic means. *Family and Community Health*, 82-93.
- Kirke, C. (2007). *Addressing Constructions of Bullying in the British Army: A Framework for Analysis*. DEFENCE ACADEMY OF THE UNITED KINGDOM SHRIVENHAM (UNITED KINGDOM).
- Kuiper, K. (2008). Verbal Abuse in School: Constructing Gender and Age in Social Interaction by Miriam A. Eliasson.
- Lagerspetz, K. M., & Björkqvist, K. (1994). Indirect aggression in boys and girls. In *Aggressive Behavior* (pp. 131-150). Springer US.
- Lamb, J., Pepler, D. J., & Craig, W. (2009). Approach to bullying and victimization. *Canadian Family Physician*, 55(4), 356-360.
- Lee, C., Patchin, J. W., Hinduja, S., & Dischinger, A. (2020). Bullying and Delinquency: The Impact of Anger and Frustration. *Violence and victims*, 35(4), 503–523. <https://doi.org/10.1891/VV-D-19-00076>

- Lee, J. (2021). Pathways from childhood bullying victimization to young adult depressive and anxiety symptoms. *Child Psychiatry & Human Development*, 52(1), 129-140.
- Lereya, T. S., Copeland, E. W., Zammit, S., & Wolke, D. (2015). Bully/victims: a longitudinal, population-based cohort study of their mental health. *Eur Child Adolesc Psychiatry* 24, 1461–1471. DOI:10.1007/s00787-015-0705-5
- Lessne, D., & Yanez, C. (2016). Student Reports of Bullying: Results from the 2015 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey. Web Tables. NCES 2017-015. *National Center for Education Statistics*.
- Leymann, H. (1990). Mobbing and Psychological Terror at Workplaces, *Violence and Victims* 5(2), 119-126. www.mobbingportal.com/leymannmain.html
- Loeber, R., & Hay, D. (1997). Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual review of psychology*, 48(1), 371-410.
- Louwes, J. (2009). Ψευδοπαλικάρισμός στα σχολεία. Ανακτήθηκε από ww.enet.gr/
- Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour research and therapy*, 33(3), 335-343.
- Luxenberg, H., Limber, S. P., & Olweus, D. (2019). Bullying in US schools: 2019 status report. *Center City, MN: Hazelden Foundation*.
- Lyrakos, G. N., Arvaniti, C., Smyrnioti, M., & Kostopanagiotou, G. (2011). Translation and validation study of the depression anxiety stress scale in the Greek general population and in a psychiatric patient's sample. *European Psychiatry*, 26(S2), 1731-1731.
- Magerøy, N., Lau, B., Riise, T., & Moen, B. E. (2009). Association of psychosocial factors and bullying at individual and department levels among naval military personnel. *Journal of Psychosomatic Research*, 66(4), 343–351. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2008.10.009>
- Marsh, H.W., Balla, J.R. and McDonald, R.P. (1988) Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin*, 103 (3), pp. 391-410. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.3.391>
- Moayed, A. F., Daraiseh, N., Shell, R., & Salem, S. (2006). Workplace bullying: a systematic review of risk factors and outcomes, *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 7(3), 311-327, DOI: 10.1080/14639220500090604
- Nansel, T. R., Overpeck, M. D., Haynie, D. L., Ruan, W. J., & Scheidt, P. C. (2003). Relationships between bullying and violence among US youth. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 157(4), 348–353. <https://doi.org/10.1001/archpedi.157.4.348>

- Neel, C. G. O., & Fuligni, A. (2013). A longitudinal study of school belonging and academic motivation across high school. *Child development*, 84(2), 678-692.
- Newman, D. M. (2020). *Sociology: Exploring the architecture of everyday life*. Sage Publications.
- Nuwer, H. (1990). *Broken Pledges: The Deadly Rite of Hazing*. Longstreet Press, Inc., 2150 Newmarket Parkway, Suite 102, Marietta, GA 30067.
- Obraztsov, I. V. (2006). 5 The Reasons for Dedovshchina and Ways to Prevent It: A Retrospective Analysis1. In *Dedovshchina in the Post-Soviet Military. Hazing of Russian Army Conscripts in a Comparative Perspective* (pp. 105-120).
- OECD (2017). PISA 2015 Results (Volume III): *Students' Well-Being*, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264273856-en>
- Oh, W., Rubin, K. H., Bowker, J. C., Booth-LaForce, C., Rose-Krasnor, L., & Laursen, B. (2008). Trajectories of social withdrawal from middle childhood to early adolescence. *Journal of abnormal child psychology*, 36(4), 553-566.
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school-based intervention program. *The development and Treatment of Childhood Aggression*, 17, 411-448 153.
- Olweus, D. (1993). *Bullying: What we know and what we can do*. Blackwell: Oxford.
- Olweus, D. (1996). Bully/Victim Problems at School: Facts and Effective Intervention. *Reclaiming children and youth: Journal of Emotional and Behavioral Problems*, 5(1), 15-22.
- Østvik, K. & Rudmin, F. (2001). Bullying and Hazing Among Norwegian Army Soldiers: Two Studies of Prevalence, Context, and Cognition, *Military Psychology*, 13(1), 17-39, DOI: 10.1207/S15327876MP1301_02
- Owens, L., Shute, R., & Slee, P. (2000). "Guess what I just heard!": Indirect aggression among teenage girls in Australia. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 26(1), 67-83.
- Palfrey, J., & Gasser, U. (2011). *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. ReadHowYouWant.com.
- Patchin, J. W. & Hinduja, S. (2020). It is Time to Teach Safe Sexting. *Journal of Adolescent Health*, 66(2), 140-143.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2022). Cyberbullying Among Tweens in the United States: Prevalence, Impact, and Helping Behaviors. *The Journal of Early Adolescence*, 42(3), 414-430.

- Pateraki, L., & Houndoumadi, A. (2001). Bullying among primary school children in Athens, Greece. *Educational Psychology, 21*(2), 167-175.
- Pellegrini, A. D., & Bartini, M. (2000). A longitudinal study of bullying, victimization, and peer affiliation during the transition from primary school to middle school. *American educational research journal, 37*(3), 699-725.
- Pellegrini, A. D., Bartini, M., & Brooks, F. (1999). School bullies, victims, and aggressive victims: Factors relating to group affiliation and victimization in early adolescence. *Journal of educational psychology, 91*(2), 216.
- Pepler, D., Jiang, D., Craig, W., & Connolly, J. (2008). Developmental trajectories of bullying and associated factors. *Child development, 79*(2), 325-338.
- Perren, S., & Hornung, R. (2005). Bullying and delinquency in adolescence: Victims' and perpetrators' family and peer relations. *Swiss Journal of Psychology, 64*(1), 51-64.
- Petrosino, A., Guckenburg, S., DeVoe, J., & Hanson, T. (2010). What Characteristics of Bullying, Bullying Victims, and Schools Are Associated with Increased Reporting of Bullying to School Officials? Issues & Answers. REL 2010-No. 092. *Regional Educational Laboratory Northeast & Islands*.
- Pickering, M. (2021). Horrific video emerges of soldier being 'bound and gagged, having chili rubbed in his eyes and being indecently assaulted at barracks' - as the victim bravely speaks out. Daily Mail. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10235747/Horrific-video-emerges-soldier-bound-gagged-indecently-assaulted.html>
- Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., & Liu, J. (2006). The reactive–proactive aggression questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 32*(2), 159-171.
- Randall, P. (2003). *Adult bullying: Perpetrators and victims*. Routledge.
- Renda, J., Vassallo, S., & Edwards, B. (2011). Bullying in early adolescence and its association with anti-social behaviour, criminality and violence 6 and 10 years later. *Criminal behaviour and mental health, 21*(2), 117–127. <https://doi.org/10.1002/cbm.805>
- Rigby, K. (1998). The Relationship Between Reported Health and Involvement in Bully/Victim Problems among Male and Female Secondary Schoolchildren. *Journal of Health Psychology, 3*(4), 465–476. <https://doi.org/10.1177/135910539800300402>
- Rigby, K. (2007). *Bullying in schools: And what to do about it*. Aust Council for Ed Research.
- Rigby, K. (2010). *Bullying interventions in schools: Six basic approaches*. Aust Council for Ed Research.

- Robers, S., Kemp, J., & Truman, J. (2013). Indicators of School Crime and Safety: 2012. NCES 2013-036/NCJ 241446. *National Center for Education Statistics*.
- Roland, E., & Idsøe, T. (2001). Aggression and bullying. *Aggressive Behavior*, 27, 446-462.
- Ross, L. F. (1998). Children, families, and health care decision making. Oxford University Press.
- Rys, G. S., & Bear, G. G. (1997). Relational aggression and peer relations: Gender and developmental issues. *Merrill-Palmer Quarterly* (43), 87-106.
- Salkind, N. J. (Ed.). (2008). *Encyclopedia of educational psychology*. SAGE publications.
- Salleh, N. M., & Zainal, K. (2014). Bullying among Secondary School Students in Malaysia: A Case Study. *International Education Studies*, 7(13), 184-191.
- Salmivalli, C., & Nieminen, E. (2002). Proactive and reactive aggression among school bullies, victims, and bully-victims. *Aggressive Behavior*, 28, 30-44.
- Salter, P. S., Adams, G., & Perez, M. J. (2018). Racism in the structure of everyday worlds: A cultural-psychological perspective. *Current Directions in Psychological Science*, 27(3), 150-155.
- Schacter, H. L., & Juvonen, J. (2017). Depressive symptoms, friend distress, and self-blame: Risk factors for adolescent peer victimization. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 51, 35-43.
- Schuster, B. (2001). Rejection and victimization by peers. *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and the victimized*, 290-309.
- Schnapper, D., & Taylor, J. (2017). *Providential democracy: an essay on contemporary equality*. Routledge.
- Schrock, A., & Boyd, D. (2008). Online Threat to Youth: Solicitation, Harassment, and Problematic Content. An Internet Safety Technical Task Force report.
- Seldin, M., & Yanez, C. (2019). Student Reports of Bullying: Results from the 2017 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey. Web Tables. NCES 2019-054. *National Center for Education Statistics*.
- Shetgiri R. (2013). Bullying and victimization among children. *Advances in pediatrics*, 60(1), 33–51. <https://doi.org/10.1016/j.yapd.2013.04.004>
- Slonje, R., & Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying?. *Scandinavian journal of psychology*, 49(2), 147-154.
- Smith, P. K., Cowie, H., & Blades, M. (2015). *Understanding children's development*. John Wiley & Sons

- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., & Tippett, N. (2006). An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying. *Research Brief No. RBX03-06*. London: DfES.
- Smokowski, P. R., & Kopasz, K. H. (2005). Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies. *Children & Schools, 27*(2), 101-110.
- Solomontos-Kountouri, O., Gradinger, P., Yanagida, T., & Strohmeier, D. (2016). The implementation and evaluation of the ViSC program in Cyprus: Challenges of cross-national dissemination and evaluation results. *European Journal of Developmental Psychology, 13*(6), 737-755.
- Solomontos-Kountouri, O., Strohmeier, D., Gradinger, P., & Yanagida, T. (2014). The Implementation and Evaluation of the ViSC Program in Cyprus.
- Solomontos-Kountouri, O., & Strohmeier, D. (2021). The need to belong as motive for (cyber) bullying and aggressive behavior among immigrant adolescents in Cyprus. *New directions for child and adolescent development, 2021*(177), 159-178.
- STARRS – LS. Study to Assess Risk and Resilience in Servicemembers — Longitudinal Study. Retrieved 6/6/2022 from <https://starrs-ls.org/#/page/home>
- Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent–adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of research on adolescence, 11*(1), 1-19.
- Steinhauser, E. F. (2012). Psychological Bullying Climate: Measurement Development and Validation. Florida Institute of Technology. Available from ProQuest Central; ProQuest Dissertations & Theses Global. (1095739358). Retrieved from <https://www.proquest.com/dissertations-theses/psychological-bullying-climate-measurement/docview/1095739358/se-2?accountid=17200>
- Strohmeier, D., Fandrem, H., & Spiel, C. (2012). The need for peer acceptance and affiliation as underlying motive for aggressive behaviour and bullying others among immigrant youth living in Austria and Norway. *Anales de psicología, 28*(3), 695-704.
- Stuart, J., & Szeszeran, N. (2021). Bullying in the Military: A Review of the Research on Predictors and Outcomes of Bullying Victimization and Perpetration, *Military Behavioral Health, 9*(3), 255-266, DOI: 10.1080/21635781.2020.1864527.
- Sullivan, K., Cleary, M., & Sullivan, G. (2003). *Bullying in secondary schools: What it looks like and how to manage it*. Sage.
- Sutton, J., & Smith, P. K. (1999). Bullying as a group process: An adaptation of the participant role approach. *Aggressive Behavior, 25*(2), 97-111.

- Svec, L., & McDonald, D. P. (2013). *Hazing in the military: A pilot study*. DEFENSE EQUAL OPPORTUNITY MANAGEMENT INST PATRICK AFB FL Patrick AFB United States.
- Swearer, S. M., & Hymel, S. (2015). Understanding the psychology of bullying: Moving toward a social-ecological diathesis–stress model. *American Psychologist*, *70*(4), 344.
- Swearer, S. M., Martin, M., Brackett, M., & Palacios, R. A. (2017). Bullying intervention in adolescence: The intersection of legislation, policies, and behavioral change. *Adolescent research review*, *2*(1), 23-35.
- Swecker, C., Harmon, J., Ricci, C., Rodriguez, Q. & White, J. (2020). Report of the Fort Hood Independent Review Committee. United States Secretary of the Army. https://www.army.mil/e2/downloads/rv7/forthoodreview/2020-12-03_FHIRC_report_redacted.pdf
- Szabó, M. (2011). The emotional experience associated with worrying: anxiety, depression, or stress?. *Anxiety, Stress, & Coping*, *24*(1), 91-105.
- Tattum, D., & Tattum, E. (2017). *Social education and personal development*. Routledge.
- Tehrani, N. (2004). Bullying: a source of chronic post traumatic stress? *British Journal of Guidance & Counselling*, *32*(3), 357-366. DOI: 10.1080/03069880410001727567
- Thériault, F. L., Gardner, W., Momoli, F., Garber, B. G., Kingsbury, M., Clayborne, Z., & Colman, I. (2020). Mental health service use in depressed military personnel: a systematic review. *Military medicine*, *185*(7-8), e1255-e1262.
- Thompson, M. (2010). The rise and fall of a female Captain Bligh. Retrieved from: <http://content.time.com/time/nation/article/0,8599,1969602,00.html>
- Tolan, P. H., Gorman-Smith, D., & Loeber, R. (2000). Developmental timing of onsets of disruptive behaviors and later delinquency of inner-city youth. *Journal of Child and Family Studies*, *9*(2), 203-220.
- Ttofi, M. M., Farrington, D. P., Lösel, F., & Loeber, R. (2011). The predictive efficiency of school bullying versus later offending: a systematic/meta-analytic review of longitudinal studies. *Criminal behaviour and mental health: CBMH*, *21*(2), 80–89. <https://doi.org/10.1002/cbm.808>
- Undheim A., M. & Sund A., M. (2010). Prevalence of bullying and aggressive behavior and their relationship to mental health problems among 12- to 15-year-old Norwegian adolescents. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, *19*, 803–811. DOI 10.1007/s00787-010-0131-7
- Vardigan, B. (1999). Yelling at Children (Verbal Abuse). Retrieved from <http://consumer.healthday.com>

- Verkuyten, M., & Thijs, J. (2002). Racist victimization among children in the Netherlands: The effect of ethnic group and school. *Ethnic and Racial Studies*, 25(2), 310-331.
- Vogels, E. A. (2021). The state of online harassment. *Pew Research Center*, 13.
- Wang, K., Chen, Y., Zhang, J., & Oudekerk, B. A. (2020). Indicators of School Crime and Safety: 2019. NCES 2020-063/NCJ 254485. *National Center for Education Statistics*.
- Waseem, M., & Nickerson, A. B. (2021). Bullying. *StatPearls [Internet]*. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2022
- Whitney, I., & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational research*, 35(1), 3-25.
- Wither, J. K. (2004). Battling bullying in the British Army 1987–2004. *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*. *Pipss.org*, (1).
- Wolfgang, M. E., Figlio, R. M., & Sellin, T. (1987). *Delinquency in a birth cohort*. University of Chicago Press.
- Xie, H., Swift, D. J., Cairns, B. D., & Cairns, R. B. (2002). Aggressive behaviors in social interaction and developmental adaptation: A narrative analysis of interpersonal conflicts during early adolescence. *Social Development*, 11(2), 205-224.
- Yanagida, T., Schiller, E. M., Strohmeier, D., Stefanek, E., von Eye, A., & Spiel, C. (2011). Evaluation of the ViSC Social Competence Program in Austria. In *Poster presented at the 15th European Conference on Developmental Psychology (ECDP), Bergen, Norway*.
- Youth Truth Student Survey. (2019). "How Are Students Experiencing Bullying?" <https://youthtruthsurvey.org/bullying/>
- Yun, J. Y., Shim, G., & Jeong, B. (2019). Verbal abuse related to self-esteem damage and unjust blame harms mental health and social interaction in college population. *Scientific Reports*, 9(1), 1-13.
- Zedlacher, E., & Koeszegi, T. S. (2018). Workplace Bullying in Military Organizations: Bullying Inc.? In book: *Special topics and particular occupations, professions and sectors, Handbooks of Workplace Bullying, Emotional Abuse and Harassment 4*, Springer Nature Singapore Pte Ltd. DOI: 10.1007/978-981-10-5154-8_18-1
- Zwierzynska, K., Wolke, D., & Lereya, T. S. (2013). Peer victimization in childhood and internalizing problems in adolescence: a prospective longitudinal study. *Journal of abnormal child psychology*, 41(2), 309-323.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αυτεπάγγελτα Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Άμυνας (2020). Εκκρεμούντα Θέματα κατά Επιτροπή. Βουλή των Αντιπροσώπων. Ανακτήθηκε 6 Ιουνίου 2022 από http://www2.parliament.cy/parliamentgr/008_06/04/003.04.08.04.pdf
- Γαλανάκη, Ε., & Βογιατζόγλου, Π. (2007). Εκφοβισμός/θυματοποίηση στο σχολικό πλαίσιο και μοναξιά. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 44, 7-24.
- Γεωργιάδης, Σ., Βύζακου, Σ., & Παπαστυλιανού, Ν., (2009). Η συσχέτιση της βίας ενάντια στα παιδιά μέσα στην οικογένεια με την νεανική παραβατικότητα. *Συμβουλευτική Επιτροπή Πρόληψης & Καταπολέμησης της Βίας στην Οικογένεια*. www.familyviolence.gov.cy
- Δημητρίου, Μ. (2014). Δύο σχόλια και το bullying στον στρατό. <https://simerini.sigmalive.com/article/2014/3/23/duo-skholia-kai-to-bullying-ston-strato/>
- Καλαντζή-Αζίζι, Α., & Ζαφειροπούλου, Μ. (2009). *Προσαρμογή στο σχολείο: Πρόληψη και αντιμετώπιση δυσκολιών* (9η εκδ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κασιμάτη, Κ., (2000). *Φαινόμενα κοινωνικής παθολογίας σε ομάδες κοινωνικού αποκλεισμού*, Αθήνα.
- Κολιώνη, Ι. Θ. (2017). Διερεύνηση διαστάσεων δυσπροσαρμοστικής συμπεριφοράς σε πληθυσμό στρατευσίμων. Διπλωματική Εργασία. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ιατρική Σχολή, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Προαγωγή Ψυχικής Υγείας – Πρόληψη Ψυχιατρικών Διαταραχών. Αθήνα.
- Κορώσης, Κ. (1986). Ο θεσμός του στρατού ως φορέα δευτερογενούς κοινωνικοποίησης. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Τομ. 6, 124-153. <http://dx.doi.org/10.12681/grsr.966>
- Κουτουμάνος, Α, (2006). Ομάδες Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας στις Ένοπλες Δυνάμεις. Ανακτήθηκε 6 Ιουνίου 2022 από <https://www.noesi.gr/omades-psyhokoiononikis-merimnas-opsm-stis-enoples-dynameis>
- Μοδέστου, Μ. & Νικολάου, Χ. (2019). Συμπεριφορές υγείας των Κυπρίων εφήβων μαθητών ηλικίας 11, 13 και 15 ετών: Αποτελέσματα έρευνας HSBC (πilotική φάση). *Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αξιολόγησης, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου*. <http://keea-hbsc.pi.ac.cy/hbsc>
- Μπαμπινιώτης, Γ. Δ. (2002). *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων, αντιθέτων, κυρίων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων*. Κέντρο Λεξικολογίας.
- Παναγιώτου, Μ. (2017). Ο 26χρονος που βρέθηκε νεκρός κάτω από τη γέφυρα της Άλασσας, με άμμο στο στόμα και μώλωπες από δάκτυλα στα χέρια. Το μυστήριο

- παραμένει. <http://www.mixanitouxronou.com.cy/epikerotita/o-26chronos-pou-vrethike-nekros-kato-apo-ti-gefyra-tis-alassas-me-ammo-sto-stoma-ke-molopes-apo-daktyla-sta-cheria-to-mystirio-parameni/>
- Πανταζής, Β. (2016). Αντιρατσιστική εκπαίδευση. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο. www.kallipos.gr
- Παπαστυλιανού, Α. (2000). Μορφές επιθετικότητας (βίας) στο σχολικό περιβάλλον. Στο Ν. Πετρόπουλος & Παπαστυλιανού (εκδ.), *Προκλήσεις στο σχολικό περιβάλλον: Έρευνα και Παρέμβαση* (132-165). Αθήνα, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Συμβουλευτική Επιτροπή για τη Πρόληψη και Καταπολέμηση της Βίας στην Οικογένεια (2020). Ανακτήθηκε 6 Ιουνίου 2022 από <http://www.familyviolence.gov.cy/upload/20200427/1588013381-06130.pdf>
- Τηλεφωνική Γραμμή Ψυχολογικής Υποστήριξης Στρατού (2018). Γενικό Επιτελείο Στρατού. Ανακτήθηκε 6 Ιουνίου 2022 από <http://www.army.gr/sites/default/files/ipostiriksh.pdf>
- Τούκας, Δ., Δεληγάς, Μ., & Καραγεωργίου, Α. (2012). Ενωσιολογικοί ορισμοί και αιτιολογικοί παράγοντες της ψυχολογικής βίας στην εργασία. Ο ρόλος τους στην αξιολόγηση της επικινδυνότητας του φαινομένου mobbing. *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, 29(2), 162-173.
- Τσιάντης, Ι. (2011). Ο εκφοβισμός και η βία μεταξύ των μαθητών στο σχολείο: Ένα σύγχρονο πρόβλημα. Ημερίδα με θέμα: Εκφοβισμός και Βία στο Σχολείο Μεταξύ των Μαθητών: Αιτίες, Επιπτώσεις, Αντιμετώπιση. *Περιφερειακή Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Αττικής & Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου*.
- Τσούκα, Α. (2015). Ταυτότητα Εφήβων και Σχολικός Εκφοβισμός στο Συγκείμενο της Κύπρου. *Μεταπτυχιακή Διατριβή*. Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος.
- Χατζηαγγελάκη, Δ. (2004). Ο Ρατσισμός και τα πολυμορφικά Αιτία του. Υπουργείο Παιδείας & Θρησκευμάτων: Δειγματική Διδασκαλία στην «Κοινωνιολογία».
- Χατζηβασίλης, Μ. (2022). Σκηνοθέτησαν την "αυτοκτονία" του Θανάση Νικολάου το 2005. <https://philenews.com/koinonia/eidiseis/article/1431628/skinothetisan-tin-aftoktonia-toy-thanasi-nikolaoy-to-2005>
- Χηνάς, Π., & Χρυσάφιδης, Κ. (2000). *Επιθετικότητα στο Σχολείο*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Α – Ερωτηματολόγιο

Αγαπητέ Εθνοφρουρέ

Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελεί μέρος επιστημονικής έρευνας για τον εκφοβισμό στην ΕΦ.

Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο και δεν θα δει κανένας από τη μονάδα σου τις απαντήσεις που θα δώσεις.

Σε παρακαλούμε να απαντήσεις με ειλικρίνεια και να μας πεις τι νομίζεις εσύ προσωπικά για κάθε ερώτηση. Να ξέρεις πως δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις.

Σε ευχαριστούμε πολύ για τη βοήθειά σου στην έρευνα.

Ημερομηνία συμπλήρωσης εντύπου .... / ..... / 2021.

Παρακάτω υπάρχει ένας κατάλογος από προβλήματα κι ενοχλήσεις που αντιμετωπίζουν μερικές φορές οι άνθρωποι. Διάβασε προσεκτικά το κάθε ένα. Έπειτα διάλεξε, εκείνον τον αριθμό ο οποίος περιγράφει καλύτερα το ΠΟΣΟ ΤΑΙΡΙΑΖΕΙ Η ΚΑΘΕ ΦΡΑΣΗ ΣΤΟ ΠΩΣ ΑΙΣΘΑΝΟΣΟΥΝΑ ΤΗΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΒΔΟΜΑΔΑ. Κύκλωσε τον αριθμό στο τετράγωνο που βρίσκεται στα δεξιά της κάθε φράσης. Μην παραλείψεις κανένα. Δεν υπάρχουν σωστές ή λάθος απαντήσεις.

<i>Βαθμολογήστε σύμφωνα με την ακόλουθη κλίμακα:</i>					
0 Δεν μου ταιριάζει καθόλου					
1 Μου ταιριάζει σε κάποιο βαθμό ή σε κάποιες στιγμές					
2 Μου ταιριάζει σε μεγάλο βαθμό ή για μεγάλο χρονικό διάστημα					
3 Μου ταιριάζει πάρα πολύ ή το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα					
1.	Έπιασα τον εαυτό μου να αναστατώνεται από αρκετά ασήμαντα πράγματα	0	1	2	3
2.	Ένιωθα ότι το στόμα μου ήταν ξηρό	0	1	2	3
3.	Δεν μπορούσα να βιώσω κανένα θετικό συναίσθημα	0	1	2	3
4.	Δυσκολεύομαι ν' ανασάνω (π.χ., υπερβολικά γρήγορη αναπνοή, κόψιμο της ανάσας μου χωρίς να έχω κάνει σωματική προσπάθεια)	0	1	2	3
5.	Μου φαινόταν πως δεν μπορούσα να κινητοποιηθώ	0	1	2	3
6.	Είχα την τάση να αντιδρώ υπερβολικά στις καταστάσεις που αντιμετώπιζα	0	1	2	3
7.	Είχα ένα αίσθημα τρεμούλας (π.χ., σαν να μου κόβονται τα πόδια)	0	1	2	3
8.	Μου ήταν δύσκολο να χαλαρώσω	0	1	2	3
9.	Βρέθηκα σε καταστάσεις που με έκαναν να έχω τόσο άγχος που ένιωσα ανακουφισμένος όταν τελείωσαν	0	1	2	3
10.	Ένιωσα ότι δεν είχα τίποτα να προσμένω με ενδιαφέρον	0	1	2	3
11.	Έπιασα τον εαυτό μου να αναστατώνεται αρκετά εύκολα	0	1	2	3
12.	Αισθανόμουν συχνά νευρική	0	1	2	3
13.	Ένιωθα λυπημένα και καταθλιπτικά	0	1	2	3
14.	Έπιασα τον εαυτό μου να γίνεται ανυπόμονος όταν καθυστερούσα με οποιοδήποτε τρόπο (π.χ., σε ανελκυστήρες, στα φανάρια κυκλοφορίας, όταν με έκαναν να περιμένω)	0	1	2	3
15.	Είχα μια αίσθηση λιποθυμίας	0	1	2	3
16.	Ένιωθα ότι είχα χάσει το ενδιαφέρον μου σχεδόν για όλα τα πράγματα	0	1	2	3
17.	Ένιωσα ότι δεν άξιζα πολύ ως άτομο	0	1	2	3
18.	Ένιωσα ότι ήμουν αρκετά ευερέθιστος	0	1	2	3
19.	Ίδρωνα σε εμφανή σημεία (π.χ., χέρια ιδρωμένα) χωρίς να υπάρχουν υψηλές θερμοκρασίες ή να έχω κάνει σωματική άσκηση	0	1	2	3
20.	Ένιωσα φοβισμένος χωρίς να υπάρχει λόγος	0	1	2	3
21.	Ένιωσα πως η ζωή δεν είναι σημαντική	0	1	2	3
22.	Δεν μπορούσα να ηρεμήσω τον εαυτό μου	0	1	2	3
23.	Δυσκολεύομαι να καταπιώ	0	1	2	3
24.	Δεν μπορούσα να απολαύσω ότι και να έκανα	0	1	2	3
25.	Αισθανόμουν την καρδιά μου να χτυπάει χωρίς να έχει προηγηθεί σωματική άσκηση (ταχυπαλμία, αρρυθμία)	0	1	2	3
26.	Ένιωθα μελαγχολικός και απογοητευμένος	0	1	2	3
27.	Διαπίστωσα ότι ήμουν πολύ οξύθυμος	0	1	2	3
28.	Ένιωσα πολύ κοντά στον πανικό	0	1	2	3
29.	Μου φάνηκε δύσκολο να ηρεμήσω αφού κάτι με είχε αναστατώσει πιο πριν	0	1	2	3
30.	Φοβήθηκα ότι κάτι ασήμαντο αλλά μη οικείο θα με έριχνε	0	1	2	3
31.	Τίποτα δεν μπορούσε να με κάνει να νιώσω ενθουσιασμό	0	1	2	3
32.	Μου ήταν δύσκολο να ανεχτώ να με διακόψει κάποιος σε αυτό που έκανα	0	1	2	3
33.	Ήμουν σε μια κατάσταση νευρικής έντασης	0	1	2	3
34.	Ένιωθα σε αρκετό βαθμό ότι δεν άξιζα	0	1	2	3
35.	Δεν μπορούσα να ανεχτώ οτιδήποτε με κρατούσε από το να συνεχίσω με αυτό που έκανα	0	1	2	3

36.	Ένιωθα τρομοκρατημένος	0	1	2	3
37.	Δεν μπορούσα να δω κάτι ελπιδοφόρο στο μέλλον	0	1	2	3
38.	Ένιωσα ότι η ζωή μου δεν είχε νόημα	0	1	2	3
39.	Βρήκα τον εαυτό μου να νιώθει ενοχλημένος	0	1	2	3
40.	Ανησυχούσα για τις καταστάσεις στις οποίες θα μπορούσα να πανικοβληθώ και να φανώ ανόητος στους άλλους	0	1	2	3
41.	Αισθάνθηκα τρεμούλα (π.χ. στα χέρια)	0	1	2	3
42.	Μου φάνηκε δύσκολο να αναλάβω την πρωτοβουλία να κάνω κάποια πράγματα	0	1	2	3

Μερικές φορές, ένας στρατιώτης ή μια ομάδα στρατιωτών προσβάλλει ή βλάπτει κάποιο στρατιώτη λέγοντας του δυσάρεστα πράγματα, πειράγματα, χτυπώντας, κλοτσώντας, απειλώντας ή απομονώνοντάς τον. Αυτές ή παρόμοιες καταστάσεις μπορεί να γίνουν κατ' επανάληψη προς έναν ή περισσότερους στρατιώτες.. Παρακαλώ να έχεις στο μυαλό σου τέτοια περιστατικά, όταν απαντάς τις παρακάτω ερωτήσεις. Βάλε σε κύκλο αυτό που ισχύει για εσένα.

Βαθμολογήστε σύμφωνα με την ακόλουθη κλίμακα:

0 Ποτέ

1 Μία ή δύο φορές

2 Δύο ή τρεις φορές τον μήνα

3 Μία φορά τη βδομάδα

4 Σχεδόν κάθε μέρα

		Ποτέ	Μία ή δύο φορές	Δύο ή τρεις φορές τον μήνα	Μία φορά τη βδομάδα	Σχεδόν κάθε μέρα
1.	Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
2.	Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον χρησιμοποιώντας άσχημα λόγια τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
3.	Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον με το να τον αποκλείσεις από την παρέα σου τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
4.	Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον με σωματική επίθεση τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
5.	Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον με άσχημα μηνύματα ή με βίντεο, ή με φωτογραφίες στο κινητό, ή στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
6.	Πόσο συχνά έχεις προσβάλει ή βλάψει κάποιον, λόγω της καταγωγής, της γλώσσας, του χρώμα του δέρματος του, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
7.	Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
8.	Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει χρησιμοποιώντας άσχημα λόγια τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
9.	Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει με το να σε αποκλείσουν από την παρέα τους, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
10.	Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει με σωματική επίθεση τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
11.	Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει με άσχημα μηνύματα ή με βίντεο, ή με φωτογραφίες στο κινητό, ή στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4
12.	Πόσο συχνά σε έχουν προσβάλει ή βλάψει, λόγω της καταγωγής, της γλώσσας, του χρώμα του δέρματος σου, τους τελευταίους δύο μήνες;	0	1	2	3	4

Σημείωσε τον αριθμό που αντιστοιχεί στη μορφή βίας που έχεις υποστεί, από τα πρόσωπα που αναφέρονται

1 = ποτέ 2 = σπάνια 3 = μερικές φορές 4 = συχνά 5 = πολύ συχνά		Πριν την κατάταξη		Κατά τη διάρκεια της θητείας			
		Οικογένεια	Σχολείο	Άξκοι	Υπξκοι (Μόνιμοι και ΣΥΠ/ΕΠΥ)	ΣΥΟΠ	Στρατιώτης
1.	Σωματική βία (π.χ. ξυλοδαρμό, «όπλισμα», κάψιμο με τσιγάρο, τραυματισμός με αιχμηρό αντικείμενο)						
2.	Λεκτικές κοροϊδίες / απειλές / υποτίμηση						
3.	Διαδικτυακές κοροϊδίες / απειλές / υποτίμηση						
4.	Απομόνωση από την ομάδα παρέα						
5.	Σεξουαλική παρενόχληση / βία						

6. Σε ποιο/ους χώρο/ους έγιναν τα παραπάνω περιστατικά βίας (κύκλωσε ανάλογα)
 Θάλαμοι Εκπαίδευση Υπηρεσία Ασκήσεις Εστιατόρια ΚΨΜ
 Εκτός στρατοπέδου (πχ έξοδο, άδεια) Άλλο/-ους .....
7. Σε ποια/ποιες περίπτωση/περιπτώσεις έγιναν τα παραπάνω περιστατικά βίας (κύκλωσε ανάλογα)
 Εγερτήριο Ατομική καθαριότητα Προετοιμασία επιθεώρησης (ομαδικές καθαριότητες κ.τ.λ.)
 Απογευματινές εργασίες (πχ αποψιλώσεις, βάνιμο κ.τ.λ.) Επιθεωρήσεις (Θαλάμου, Φρουράς)
 Αναφορές – Συντάξεις (Λόχου, Μονάδας) Πρωινή Εκπαίδευση Νυκτερινή Εκπαίδευση
 Φαγητό (Πρωινό, Πρόγευμα, Γεύμα, Δείπνο) Ελεύθερο χρόνο Απογευματινό Ύπνο
 Βραδινό Ύπνο Άλλο/-α .....
8. Για τα παραπάνω περιστατικά βίας ενημερώθηκε/-αν (κύκλωσε ανάλογα):
 Αξιοματικός Υπαξιωματικός ΣΥΟΠ Συνάδελφος στρατιώτης
 Διοικητής Άλλος ..... Κανένας
9. Κατά τη διάρκεια των παραπάνω περιστατικών βίας παρενέβη/-σαν κάποιος/-οι (κύκλωσε ανάλογα):
 Αξιοματικός Υπαξιωματικός ΣΥΟΠ Συνάδελφος στρατιώτης
 Διοικητής Άλλος ..... Κανένας

Τώρα θα θέλαμε να μας πείτε με ειλικρίνεια αν αισθάνεστε ή κάνετε κάτι από τα ακόλουθα.

		Ποτέ	Μερικές φορές	Συχνά	Σχεδόν πάντα
1.	Θυμώνω εύκολα.	0	1	2	3
2.	Μερικές φορές θυμώνω τόσο πολύ που δεν καταλαβαίνω τι κάνω.	0	1	2	3
3.	Αν κάποιος/α με επικρίνει, θυμώνω.	0	1	2	3
4.	Αν κάποιος/α μου υποσχεθεί κάτι, αλλά μετά αλλάζει γνώμη, διαμαρτύρομαι έντονα.	0	1	2	3
5.	Αν κάτι δεν γίνει με το δικό μου τρόπο, θυμώνω.	0	1	2	3
6.	Αν χάσω σε κάποιο παιχνίδι/αγώνα, θυμώνω.	0	1	2	3
7.	Μου αρέσει να γελοιοποιώ τους άλλους.	0	1	2	3
8.	Μου αρέσει όταν κάποιος/α με φοβάται.	0	1	2	3
9.	Μου αρέσει να ασκώ δύναμη στους άλλους σε βαθμό που να με φοβούνται.	0	1	2	3
10.	Απειλώ τους άλλους, γιατί με αυτό τον τρόπο δείχνω ότι είμαι εγώ αυτός που αποφασίζει.	0	1	2	3
11.	Συμμετέχω σε πράγματα ανεξάρτητα από το αν είναι ή δεν είναι σωστά, απλά και μόνο για να είμαι με τους άλλους.	0	1	2	3
12.	Νιώθω ότι η παρέα με θεωρεί περισσότερο φίλο, όταν μαζί αποκλείουμε κάποιον.	0	1	2	3
13.	Νιώθω ότι η παρέα με θεωρεί περισσότερο φίλο, όταν μαζί πειράζουμε κάποιο ή κάποια.	0	1	2	3
14.	Νιώθω ότι η παρέα με θεωρεί περισσότερο φίλο όταν μαζί κάνουμε κάτι παράνομο.	0	1	2	3

Εδώ βρίσκεται ένας κατάλογος από διάφορες δραστηριότητες. Παρακαλώ διάβασε την κάθε μια προσεκτικά.

<p>Στην πρώτη στήλη σημείωσε αν έχεις κάνει αυτά τα πράγματα <u>οποτεδήποτε</u> (ΝΑΙ ή ΟΧΙ)</p> <p>Στη δεύτερη στήλη γράψε πόσων χρονών ήσουν όταν το έκανες για πρώτη φορά.</p> <p>Στην τρίτη στήλη γράψε πόσες φορές έχεις κάνει οτιδήποτε από αυτά τα πράγματα τον τελευταίο χρόνο</p> <p>Δήλωσε (ΝΑΙ ή ΟΧΙ) κατά πόσο έχεις βοηθήσει οποιοδήποτε άλλο να κάνει οτιδήποτε από αυτά τα πράγματα.</p>	<p>Έχεις ποτέ κάνει...</p> <p>ΝΑΙ ή ΟΧΙ</p>	<p>Πόσων χρονών ήσουν όταν το έκανες για πρώτη φορά; (αν δεν το έχεις κάνει, άφησε το κουτάκι κενό)</p>	<p>Πόσες φορές το έχεις κάνει τον τελευταίο χρόνο; (αν δεν έχεις κάνει, βάλε 0)</p>	<p>Έχεις βοηθήσει οποιοδήποτε άλλο για να κάνει αυτό το πράγμα;</p> <p>ΝΑΙ ή ΟΧΙ</p>
1. Έκλεψες οτιδήποτε από το σπίτι σου ή τη δουλειά σου ή από αλλού (π.χ. κατάστημα / υπεραγορά);				
2. Πήρες αυτοκίνητο, μοτοσικλέτα ή μοτοποδήλατο χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη;				
3. Ήσουν ποτέ επιβάτης σε αυτοκίνητο το οποίο πήρε κάποιος άλλος χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη;				
4. Άρπαξες από κάποιο πρόσωπο πορτοφόλι, τσαντάκι, τσάντα ή οτιδήποτε άλλο;				
5. Μπήκες κρυφά ή παραβιάσες σπίτι ή κτίριο σκοπεύοντας να κλέψεις κάτι; (μη συμπεριλαμβανομένων των εγκαταλειμμένων ή κατεστραμμένων κτιρίων).				
6. Αγόρασες, πούλησες ή είχες στην κατοχή σου κάτι που πίστευες ότι ήταν κλεμμένο;				
7. Χρησιμοποίησες βιβλιάριο επιταγών, πιστωτική κάρτα ή κάρτα ανάληψης χρημάτων που γνώριζες ή θεωρούσες ότι είχε κλαπεί, για να πάρεις χρήματα ή για να αγοράσεις κάτι;				
8. Απειλήσες κάποιον με όπλο (όπως μαχαίρι ή ξύλο) ή ότι θα τον σπάσεις στο ξύλο, με σκοπό να επωφεληθείς από αυτούς;				
9. Έβαλες φωτιά σκόπιμα ή απερίσκεπτα σε κάτι που δεν σου ανήκε;				
10. Προκάλεσες αναστάτωση σε κάποιον χαστουκίζοντας, χτυπώντας ή κλωτσώντας τον;				
11. Κτύπησες δυνατά κάποιον σε τέτοιο βαθμό που νομίζεις ή γνωρίζεις ότι χρειαζόταν ιατρική βοήθεια;				
12. Είχες πάνω σου όπλο (όπως μαχαίρι ή ξύλο) για να το χρησιμοποιήσεις για να υπερασπιστείς τον εαυτό σου ή για να επιτεθείς σε άλλους ανθρώπους;				
13. Τραυμάτισες κάποιον με μαχαίρι, ξύλο ή άλλο όπλο;				
14. Συμμετείχες σε ομαδικό καυγά ή σε οχλαγωγία σε δημόσιο χώρο (για παράδειγμα, σε γήπεδο, δισκοθήκη, σταθμό, συναυλία, φεστιβάλ, διαδήλωση ή απλά στους δρόμους);				

Προσωπικές πληροφορίες

1. Σωματική Ικανότητα: I1 I2 I3 I4 Δεν έχει οριστεί ακόμα
2. Κλάδος – Όπλο – Σώμα:
☐ Πεζικό (ΠΖ)	☐ ΠΖ-Φυλάκια	☐ Μηχανοκίνητο (Μ/Κ) ΠΖ	☐ Τεθωρακισμένα (ΤΘ)
☐ Πυροβολικό (ΠΒ)	☐ Μηχανικό (ΜΧ)	☐ Διαβιβάσεις (ΔΒ)	☐ Τεχνικό Σώμα (ΤΧ)
☐ Σώμα Εφοδιασμού Μεταφορών (ΕΜ)	☐ Σώμα Υλικού Πολέμου (ΥΠ)	☐ Υγειονομικό Σώμα (ΥΓ)	☐ Καταδρομείς (ΚΔ)
☐ Στρατονομία (ΣΝ)	☐ Υποβρύχιων Καταστροφών (ΟΥΚ)	☐ Αεροπορία (Α)	☐ Ναυτικό (Ν)
3. Ηλικία (γράψτε χρόνο και μήνες π.χ 18 χρονών και 3 μηνών): .....
4. Το ανώτατο επίπεδο μόρφωσης που έχετε ολοκληρώσει είναι:
☐ Καμία εκπαίδευση	☐ Δημοτικό Σχολείο	☐ Γυμνάσιο	☐ Τεχνική Σχολή
☐ Λύκειο	☐ Κολλέγιο	☐ Πτυχίο πανεπιστημίου	☐ Μεταπτυχιακό (μάστερ, διδακτορικό)
5. Αν έχετε διακόψει το σχολείο, σε ποια βαθμίδα/τάξη ήσασαν όταν το εγκαταλείψατε; .....
6. Είχατε ειδική εκπαίδευση / στήριξη στο σχολείο: Ναι.... Όχι..... Αν ναι, σε ποιες τάξεις; ...
7. Βαθμός Απολυτηρίου : .....
8. Έχετε εξασφαλίσει θέση σε ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης, στην οποία θα φοιτήσετε αφού ολοκληρώσετε τη θητεία σας; Ναι..... Όχι.....
9. Οι γονείς σου είναι:
☐ Παντρεμένοι	☐ Διαζευγμένοι	☐ Σε διάσταση	☐ Η μητέρα δεν ζει	☐ Ο πατέρας δεν ζει
10. Το επίπεδο μόρφωσης του πατέρα σου είναι:
☐ Καμία εκπαίδευση	☐ Δημοτικό σχολείο	☐ Γυμνάσιο	☐ Τεχνική Σχολή
☐ Λύκειο	☐ Κολλέγιο	☐ Πτυχίο πανεπιστημίου	☐ Μεταπτυχιακό (μάστερ, διδακτορικό)
11. Το επίπεδο μόρφωσης της μητέρας σου είναι:
☐ Καμία εκπαίδευση	☐ Δημοτικό σχολείο	☐ Γυμνάσιο	☐ Τεχνική Σχολή
☐ Λύκειο	☐ Κολλέγιο	☐ Πτυχίο πανεπιστημίου	☐ Μεταπτυχιακό (μάστερ, διδακτορικό)

Παρακαλώ βεβαιωθείτε ότι έχετε απαντήσει σε όλες τις ερωτήσεις πριν παραδώσετε το ερωτηματολόγιο.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥΜΕ ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΡΟΝΟ ΣΑΣ!

Παράρτημα Β – Αίτηση Διεξαγωγή Έρευνας

ΠΡΟΣ: Δντή ΕΠΥΠΙΑΜ

ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΗ
Ανχης (ΠΖ)
Δημήτριος Δυμιώτης
του Γεωργίου (ΑΜ 3458)
Προϊστάμενος Τομέα Προσφορών
Λευκωσία, 12 Μαρ. 2021
Συν.: 1 Πρόταση

ΘΕΜΑ: Προσωπικό – Διοικητικά

1. Σας αναφέρω ότι στον ελεύθερο μου χρόνο παρακολουθώ το μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Εφαρμογές Ψυχολογίας και Συμβουλευτικής στην Κοινότητα» της Θεολογικής Σχολής Εκκλησίας Κύπρου.
2. Για την εκπόνηση διπλωματικής διατριβής μου έχει εγκριθεί από τη Σχολή η διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας για την διερεύνηση του εκφοβισμού στην Εθνική Φρουρά.
3. Κατόπιν τούτου για τη διεξαγωγή της έρευνας, σύμφωνα με τη συνημμένη πρόταση, είναι αναγκαία η παραχώρηση σχετικής έγκρισης από την Εθνική Φρουρά.
4. Παρακαλώ για τις ενέργειες σας.

ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΡΕΥΝΑΣ

Θέμα: Ψυχοκοινωνικό προφίλ του εκφοβισμού στις διάφορες Μονάδες της Εθνικής Φρουράς και προτάσεις για παρέμβαση.

1. Σκοπός έρευνας

Η διερεύνηση του φαινομένου του εκφοβισμού στην ΕΦ και η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με το ποσοστό, τη συχνότητα και τον τόπο που γίνεται ο εκφοβισμός. Θα μελετηθεί επίσης το ψυχοκοινωνικό προφίλ των εμπλεκόμενων και η συσχέτιση του εκφοβισμού με τα προβλήματα που τον συνοδεύουν, όπως η παραβατικότητα και τα ψυχοσωματικά συμπτώματα. Θα εξεταστούν τα διορθωτικά μέτρα που ήδη λαμβάνονται και θα προταθούν επιπρόσθετα προληπτικά μέτρα και παρεμβάσεις.

2. Αναγκαιότητα και σπουδαιότητα έρευνας

α. Κατά καιρούς διενεργήθηκαν διάφορες έρευνες με σκοπό να αναδείξουν το μέγεθος του προβλήματος του εκφοβισμού σε διαφορετικά πλαίσια της κοινωνίας, από το σχολείο και το πανεπιστήμιο ως την εργασία, προκειμένου να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για τον περιορισμό ή/και εξάλειψή του. Γνωρίζουμε αρκετά για τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση στις μικρότερες ηλικίες, σε μαθητές δημοτικού, γυμνασίου και λυκείου από τις έρευνες στην Κύπρο, αλλά και τις διεθνείς έρευνες. Έχει διαφανεί ότι τα αγόρια έχουν στατιστικά σημαντικότερες πιθανότητες να εμπλέκονται στον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση, με τη χρήση εμφανών μορφών επιθετικότητας όπως η σωματική και η λεκτική.

β. Το Κυπριακό σύστημα υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας από όλους τους άντρες (που κρίνονται ικανοί) αμέσως μόλις τελειώσουν το Λύκειο, δίνει μια ιδανική ευκαιρία να διερευνηθεί η αναπτυξιακή πορεία του εκφοβισμού σε μεγαλύτερες ηλικίες και εκτός σχολικού πλαισίου. Αυτό του είδους η έρευνα δεν έχει διενεργηθεί ξανά στην Κύπρο, αλλά ούτε και στο εξωτερικό, καθώς δεν υπάρχουν πολλές χώρες με υποχρεωτική στράτευση όλων των αποφοίτων λυκείων όπου να μπορεί να γίνει μια τέτοια έρευνα. Η θητεία στην Κύπρο έχει μοναδικές ιδιαιτερότητες, καθώς αυτή είναι υποχρεωτική και αποτελεί για τα αγόρια μία ξεχωριστή περίοδο στη ζωή τους στη φάση της ενηλικίωσης. Αποφοιτώντας από το Λύκειο τον Ιούνιο, ο μέχρι πριν από μερικές μέρες μαθητής, κατατάσσεται στο Κέντρο Εκπαίδευσης για εκτέλεση θητείας διάρκειας 14 μηνών. Ουσιαστικά ο στρατός αποτελεί συνέχεια του Λυκείου χρονολογικά, όχι όμως και συνέχεια του τρόπου ζωής. Η θητεία αποτελεί ιδιαίτερη ψυχολογικά πιεστική κατάσταση, διότι ο μέχρι πρότινος μαθητής με την κατάταξη του αποκόπτεται αφηνιάστικα από το οικογενειακό του περιβάλλον και τον περίγυρό του.

γ. Η υλοποίηση της έρευνας θα συνεισφέρει τόσο στον εμπλουτισμό των γνώσεων σχετικά με το ζήτημα στην παγκόσμια ερευνητική κοινότητα, αλλά και στην καταγραφή και κατανόηση διαστάσεων του εκφοβισμού συγκεκριμένα στην ΕΦ. Τα αποτελέσματα της έρευνας θα έχουν τόσο θεωρητικό όσο και πρακτικό ενδιαφέρον, καθώς δύνανται να χρησιμοποιηθούν ως μια εμπειρικά εδραιωμένη βάση για τη λήψη κατάλληλων αποφάσεων για διοικητικές ή/και ψυχολογικές παρεμβάσεις. Στοχευμένες παρεμβάσεις μπορεί να

απειθύνονται σε διαφορετικά είδη εμπλοκής στον εκφοβισμό (πχ ως θύματα, θύτες, θυτές/θύματα κοκ).

δ. Τα αποτελέσματα της έρευνας θα αναλυθούν συνολικά για κατανόηση των διαστάσεων του εκφοβισμού, και όχι για σύγκριση μεταξύ συγκεκριμένων στρατοπέδων ή σομάτων. Αυτά τα αποτελέσματα θα ανακοινωθούν στο αρμόδιο σώμα στην ΕΦ μαζί με επιστημονικές υποδείξεις και εισηγήσεις για χρήση τους από το Υπουργείο Άμυνας. Τα αποτελέσματα επίσης θα καταγραφούν σε διπλωματική εργασία και επιστημονικό άρθρο.

3. Προτεινόμενη μεθοδολογία

Ποσοτική έρευνα συσχετίσεων με την επιλογή δείγματος 600 ατόμων (αυτίτες θητείας), με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας από Στρατόπεδα της ΕΦ. Για τη συλλογή των στοιχείων θα χρησιμοποιηθεί ανώνυμο ερωτηματολόγιο.

4. Σχεδιασμός – Εκτέλεση

α. Αφού εξασφαλιστεί η ανάλογη άδεια από το Υπουργείο Άμυνας και την Εθνική Φρουρά, και με γνώμονα την αξιοπιστία της έρευνας, προτείνεται η επιλογή όπου τα ερωτηματολόγια θα δοθούν από τον ερευνητή με τους βοηθούς του, σε εργάσιμες ημέρες και ώρες.

β. Επιλογή των Στρατοπέδων και ο καθορισμός των ημερομηνιών για πραγματοποίηση της έρευνας με δυνατότητα 2 Στρατόπεδα ανά ημέρα. Προτείνεται η πρώτη αμέσως μετά την προνή αναφορά και η δεύτερη λίγο πριν το φαγητό του μεσημεριού (γεύμα).

γ. Το προσωπικό που θα συμμετέχει στην έρευνα την προκαθορισμένη ημέρα και ώρα πρέπει να είναι συγκεντρωμένο σε κατάλληλο χώρο, με κάποιον υπεύθυνο άτομο. Στην περίπτωση που δεν επαρκεί ο χώρος προτείνεται να συγκεντρωθούν επιπλέον σε άλλα 2 ή και 3 σημεία, με επικεφαλής άτομο που θα καθοριστεί από το στρατόπεδο.

δ. Ο ερευνητής μαζί με τους βοηθούς του θα διαβάσει/ανακοινώσει συγκεκριμένες οδηγίες προς τους συμμετέχοντες. Ακολούθως θα διανεμηθούν τα ερωτηματολόγια μαζί με στολό. Ο μέσος χρόνος που χρειάζεται για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου είναι 15-20 λεπτά. Κατά τη διάρκεια της συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου επιλύονται απορίες και δίνονται ανάλογες οδηγίες. Για όποιον τελειώνει και παραδίδει το ερωτηματολόγιο πλήρως συμπληρωμένο, αναγράφονται τα στοιχεία σε ξεχωριστή κατάσταση και υπογράφει σχετικά. Σε καμία περίπτωση δεν θα μπορεί να γίνει ταυτοποίηση των ερωτηματολογίων με τους συμμετέχοντες, καθώς τα ερωτηματολόγια είναι ανώνυμα. Η υπογραφή γίνεται απλά για καταγραφή όσων έχουν συμμετάσχει στην έρευνα.

Παράρτημα Γ – Έγκριση Διεξαγωγής Έρευνας

ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΜΥΝΑΣ
ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΥΠΟΥΡΓΟΥ

Αρ. Φακ: 3458

04 Μαΐου, 2021

Ανχη (ΠΖ) Δημήτριο Δυμιώτη ✓

ΘΕΜΑ : Μελέτες – Έρευνες

ΣΧΕΤ : α. Ο Περί Στρατού της Δημοκρατίας Νόμος 2016

β. Η από 12 Μαρτίου 2021 Υπηρεσιακή Αναφορά του Ανχη (ΠΖ)
Δυμιώτη Δημήτρη

γ. Φ. 400/9/822939/Σ. 1183/15 Απρ 2021/ΓΕΕΦ/ΔΙΠΡΟ/5α

Σας γνωρίζουμε ότι ο κ. Υπουργός ασκώντας τις εξουσίες που του παρέχει το (α) σχετικό, ενέκρινε το αίτημα σας για διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας, στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος «Εφαρμογές Ψυχολογίας και Συμβουλευτικής στην Κοινότητα», της Θεολογικής Σχολής Κύπρου για το μεταπτυχιακό σας πρόγραμμα.

2. Συνημμένα σας αποστέλλουμε το (γ) σχετικό για τήρηση του Παραρτήματος «Α» και των παραγράφων 1(α),(β),(γ),(δ) και 2 του εγγράφου.

3. Με την ολοκλήρωση της έρευνας σας να αποσταλεί στο ΓΕΕΦ για μελέτη και προώθηση στο ΥΠΑΜ για έγκριση δημοσίευσης της από τον κ. Υπουργό όπως (α) όμοιο καθορίζει.

Εύα Χαράλαμπος
Για Ενθουθή Επτελείου Υπουργού Άμυνας

ΚΟΙΝ : ΓΕΕΦ/ΔΙΠΡΟ/5α

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΜΥΝΑΣ 2048 Λευκωσία
Επτελείο Υπουργού/Τμήμα Στρατιωτικού Προσωπικού
Τηλ: 22 807674/525, Φαξ: 22 377156
Email : echaralambous@mod.gov.cy